

Auteursrechterlijke overeenkomst

Opdat de Universiteit Hasselt uw eindverhandeling wereldwijd kan reproduceren, vertalen en distribueren is uw akkoord voor deze overeenkomst noodzakelijk. Gelieve de tijd te nemen om deze overeenkomst door te nemen, de gevraagde informatie in te vullen (en de overeenkomst te ondertekenen en af te geven).

Ik/wij verlenen het wereldwijde auteursrecht voor de ingediende eindverhandeling met

Titel: Fraude ten aanzien van de particuliere belegger

Richting: master in de toegepaste economische wetenschappen - accountancy en financiering
2008

Jaar:

in alle mogelijke mediaformaten, - bestaande en in de toekomst te ontwikkelen - , aan de Universiteit Hasselt.

Niet tegenstaand deze toekenning van het auteursrecht aan de Universiteit Hasselt behoud ik als auteur het recht om de eindverhandeling, - in zijn geheel of gedeeltelijk -, vrij te reproduceren, (her)publiceren of distribueren zonder de toelating te moeten verkrijgen van de Universiteit Hasselt.

Ik bevestig dat de eindverhandeling mijn origineel werk is, en dat ik het recht heb om de rechten te verlenen die in deze overeenkomst worden beschreven. Ik verklaar tevens dat de eindverhandeling, naar mijn weten, het auteursrecht van anderen niet overtreedt.

Ik verklaar tevens dat ik voor het materiaal in de eindverhandeling dat beschermd wordt door het auteursrecht, de nodige toelatingen heb verkregen zodat ik deze ook aan de Universiteit Hasselt kan overdragen en dat dit duidelijk in de tekst en inhoud van de eindverhandeling werd genotificeerd.

Universiteit Hasselt zal mij als auteur(s) van de eindverhandeling identificeren en zal geen wijzigingen aanbrengen aan de eindverhandeling, uitgezonderd deze toegelaten door deze overeenkomst.

Ik ga akkoord,

DE BIE, Bob

Datum: 5.11.2008

Fraude ten aanzien van de particuliere belegger

Bob De Bie

promotor :
Prof. dr. Roger MERCKEN

Woord vooraf

Deze masterproef is geschreven in het kader van de opleiding Toegepaste Economische Wetenschappen aan de Universiteit Hasselt. De keuze van het onderwerp 'de verwachtingskloof tussen de bedrijfsrevisor en de belegger' is gegroeid uit mijn interesse voor enerzijds auditsector en anderzijds de beleggingsmarkt. Dit onderzoek ging uiteraard gepaard met vallen en opstaan. Hierbij heb ik dan ook de steun en ervaring van anderen gekregen, waarvoor mijn oprechte dank. Graag zou ik enkele personen in het bijzonder willen bedanken.

Eerst en vooral zou ik graag mijn promotor, Professor dr. R. Mercken, willen bedanken, die mij gedurende mijn studies kennis heeft laten maken met de auditwereld en ter beschikking stond om mij te begeleiden tijdens deze masterproef. Dankzij zijn hulp ben ik er uiteindelijk in geslaagd om deze masterproef tot een goed einde te brengen. Verder zou ik de bevoorrechte getuigen willen bedanken die ondanks hun drukbezette agenda toch de tijd vonden om mij te woord te staan met hun vakkundige uitleg en visie.

Verder verdienen de mensen van bedrijfsrevisorenkantoor PKF te Antwerpen een woord van dank voor hun medewerking en begrip voor mijn situatie. Tot slot verdienen mijn ouders en mijn vriendin Ellen een woord van dank voor hun morele steun tijdens mijn studies.

Bob De Bie

Master T.E.W.

Samenvatting

Het imago van de bedrijfsrevisor werd grote schade toegebracht door de financiële schandalen van de afgelopen jaren zoals Enron, Lernout & Hauspie en Worldcom. Als er in een vennootschap iets misloopt, vraagt de maatschappij zich af waarom de bedrijfsrevisor hen niet had gewaarschuwd. De publieke opinie stelt hoge verwachtingen aan de bedrijfsrevisor die vaak niet tot zijn wettelijke taak behoren. In deze masterproef zal ik daarom een antwoord formuleren op de volgende onderzoeksvraag: "Hoe kan de verwachtingskloof tussen de wettelijke taken van de bedrijfsrevisor en de verwachtingen van de beleggers in Vlaanderen verkleind worden?"

Om meer vertrouwd te raken met het onderwerp werd in eerste instantie via de bestaande literatuur meer inzicht verworven in deze complexe materie. Informatie werd gezocht in primaire, secundaire en tertiaire bronnen. Na de literatuurstudie werd het onderzoek vervolgens uitgebreid door middel van een focusgesprek met particuliere beleggers en enkele interviews met bedrijfsrevisoren.

In hoofdstuk 2 worden een aantal begrippen omschreven om het lezen van deze masterproef beter te vergemakkelijken. De besproken begrippen zijn materialiteit van de jaarrekening, de financiële audit, het doel van de jaarrekening en de gebruikers van de jaarrekening. Aangezien de bedrijfsrevisor zijn commissarisverslag opstelt voor alle gebruikers van de jaarrekening, die elk hun eigen verwachtingen koesteren aangaande de controle van de jaarrekening, is een verwachtingskloof onvermijdelijk. De groep gebruikers van de jaarrekening die opgenomen werd is in deze masterproef is de groep van de particuliere beleggers.

Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 dieper ingegaan op de rol van de bedrijfsrevisor. De bedrijfsrevisor tracht een oordeel te geven over de getrouwheid van de jaarrekening na zijn controleopdracht. Binnen Europa werd een richtlijn goedgekeurd om alle wettelijke controles van de jaarrekening uit te voeren overeenkomstig de Internationale Controlestandaarden, namelijk de International Standards on Auditing (ISA's). Binnen België houdt het Instituut van de Bedrijfsrevisoren (=IBR) toezicht op de controlenormen waaraan de controle van de jaarrekening dient te voldoen. Verder bepaalt het IBR de toegang tot het beroep, de permanente vorming en waakt zij over de onafhankelijkheid van de

bedrijfsrevisor tijdens het uitvoeren van zijn werkzaamheden. Hoewel wettelijk gezien de verantwoordelijkheid voor de preventie van fraude bij de Raad van Bestuur ligt, verwacht de samenleving dat de bedrijfsrevisor die een jaarrekening heeft goedgekeurd ze ook fraudevrij verklaart. Daarom is de bespreking van de aansprakelijkheid van de bedrijfsrevisor onontbeerlijk in het licht van deze masterproef.

In hoofdstuk 4 richten we ons op de kern van deze masterproef, namelijk de verwachtingskloof. Eerst worden verschillende definities van de verwachtingskloof besproken, alsook de theoretische oorzaken van de verwachtingskloof. Verschillende auteurs verdelen de verwachtingskloof op in twee of meerdere deelvloeden. Zo ontstaat er een onenigheid over de verantwoordelijkheid over het ontstaan van de verwachtingskloof. De ene auteur acht de bedrijfsrevisoren verantwoordelijk, een andere is van mening dat de gebruikers van de jaarrekening de volledige verantwoordelijkheid dragen en een derde verdeelt de verantwoordelijkheid over beide groepen. De literatuur is het niet eens wie nu eigenlijk de volledige verantwoordelijkheid draagt en welke groep een inspanning moet doen om deze kloof te dichten.

In het tweede gedeelte van hoofdstuk 4 worden enkele voorgaande onderzoeken besproken. Hier is het opvallend dat wereldwijd reeds onderzoek is gevoerd naar de verwachtingskloof en dat er steeds geringe mogelijke oplossingen worden voorgesteld. Helaas is er nog geen definitieve oplossing gevonden om de volledige verwachtingskloof te dichten. De verschillende onderzoeken benaderen de verwachtingskloof steeds op een andere manier en richten zich tot verschillende onderzoeksgroepen. Uit deze onderzoeken verkreeg ik wel een reeks mogelijke oplossingen om de verwachtingskloof te verkleinen. Deze verschillende mogelijke oplossingen worden in hoofdstuk 7 getoetst aan de mening van een focusgroep van particuliere beleggers en aan de visie van enkele bedrijfsrevisoren.

Aangezien uit onderzoek bleek dat fraude de hoofdoorzaak is voor de verwachtingskloof, wordt deze besproken in hoofdstuk 5. Fraude kan opgedeeld worden naar werknemersfraude, managementfraude en fraude door derden. Werknemersfraude bevat hoofdzakelijk diefstal van bedrijfsmiddelen of vervalsing van documenten en heeft meestal een immateriële impact op de jaarrekening. Het risico wordt groter als het management van een vennootschap fraudeert. Zij gebruiken vaak een systeem van frauduleuze financiële rapportering voor zelfverrijking. Fraude door derden gebeurt voornamelijk in de vorm van criminele

organisaties en valse facturen. Vervolgens wordt de verantwoordelijkheid van de bedrijfsrevisor aangaande fraude besproken. De preventie, detectie en melding van fraude worden hier toegelicht. Het wordt duidelijk dat de bedrijfsrevisor het doelbewust opsporen van fraude niet tot zijn taken dient te rekenen en dat hij niet alle vormen van afwijkingen in de jaarrekening moet melden aan de aandeelhouders, in tegenstelling tot wat het maatschappelijk verkeer verwacht. Door de hoge verwachtingen van de samenleving is het overigens te verwachten dat bedrijfsrevisoren zich in de toekomst vaker zullen laten bijstaan door een deskundige. Eén van deze deskundigen zou een forensisch auditor kunnen zijn die gespecialiseerd is in het fraudeonderzoek.

Vervolgens behandelt hoofdstuk 6 de verschillende Wetten aangaande de controle op de jaarrekening. De belangrijkste artikels uit het Wetboek van Vennootschappen en het K.B. ter uitvoering van dit Wetboek worden kort besproken. Verder worden de Sarbanes-Oxley Act en de deontologische code toegelicht. Geen van alle omvat de verantwoordelijkheid van de bedrijfsrevisor om doelbewust fraude op te sporen in de jaarrekening.

Om te eindigen wordt het empirisch onderzoek besproken in hoofdstuk 7: de twee focusgesprekken met de particuliere beleggers en de interviews met de bedrijfsrevisoren. Vervolgens worden de conclusies uit de literatuur en mijn onderzoek met elkaar vergeleken. Niet alle conclusies uit voorgaande onderzoeken worden bevestigd door de focusgroep. Zo ziet de focusgroep minder bedreiging in bepaalde relaties tussen de bedrijfsrevisor en zijn klanten dan de ondervraagden uit vorig onderzoek. Om te eindigen worden enkele maatregelen aangehaald om de verwachtingskloof tussen de bedrijfsrevisor en de particuliere beleggers te verkleinen. Deze kunnen de verwachtingskloof niet volledig dichten maar kunnen wel een stap in de goede richting vormen.

Inhoudsopgave

Woord Vooraf

Samenvatting

Inhoudsopgave

1	Methodologische aspecten	8
1.1	Praktijkprobleem	8
1.2	Centrale onderzoeksvraag	10
1.3	Onderzoeksopzet	12
2	Begripsomschrijving	15
2.1	Materialiteit	15
2.1.1	Kwantitatieve basis van materialiteit	15
2.1.2	Kwalitatieve basis van materialiteit	16
2.1.3	Het opsplitsen van de materialiteit	16
2.2	Financiële audit	17
2.3	Wat is het doel van de Jaarrekening?	19
2.3.1	Beslissingsondersteunende doelstelling	19
2.3.2	Vaststelling van de uitkeerbare winst	20
2.3.3	Afleggen van verantwoording	21
2.3.4	Betrouwbaarheid van informatie	21
2.4	De gebruikers van de jaarrekening	23
2.4.1	Aandeelhouders en beleggers	23
2.4.2	Kredietverschaffers	24
2.4.3	Werknemers	24
2.4.4	Klanten	25
2.4.5	Overheidsorganen	25
3	De rol van de bedrijfsrevisor	26
3.1	De bedrijfsrevisor	26
3.1.1	De audit van de jaarrekening	26
3.1.2	De wettelijke opdrachten van de bedrijfsrevisor	27
3.1.3	Het mandaat van commissaris	27
3.1.4	Het commissarisverslag	28
3.2	Instituut van de Bedrijfsrevisoren (IBR)	31
3.2.1	De rol van het IBR	31
3.2.2	België als voorloper op Europees vlak	32
3.2.3	Versterkte externe controle	32
3.2.4	Openstelling van het kapitaalbezit van bedrijfsrevisorenkantoren voor niet-revisoren	33
3.2.5	De bedrijfsrevisor, bevoorrechte partner van alle economische factoren	34
3.3	De aansprakelijkheid van de bedrijfsrevisor	35
3.3.1	Het aansprakelijkheidsstelsel voor de bedrijfsrevisor	35
3.3.2	Aansprakelijkheid voor tekortkomingen van de commissaris in de uitoefening van zijn taak	36
3.3.3	Aansprakelijkheid bij overtreding van het vennootschapsrecht of van de statuten	37
3.3.4	Aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad volgens het gemeen recht	39
3.3.5	Middelen om zich te onttrekken aan de burgerrechtelijke aansprakelijkheid	40
4	Verwachtingskloof	41
4.1	Definiëring	41
4.2	Onderzoek naar het bestaan van de verwachtingskloof	47
5	Fraude en de bedrijfsrevisor	55
5.1	Fraude	55
5.1.1	Verschillende vormen van fraudeurs	55

5.1.2	De verantwoordelijk van het management	57
5.2	De verantwoordelijkheid van de bedrijfsrevisor ten aanzien van fraude.....	59
5.2.1	Preventie van fraude.....	59
5.2.2	Detectie van fraude	60
5.2.3	Meldingsplicht	62
5.3	Forensic Auditing.....	65
5.3.1	Definitie	65
5.3.2	Financieel rechercheren.....	65
5.4	Verschil tussen de bedrijfsrevisor en de forensic auditor	67
6	Wetgeving.....	70
6.1	Wetboek van vennootschappen.....	70
6.1.1	Algemene bepalingen inzake controle.....	70
6.1.2	Controle van de jaarrekening en geconsolideerde jaarrekening	71
6.2	K.B. uitvoering Wetboek van Vennootschappen.....	72
6.3	Sarbanes – Oxley Act van 2002.....	73
6.3.1	Inhoud	73
6.3.2	Kosten – Batenganalyse van de Sarbanes-Oxley Act.....	76
6.4	De anti-witwaswetgeving	78
6.5	Deontologische code	82
7	Eigen bevindingen bij het onderzoek naar de verwachtingskloof	84
7.1	Focusgesprek met particuliere beleggers	84
7.1.1	Eerste gesprek met de focusgroep	84
7.1.2	Tweede gesprek met de focusgroep	91
7.2	Gesprekken met bedrijfsrevisoren en opgedane kennis ‘on the job’	92
7.3	Terugkoppeling met het literatuuronderzoek.....	99
7.4	Conclusie.....	104
7.5	Voorgestelde maatregelen	105
7.5.1	De verwachtingen van de particuliere beleggers in lijn brengen met de wettelijke taken van de bedrijfsrevisor	105
7.5.2	Wat als de bedrijfsrevisor de wet niet volgt?	107

Lijst van geraadpleegde werken

Bijlage

Bijlage: Bevoorrechte Getuigen

1 Methodologische aspecten

1.1 Praktijkprobleem

De kapitaalmarkt werd de laatste jaren geconfronteerd met verscheidene financiële schandalen over de gehele wereld. Hoewel de grote schandalen zoals Enron en Worldcom hoofdzakelijk Amerika troffen, is ook België niet gespaard gebleven. Hierbij denk ik o.a. aan de ontwikkelingen bij Lernout & Hauspie. Het werd snel duidelijk dat de wetgeving moest volgen. Zo werd in de USA in 2002 de Sarbanes-Oxley Act in het leven geroepen en werd ook in België veel strenger toegezien op de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor en het uitbouwen van een systeem van corporate governance.

Het vertrouwen in de bedrijfsrevisor heeft door de financiële schandalen een klap gekregen waardoor het imago van dit beroep daalde. Wanneer je diverse krantenartikels of websites naleest, merk je al vrij snel dat de beleggers en zelfs de bevolking in het algemeen een andere verwachting heeft van het beroep van bedrijfsrevisor dan wettelijk voorzien is. Deze zogenaamde verwachtingskloof vergroot als er vastgesteld wordt dat er fraude werd gepleegd die niet gemeld of niet ontdekt werd door de bedrijfsrevisor.

Volgens de geldende auditstandaarden moet de bedrijfsrevisor enkel de fraude opmerken die leidt tot materiële afwijkingen in de financiële overzichten. Het grote publiek heeft een meer onrealistische visie dat de revisor alle mogelijke vormen van fraude en wanbestuur moet opsporen en melden. Het lijkt meer te verwachten van de revisor dan wat wettelijk bepaald is. In het kort komt het er op neer dat het publiek hoge verwachtingen heeft van de bedrijfsrevisor om alle mogelijke vormen van fraude en wanbestuur met een hoge zekerheid te ontdekken en te melden, hoewel de gebruikte controleprocedures dit niet toelaten en er ook helemaal geen externe meldingsplicht bestaat indien de geconstateerde fraude door de onderneming wordt rechtgezet.

Hieruit kunnen we besluiten dat de financiële schandalen van de afgelopen jaren hebben geleid tot een uitgebreid debat over de taken en verantwoordelijkheden van de bedrijfsrevisor bij het ontdekken van fraude in het algemeen. Omdat de bedrijfsrevisor een onafhankelijk wettelijk erkend statuut heeft, wordt hij aanzien als het eerste knipperlicht of waarschuwingsmechanisme als er iets fout loopt in

een onderneming. Uit de praktijk blijkt dat dit niet altijd het geval is. Het vertrouwen in en de geloofwaardigheid van de revisor wordt de laatste jaren sterk in vraag gesteld. In deze masterproef zal ik dan ook verder bekijken wat de wettelijk verplichte taken van de bedrijfsrevisor zijn, de verwachtingen van de particuliere beleggers omtrent deze taken en of er een mogelijkheid is om deze twee dichterbij elkaar te brengen en aldus de verwachtingskloof te verkleinen.

1.2 Centrale onderzoeksvraag

De bedrijfsrevisor heeft als taak alle opdrachten uit te voeren die bij of krachtens de Wet uitsluitend aan de bedrijfsrevisor uitsluitend zijn toevertrouwd en op algemene wijze, alle controleopdrachten te vervullen met betrekking tot boekhoudkundige staten van ondernemingen, verricht met toepassing van of krachtens de Wet.

De belangrijkste opdrachten die uitsluitend aan de bedrijfsrevisor zijn toevertrouwd omsluiten enerzijds het mandaat van commissaris in een onderneming. Dit bevat de wettelijke controle (audit) van de jaarrekening, de geconsolideerde jaarrekening en van de aan de ondernemingsraad te verstrekken inlichtingen. Anderzijds is de bedrijfsrevisor belast met de wettelijke controle (verslag) over de inbrengen in natura en quasi-inbrengen in een vennootschap.

De bedrijfsrevisor is tevens ook belast met wettelijke opdrachten aangaande:

- de uitgifte van aandelen zonder nominale waarde onder de fractiewaarde;
- de beperking van het voorkeurrecht;
- de omzetting van de rechtsvorm van een vennootschap;
- de omzetting van een V.Z.W. in een vennootschap met sociaal oogmerk;
- de fusie van vennootschappen;
- de splitsing van vennootschappen;
- de vereffening van vennootschappen;
- de waardering van ondernemingen en aandelen van ondernemingen.

(mineco.fgov.be)

Deze definitie is erg uitgebreid en omvat alle informatie die nodig is om het begrip 'bedrijfsrevisor' een correcte invulling te geven. De verantwoordelijkheid van de bedrijfsrevisor bij het ontdekken van fraude, is in deze definitie echter niet verwoord. Dit is de reden van het ontstaan van de verwachtingskloof tussen de revisor en de gebruiker van de jaarrekening ontstaan is.

Dit brengt mij tot de volgende onderzoeksvraag:

'Hoe kan de verwachtingskloof tussen de wettelijke taken van de bedrijfsrevisor en de verwachtingen van de beleggers in Vlaanderen verkleind worden?'

Met dit onderzoek zal ik aan de hand van een literatuurstudie en kwalitatief onderzoek bestuderen in hoeverre de bedrijfsrevisor onregelmatigheden kan en moet ontdekken bij de controle van de jaarrekening. Verder zal ik nagaan wat de verantwoordelijkheid is van de revisor als een onderneming indicaties van niet materiële fraude vertoont die hij toch ontdekt heeft. Een fout of fraude is materieel van aard als een derde zijn beslissing aangaande de financiële jaarrekening zou aanpassen moest hij op de hoogte zijn geweest van de fout of fraude. Voor een uitgebreidere omschrijving zie verder. Het doel van dit onderzoek is nagaan of het mogelijk is om de verwachtingen van de beleggers in overeenstemming te brengen met de officiële taken van de bedrijfsrevisor.

1.3 Onderzoeksopzet

In deze masterproef zal ik via de bestaande literatuur een theoretisch kader schetsen van de taken en verplichtingen van de bedrijfsrevisor. Later zal ik deze theorie aan de hand van een focusgesprek met particuliere beleggers en de bevraging van bevoorrechte getuigen vergelijken met de praktijk.

Voor de literatuurstudie ben ik bij aanvang hoofdzakelijk op zoek gegaan naar tertiaire bronnen. Via de elektronische databank van de Universiteit Hasselt vond ik verschillende secundaire publicaties. Behalve de bibliotheek van de Universiteit Hasselt werden ook publicaties uit de bibliotheek van Bedrijfsrevisorenkantoor PKF te Antwerpen en Brussel geconsulteerd. Verder werden nog enkele publicaties uit de faculteitsbibliotheek TEW van de Lessius Hogeschool te Antwerpen geraadpleegd. Daarnaast boden verschillende zoekmotoren op het internet, waaronder Google Scholar, Wikipedia en Altavista, een goede steun bij het zoeken naar relevante publicaties.

Om vertrouwd te raken met de verwachtingskloof tussen de bedrijfsrevisor en de belegger heb ik in eerste instantie hoofdzakelijk gezocht naar eerder gevoerde onderzoeken naar de verwachtingskloof. Vervolgens ben ik specifiek op zoek gegaan naar de wetgeving aangaande de controlewerkzaamheden van de bedrijfsrevisor. Nadien bestudeerde ik de aansprakelijkheid van de bedrijfsrevisor, de algemene werking van het IBR en de opdracht van de bedrijfsrevisor.

Tijdens het eerste gesprek met de focusgroep van beleggers werd nagegaan hoe de wetgeving betreffende de controle van de jaarrekening in de praktijk door beleggers ervaren wordt. Tijdens dit gesprek behandelde ik enkel de wettelijke taken van de bedrijfsrevisor en er werd verondersteld dat de bedrijfsrevisor steeds de wetgeving volgt. Oorspronkelijk wou ik meerdere gesprekken voeren met meerdere beleggersclubs. Dit was echter niet haalbaar daar ik voltijds tewerkgesteld ben. De bedoeling van dit gesprek was niet om een representatieve steekproef van beleggers te bekomen maar wel om verschillende standpunten van beleggers te kennen. Deze beleggersclub werd dan ook geselecteerd omdat de leden ervan verschillende standpunten en perspectieven vertegenwoordigen en omdat de groep bestaat uit particuliere beleggers met verschillende opleiding, achtergrond en kennis ter zake.

Het tweede gesprek met dezelfde focusgroep behandelde een andere problematiek. Hier werd de focus gelegd op het feit dat de bedrijfsrevisor zich, in voorkomend geval, niet houdt aan de wetgeving. Hierbij werd de mening van de focusgroep gevraagd als de bedrijfsrevisor duidelijke materiële fraudesignalen in de jaarrekening ontdekte maar toch een goedkeurende verklaring aflegde. Deze specifieke problematiek werd nagenoeg niet onderzocht in de literatuur. Dit komt vooral door het feit dat bedrijfsrevisoren nooit openlijk spreken over het afleggen van een foutieve goedkeurende verklaring. Zij zullen steeds het sociaal wenselijk antwoord geven dat een dergelijke werkwijze immoreel is en dat het ingaat tegen de beroepsethiek.

Voor het kwalitatief onderzoek maakte ik gebruik van een 'experience survey'. Ik interviewde bijgevolg een aantal vennoten van het PKF bedrijfsrevisorenkantoor te Antwerpen en Brussel die reeds geruime tijd hun titel bezitten. Tijdens mijn tewerkstelling heb ik kennis opgedaan van de audit. Dit gebeurde hoofdzakelijk door uitleg te vragen aan mijn auditsenior tijdens de controlewerkzaamheden bij een auditklant. Ook deze opgedane kennis werd verwerkt in voorliggende masterproef.

De onderzochte literatuur bevatte enkele onderzoeken aangaande de verwachtingskloof. Uit deze onderzoeken haalde ik bepaalde onderwerpen, die het bestaan van de verwachtingskloof bevestigden. Het viel op dat in de voorgaande onderzoeken fraude in een onderneming als hoofdrede wordt aangegeven voor het ontstaan van de verwachtingskloof tussen de bedrijfsrevisor en de particuliere belegger. Later verwerkte ik deze onderwerpen in een aantal algemene vragen die ik gebruikte als mijn leidraad voor de interviews en het focusgesprek. Ik startte mijn gesprekken steeds met een algemene vraag om zo, via de zogenaamde trechtermethode, steeds specifiekere vragen te stellen. Ik probeerde zo veel mogelijk in te spelen op de antwoorden van de geïnterviewde personen om zo bruikbaar mogelijke informatie te bekomen. Deze gesprekken en interviews hadden enerzijds tot doel de bevindingen van voorgaande onderzoeken te bevestigen en anderzijds om een mogelijke oplossing te vinden om de verwachtingskloof te verkleinen. Later toetste ik de verwachtingen van de focusgroep van particuliere beleggers met de ideeën van de bedrijfsrevisoren en de wetgeving hieromtrent.

De knelpunten van de verwachtingskloof werden snel duidelijk tijdens het focusgesprek. Aangezien de beleggers hun eigen ervaringen en inzichten meedeelden bleek al snel dat zij de wetgeving aangaande de controle van de

jaarrekening niet beheersten. Deze onderzoeksstrategie leek het meest aangewezen omdat ik hierdoor concrete informatie over bepaalde topics verkreeg die niet altijd overeenkomt met de literatuur of met de wetgeving.

Uitgaande van deze onderzoeksstrategie en -methodes werd een bron van informatie verkregen, die vervolgens in deze masterproef werd verwerkt.

2 Begripsomschrijving

2.1 Materialiteit

De bedrijfsrevisor is verantwoordelijk om zelf te bepalen of er al dan niet belangrijke of significante afwijkingen (materiële afwijkingen) van bepaalde vooropgestelde criteria voorkomen in de gecontroleerde omgeving. Indien deze inderdaad zouden voorkomen moet hij deze immers rapporteren.

De revisor moet een opinie vormen en uitvaardigen over het feit of het auditobject al dan niet conform is met bepaalde vooropgestelde criteria. Als hij een niet-conformiteit of afwijking waarneemt is het echter belangrijk of deze al dan niet van materiële of relevante aard is. Een afwijking is materieel van aard als deze tot gevolg zou hebben dat erover zou worden gerapporteerd in het auditrapport. De bedrijfsrevisor moet dus voor het aanvangen van de controleopdracht een financiële grens vastleggen waarboven een afwijking materieel is.

Materialiteit wordt door de Financial Accounting Standards Board Statement of Financial Accounting Concepts No. 2 gedefinieerd als: *"De grootte van een weglating of van een fout in accountinginformatie die, naar gelang de omstandigheden, het waarschijnlijk maakt dat het oordeel van een redelijke persoon die vertrouwt op deze informatie, zou veranderen of beïnvloed worden door de weglating van de fout"* (FASB, 1980).

De materialiteit is dus sterk gebaseerd op professionele oordeelvorming en wordt onmiskenbaar beïnvloed door de personen van de gebruikers van de jaarrekening in het betrokken geval. Omdat de bepaling van de materialiteitsgrens situatiegebonden en niet altijd gemakkelijk te bepalen is, wordt dit voor de bedrijfsrevisor een subjectieve zaak. Hij moet hierbij rekening houden met kwantitatieve en kwalitatieve factoren alsook met alle gebruikers van de jaarrekening.

2.1.1 Kwantitatieve basis van materialiteit

De materialiteit is een zeer relatief begrip, zo zal een fout van een bepaalde grootte van materieel belang zijn bij een kleine onderneming maar van immaterieel belang bij een grote onderneming. Hierdoor gebruiken de meeste bedrijfsrevisoren een

bepaalde basis waarmee zij de materialiteit berekenen. Meestal wordt voor de materialiteitsgrens een bepaald percentage genomen van de winst voor belasting; van de omzet; van het balanstotaal of van het eigen vermogen. Dit percentage zal kleiner worden naarmate de bedrijfsrevisor het interne controlesysteem niet goed vertrouwt of als hij tijdens de interim controles heeft vastgesteld dat het interne controlesysteem niet waterdicht is.

2.1.2 Kwalitatieve basis van materialiteit

Een argument waarom ook kwalitatieve elementen een grote rol spelen bij het bepalen van de materialiteitsgrens is dat bepaalde fouten belangrijker zijn dan anderen. Zo zal een fout die te wijten is aan fraude veel belangrijker zijn dan een fout die zich voordoet door een vergissing. Als een fout van een immateriële impact is maar voortkomt uit fraude, kan deze dus behandeld worden als een materiële fout. Een ander voorbeeld van een immateriële fout die als materieel wordt beschouwd is een fout die een winst tot gevolg heeft i.p.v. een verlies, of omgekeerd.

2.1.3 Het opsplitsen van de materialiteit

Omdat de materialiteit wordt bepaald voor de jaarrekening in haar geheel maar omdat de jaarrekening niet in haar geheel maar in verschillende cycli en rekeningen wordt gecontroleerd, moet de materialiteit bepaald worden voor elke rekening en rubriek afzonderlijk. De materialiteit moet dus worden verdeeld over de verschillende rekeningen. Hier is ook het professioneel oordeel van de bedrijfsrevisor van belang.

De materialiteitsgrens die wordt toegewezen aan een bepaalde rekening noemt men de aanvaardbare afwijking (tolerable misstatement, SAS 39). De bedrijfsrevisor vergelijkt de gevonden afwijkingen met de aanvaardbare afwijking als hij zijn testen op de jaarrekening uitoefent. Als hij afwijkingen vindt die materieel van aard worden bevonden, zal hij voorstellen aan het management van de onderneming om de rekening te corrigeren. Belangrijk hierbij is dat niet vergeten mag worden dat als er na de controle nog voorgestelde wijzigingen niet doorgevoerd zouden zijn, het management deze moet argumenteren en bepalen of de globale materialiteitsgrens al dan niet werd overschreden.

(Dries e.a., 2001)

2.2 Financiële audit

De behoefte aan een jaarlijkse financiële rapportering ontstond op het moment dat er een scheiding kwam tussen de aandeelhouders en de bestuurders in een vennootschap. De bestuurders dragen de verantwoordelijkheid voor de boekhouding en verklaren dat deze naar waarheidsgetrouw beeld is gevoerd, maar aangezien de bestuurders niet altijd de belangen van de aandeelhouders als hoofddoel plaatsten werd de nood van waarwerking van de jaarrekening duidelijk. De belangen van de aandeelhouders worden namelijk beschermd door de financiële controle die nakijkt of de jaarrekening inderdaad naar waarheidsgetrouw beeld is opgesteld. Deze controle gebeurt door een externe partij die in de vennootschap het mandaat van commissaris uitvoert en een bedrijfsrevisor moet zijn. Deze commissaris zal zich niet uitspreken over het beleid dat in de onderneming werd gevoerd maar zijn bekommernis betreft enkel de vraag of de jaarrekening op een betrouwbare wijze het financieel-economisch beeld van de onderneming toont. Het controleverslag van de bedrijfsrevisor is in eerste instantie bestemd voor de aandeelhouders maar wordt ook openbaar gemaakt voor het algemene publiek zoals kredietverstrekkers, beleggers, vakbonden, subsidiërende overheden, leveranciers, enz. Deze vorm van externe controle wordt de financiële audit genoemd. Naast deze jaarlijkse terugkerende taak zal de bedrijfsrevisor ook aangeduid worden voor enkele éénmalige auditopdrachten. Deze opdrachten zullen zich hoofdzakelijk op het vlak van financiële controle situeren en kunnen opdrachten bevatten aangaande fusies, inbreng in natura, kapitaalverhoging en gerechtelijke expertise. (Killesse, 2004)

De financiële audit legt de klemtoon op de verklaring van de jaarrekening, enerzijds, en in België op de verificatie van de naleving door het topmanagement van de vennootschapswetgeving en de statuten anderzijds. Het gaat hier dus vooral over een maatschappelijk aspect voor alle ondernemingen die hun jaarrekening en het commissarisverslag openbaar moeten maken. De bedrijfsrevisor moet tijdens zijn auditwerkzaamheden een oordeel vormen over de balans, de resultatenrekening en de toelichting.

Hij moet nagaan of op de balans alle bezittingen, tegoeden en verhaalrechten op correcte wijze gerubriceerd werden en met de nodige voorzichtigheid en consistentie werden gewaardeerd. Verder moeten alle schulden en verbintenissen voorkomen voor hun werkelijk nog verschuldigd bedrag en alle voorzieningen ter

dekking van voorzienbare risico's en van gebeurtelijke verliezen, die voortkomen uit de verrichtingen van het huidige boekjaar en eventueel van de voorgaande boekjaren.

Voor de resultatenrekening moet gecontroleerd worden of alle verrichtingen van het boekjaar die geregistreerd moeten worden volledig, juist en tijdig zijn opgenomen. Hier moet de bedrijfsrevisor de zogenaamde cut-off periode nagaan. Dit houdt in dat de kosten en opbrengsten in de juiste periode geboekt moeten worden. Zo zal hij moeten nagaan of er op het einde van het boekjaar geen voorzienbare kosten of opbrengsten toe te wijzen zijn aan het huidige of volgende boekjaar.

Als laatste moet de bedrijfsrevisor nagaan of de toelichting al de vereiste additionele informatie bevat. Hier zijn de zekerheden die gesteld werden voor leningen en dergelijke het voornaamste. Een ander punt in de toelichting is de sociale balans maar aangezien deze van minder belang voor de bedrijfsrevisor zal ik deze niet verder bespreken.

(Dries e.a., 2001)

2.3 Wat is het doel van de Jaarrekening?

Volgens artikel 22 van het Jaarrekeningbesluit (KB van 30 januari 2001 ter uitvoering van het Wetboek van Vennootschappen) omvat de jaarrekening de balans, de resultatenrekening en de toelichting op beide. Deze documenten moeten als één geheel gezien worden en kunnen afzonderlijk slechts geringe informatie verschaffen. Verder bepaalt artikel 24 dat de jaarrekening een getrouw beeld moet geven van het vermogen, de financiële positie en het resultaat van de vennootschap. Verder moet de jaarrekening duidelijk worden opgesteld en stelselmatig alle bezittingen, bedragen, rechten, opbrengsten en kosten weergeven die betrekking hebben op dat bepaald boekjaar. In dit hoofdstuk zal ik kort de verschillende doelstellingen van de jaarrekening bespreken.

2.3.1 Beslissingsondersteunende doelstelling

De jaarrekening geeft volgens normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd een zodanig inzicht dat een verantwoord oordeel kan worden gevormd omtrent het vermogen en het resultaat, alsmede voor zover de aard van de jaarrekening dat toelaat, omtrent de solvabiliteit en de liquiditeit van de rechtspersoon. Centraal staat hier dat de jaarrekening een dergelijk inzicht verschaft dat een verantwoord oordeel over de vennootschap kan gevormd worden. Dit wordt de **inzichtsvereiste doelstelling** genoemd. Deze is zodanig dominant dat indien nodig moet afgeweken worden van de specifieke wettelijke voorschriften om toch te voldoen aan deze inzichtsvereiste.

Het verantwoord oordeel heeft vooral betrekking op het vermogen en het resultaat. Hierbij mogen we artikel 24 van het Jaarrekeningbesluit niet vergeten waardoor het getrouw beeld en de hieruit volgende inzichtsvereiste steeds de belangrijkste vereisten blijven. Vervolgens kan het verantwoorde beeld betrekking hebben op de solvabiliteit en de liquiditeit van de vennootschap. Hieruit kan men zien of op korte termijn de onderneming kan blijven voldoen aan zijn verplichtingen. Aangezien de jaarrekening een momentopname is op balansdatum kan het helaas geen rekening houden met toekomstige posities. Hierdoor kan de bedrijfsrevisor na zijn controles enkel garanderen dat de onderneming voldoet aan het 'going concern'. Dit wil zeggen dat de bedrijfsrevisor verklaart dat de onderneming over alle potentiële zaken beschikt om nog één jaar verder te bestaan onder normale bedrijfsvoering in een relatief stabiele omgeving.

Bij het vormen van een verantwoord oordeel gaat het hier over 'gebruiker' van de jaarrekening. Deze gebruikers van de jaarrekening zijn personen of instanties die gebruik maken van de jaarrekening, of van de in de jaarrekening opgenomen cijfers, om hun oordeelvorming op te bouwen en zodoende tot een besluitvorming over de onderneming te komen. Dit noemt men ook de **gebruikersbenadering doelstelling** van de jaarrekening.

Deze twee doelstellingen, de inzichtsvereiste en de gebruikersbenadering doelstelling vormen samen de **beslissingsondersteunende doelstelling** van de jaarrekening. Deze eerste doelstelling maakt duidelijk dat de jaarrekening in eerste instantie opgesteld wordt om de aandeelhouders en het algemeen publiek kennis te laten maken met een getrouw beeld van de vennootschap op financieel vlak.

2.3.2 Vaststelling van de uitkeerbare winst

Door middel van de resultatenrekening vindt de vaststelling van de winst of het verlies plaats. Of de winst kan uitgekeerd worden hangt af van verschillende zaken die betrekking hebben op de geplande uitbreidingen en behoefte aan interne financiering. Verder is het mogelijk dat in een bepaald jaar de eventuele uitkeerbare winst groter is dan de winst van dat bepaald boekjaar. Dit is het geval als de vennootschap beslist om een geplande inkrimping van de bedrijfsactiviteiten door te voeren. De doelstelling van de jaarrekening ter vaststelling van de uitkeerbare winst is vooral opgekomen in relatie tot de vervangingswaardeleer. Hier worden de bedragen die nodig waren ter vervanging van de bestaande productieapparaten niet tot de winst gerekend. Uitgaande van een statische omvang van een onderneming betekent dit dat de gerapporteerde winst uitkeerbaar kan worden genoemd. Hoewel er de dag van vandaag een relatie is tussen de winstgevendheid van een vennootschap en de mogelijkheid om bedragen uit te keren aan de aandeelhouders en anderen, is het niet meer zo dat het vaststellen van de uitkeerbare winst als een expliciet algemeen doel van de jaarrekening wordt gezien.

Vervolgens hangt de kapitaalbescherming samen met de vaststelling van de uitkeerbare winst. Kapitaalbescherming houdt in dat het kapitaal van de vennootschap zo veel mogelijk in stand dient te worden gehouden ter bescherming van eventuele schuldeisers zoals kapitaalverschaffers en leveranciers. Dit betekent dat de onderneming bepaalde waarborgen moet stellen zodat niet te veel middelen worden uitgekeerd aan aandeelhouders. Eén van deze waarborgen is de

verplichting om een wettelijke reserve aan te leggen. Hier verplicht de wetgever de onderneming om elk jaar 5% van haar winst te plaatsen in de wettelijke reserve tot het moment dat deze reserve 10% van het maatschappelijk kapitaal heeft bereikt. Andere maatregelen van kapitaalbescherming handelen over het aandelenkapitaal, de stortingsplicht van vennoten, de inbreng in natura en verkrijging van eigen aandelen.

De kapitaalbescherming heeft enkel invloed op de enkelvoudige jaarrekening en heeft geen invloed op de geconsolideerde jaarrekening. Als doel van de enkelvoudige jaarrekening kan dus specifiek worden gesteld dat het bedrag wordt vastgesteld dat maximaal uitkeerbaar is zonder de belangen van crediteuren te schaden.

2.3.3 Afleggen van verantwoording

Eén van de belangrijkste doelstellingen van de jaarrekening is het afleggen van verantwoording vermits het bestuur van een onderneming via de jaarrekening het gevoerde beleid verantwoordt. Op grond van deze verantwoording kan aan het bestuur en nadien aan de bedrijfsrevisor kwijting worden gegeven voor het beleid en voor het toezicht daarop. Hier moet ook bij vermeld worden dat de verantwoordingsfunctie ook geldt voor niet aan de wetgeving onderworpen ondernemingsvormen zoals bijvoorbeeld liefdadigheidsinstellingen die verantwoording moeten afleggen aan hun donateurs. Aangezien een onderneming meer en meer gezien wordt als een maatschappelijk instituut moet men de verantwoordelijkheidsfunctie veel breder zien, namelijk ten opzichte van de maatschappij in het algemeen.

Aangezien de verantwoording wordt afgelegd aan alle gebruikers van de jaarrekening, past de verantwoording hierdoor ook in de algemene beslissingsondersteunende doelstelling van de jaarrekening.

2.3.4 Betrouwbaarheid van informatie

Gebruikers verkrijgen via de jaarrekening informatie die zij kunnen gebruiken voor hun besluitvorming. Hier is het van het grootste belang dat deze informatie betrouwbaar is. De controlerende functie van de bedrijfsrevisor kan dan ook aanzien worden als een heel belangrijke functie. Door middel van zijn verklaring geeft de bedrijfsrevisor de lezers een boodschap mee, namelijk of de cijfers in de

jaarrekening een goed uitgangspunt zijn voor hun oordeel- en besluitvorming. Zonder de goedkeurende verklaring is de waarde van de verstrekte informatie voor de besluitvorming van de gebruikers van de jaarrekening aanzienlijk lager. (Hoogendoorn, 1993)

2.4 De gebruikers van de jaarrekening

In dit hoofdstuk zal ik kort de meest voorkomende groepen van mensen bespreken die de jaarrekening van een onderneming raadplegen. Verder zal ik hun drijfveer schetsen waarom zij de jaarrekening nalezen.

2.4.1 Aandeelhouders en beleggers

Aandeelhouders zijn de personen die risicodragend vermogen verschaffen aan een onderneming. Hun beslissing om over te gaan tot het investeren in een onderneming kan uit persoonlijke overweging zijn, bijvoorbeeld iemand die investeert in een onderneming omdat die onderneming naar zijn mening bijdraagt tot de instandhouding van het milieu, of uit financiële overweging door het geloof dat de aandelenkoers van die bepaalde onderneming in nabije toekomst zal stijgen. Het risicodragend vermogen, of het investeringskapitaal wordt in de balans van een onderneming aangeduid als eigen vermogen. Dit vermogen is vooral risicodragend omdat enerzijds de jaarlijkse beloning afhankelijk is van de behaalde resultaten van de onderneming en omdat anderzijds de aandeelhouders volledig zijn achtergesteld bij een eventueel faillissement van de onderneming. De aandeelhouders zijn eigenlijk de laatste personen die hun geld terug kunnen eisen bij een eventuele liquidatie van een onderneming. Met het verschaft kapitaal kan het bestuur van de onderneming activiteiten ondernemen. Periodiek dient de leiding van de onderneming te verantwoorden wat zij juist gedaan hebben met dat kapitaal. Het succes van een onderneming bepaalt het rendement voor de aandeelhouders. Het rendement van een aandeel wordt daardoor niet enkel in termen van dividend uitgedrukt maar ook in termen van waardeinstijging van het aandeel van de onderneming.

Ondanks het feit dat aandeelhouders slechts beperkte macht hebben in een onderneming, door o.a. verscheidene clausules om vijandige overnames tegen te gaan, zijn zij wel de primaire belanghebbende van de informatie in de jaarrekening. Men kan twee groepen onderscheiden tussen de aandeelhouders die niet zo zeer recht hebben op de informatie maar wel belang stellen in de financiële informatie van de onderneming. De eerste groep zijn potentiële investeerders, zij zullen de jaarrekening van de onderneming willen bekijken en zullen proberen te achterhalen of die onderneming een goede investering is voor hun. De tweede groep betreft adviseurs van huidige en potentiële aandeelhouders of beleggingsanalisten. Zij

zullen de jaarrekening van een onderneming gebruiken ter onderbouwing van hun beleggingsadviezen.

2.4.2 Kredietverschaffers

Kredietverschaffers zijn hoofdzakelijk banken. Zij geven zowel krediet op korte als op langere termijn en het krediet kan eventueel achtergesteld zijn. De banken zullen de jaarrekening gebruiken via hun kredietbeoordeling. Indien de onderneming reeds gebruik maakt van een krediet zal de kredietinstelling dit kunnen raadplegen in de jaarrekening. Zij zal hier kunnen zien hoelang het krediet nog loopt en welke waarborg de onderneming heeft gesteld voor de lening. Op deze manier kan de kredietinstelling zien welke waarborg de onderneming nog kan stellen en of de onderneming een nieuwe lening financieel kan dragen. Zowel huidige als potentiële kredietverleners zullen de informatie in de jaarrekening gebruiken om steeds getrouwe en accurate informatie te hebben over de onderneming. Naarmate de omvang van de krediet groter is, de termijn van kredietverlening langer is of als het risico verbonden aan het krediet groter wordt zal de kredietverlenende instelling eventueel meer informatie kunnen eisen dan op de jaarrekening vermeld staat.

Voor kredieten afgesloten voor middellange en lange termijn worden een aantal voorwaarden verbonden aangaande de ontwikkeling van financiële positie en resultaten voordat men overgaat tot de kredietvoortzetting. Deze voorwaarden zullen zaken inhouden zoals het aanhouden van een minimale solvabiliteit of een minimaal vereiste rendabiliteit van het eigen vermogen. Moest de onderneming in een bepaald jaar niet kunnen voldoen aan deze eisen zal een heronderhandeling plaatsvinden over de kredietvoorwaarden. Deze nieuwe kredietvoorwaarden kunnen zaken inhouden zoals een hogere rentevergoeding, het verstrekken van meer zekerheden of in het uiterste geval tot een gehele vervroegde aflossing of inbeslagname van bepaalde goederen. Om tot een goede beoordeling te komen of de onderneming aan de kredietvoorwaarden voldoet zal de bank de jaarrekening gebruiken die openbaar wordt gemaakt.

2.4.3 Werknemers

In het voorgaande heb ik de verschaffers van geld besproken. Een andere groep mensen die belang hebben in de onderneming zijn de verschaffers van arbeid of anders gezegd de werknemers van een onderneming. Bij deze groep is er altijd een

zekere vorm van relatie aanwezig met de onderneming en hierdoor is er ook een relatie met de winstgevendheid van de onderneming. Een werknemer zal de jaarrekening kunnen gebruiken om te beoordelen of de onderneming zijn bedrijvigheid zal kunnen voortzetten en zal ook de mate van werkgelegenheid en de hoogte van de werknemersbeloningen kunnen afleiden.

In het algemeen geldt dat iedere werknemer en iedere onderneming gebruik kan maken van de openbaar gemaakte jaarrekening. Naast werknemers zal de vakbond binnen de onderneming ook gebruik kunnen maken van de jaarrekening. De vakbondsafgevaardigde zal deze gebruiken om eventueel een nieuwe CAO (collectieve arbeidsovereenkomst) te negotiëren.

2.4.4 Klanten

Het belang van klanten van de onderneming in de jaarrekening komt in eerste instantie niet voort vanuit de financiële gegevens op balansdatum maar veeleer uit de handelsrelatie als dusdanig. De klanten zullen de jaarrekening gebruiken als zij voor een groot deel afhankelijk zijn van de onderneming om hun producten te leveren. Verder is de financiële verslaggeving belangrijk bij eventuele garantieverlening.

2.4.5 Overheidsorganen

De fiscus heeft een direct financieel belang bij de onderneming. Deze zal de jaarrekening hoofdzakelijk gebruiken om te beoordelen of er zich ergens onregelmatigheden hebben voorgedaan aangaande de belasting. Verder zullen andere overheidsorganen de informatie in de jaarrekening gebruiken voor bijvoorbeeld statistische doeleinden (Nationaal Instituut voor de Statistiek) of voor het beoordelen van subsidieaanvragen of overheidssteun. De informatie kan ook gebruikt worden voor het reguleren van activiteiten van de onderneming, zo kan een extreem hoge winstgevendheid wijzen op een monopolistische positie of op kartelvorming waartegen de overheid wenst op te treden.

(Hoogendoorn, 1993)

3 De rol van de bedrijfsrevisor

3.1 De bedrijfsrevisor

De jaarrekening is de neerslag van de financiële ontwikkelingen van een onderneming. Iedereen die op één of andere manier een link heeft met een onderneming heeft belangstelling voor de financiële verslaggeving. Leveranciers willen bijvoorbeeld weten of hun klanten kredietwaardig zijn. Klanten willen de financiële draagkracht van hun leveranciers dan weer kennen. Kredietverleners zoeken duidelijkheid over het vermogen van de onderneming om te voldoen aan eventuele aflossingen en intresten van leningen. Vervolgens denken de werknemers aan hun werkgelegenheid en als laatste groep wensen de eigenaars en aandeelhouders de waarde van hun participatie in de onderneming te kennen.

Dit is reden waarom de wetgever een onafhankelijke en onpartijdige deskundige heeft aangeduid die de jaarrekening controleert. De bedrijfsrevisor, tevens de wettelijke auditor in België, gaat na of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de financiële positie van de onderneming en van de resultaten van het boekjaar.

De bedrijfsrevisor is echter meer dan de bewaker van de kwaliteit van de jaarrekening. Zo zal de bedrijfsrevisor ook andere opdrachten uitvoeren in functie van belangrijke gebeurtenissen in het leven van een onderneming. De bedrijfsrevisor zal bijvoorbeeld optreden als onafhankelijke scheidsrechter in situaties met tegenstrijdige en uiteenlopende belangen. Zo geeft de bedrijfsrevisor toelichting aan de ondernemingsraad bij de informatie die de leiding van de onderneming verstrekt. (www.ibr-ire.be)

3.1.1 De audit van de jaarrekening

De bedrijfsrevisor baseert zijn oordeel over het getrouw beeld van de jaarrekening of de geconsolideerde jaarrekening op het geheel van controlewerkzaamheden. Dit wordt ook de audit genoemd. Het merendeel van de audits of controlewerkzaamheden gebeurt in het kader van het wettelijke mandaat van commissaris.

Alle grote ondernemingen, alsook de zeer grote vzw's en private stichtingen, zijn verplicht een commissaris te benoemen om verslag uit te brengen over de door de

onderneming opgestelde jaarrekening. Dit verslag dient hij toe te lichten tijdens de algemene vergadering van aandeelhouders. (www.ibr-ire.be)

3.1.2 De wettelijke opdrachten van de bedrijfsrevisor

De bedrijfsrevisor kan naast het auditeren van de jaarrekening ook advies geven aan de onderneming. Tijdens het uitoefenen van deze adviesfunctie moet hij steeds de principes van onafhankelijkheid in acht houden. Hij kan bijvoorbeeld de onderneming bijstaan bij het zoeken naar oplossingen voor specifieke problemen aangaande de administratieve en boekhoudkundige organisatie, fiscale aangelegenheden en waarderingsproblemen. Verder kan de bedrijfsrevisor tijdens het uitvoeren van zijn controletaak de onderneming bijstaan met raad en daad waardoor hij een extra toegevoegde waarde creëert voor de onderneming.

Het belangrijkste item van de adviesfunctie is de bijstand bij de uitbouw van het interne controlesysteem. Hier kan de bedrijfsrevisor richtinggevend advies verlenen. Andere belangrijke items voor advies zijn budgetterings- en rapporteringssystemen waarbij de bedrijfsrevisor beschikt over adequate kennis. Vervolgens komen milieu-audit, begeleiding bij het ontwikkelen van geautomatiseerde informatiesystemen, interne controleaspecten en beveiliging hiervan ook regelmatig voor. (www.ibr-ire.be)

3.1.3 Het mandaat van commissaris

Een vennootschap wordt als groot beschouwd en moet hierdoor een commissaris aanstellen wanneer:

- Haar gemiddelde personeelsbestand op jaarbasis meer dan 100 bedraagt of;
- Zij meer dan één van volgende principes overschrijdt
  - Jaargemiddelde van personeelsbestand: 50;
  - Jaaromzet (exclusief BTW): 7.300.000 EUR;
  - Balanstotaal: 3.650.000 EUR.

Voor een VZW veranderen de bedragen van de laatste twee vereisten naar:

- Ontvangsten op jaarbasis, andere dan uitzonderlijke ontvangsten (exclusief BTW): 6.250.000 EUR
- Balanstotaal: 3.125.000 EUR

Volgens de wet moet de Raad van Bestuur van de onderneming een kandidaat-commissaris voorstellen. De benoeming van de commissaris gebeurt op de algemene vergadering waar ook de bezoldiging voor de controlewerkzaamheden wordt vastgelegd. Dit honorarium moet toelaten om de naleving van de controlenormen van het IBR te kunnen waarborgen.

De commissaris wordt benoemd voor een periode van drie jaar waarin hij enkel door de algemene vergadering kan worden ontslagen op grond van een ernstige wettige reden zoals nalatigheid of lichamelijke ongeschiktheid. Als de bedrijfsrevisor ontslagen wordt door een niet ernstige wettige reden zal hij een schadevergoeding kunnen eisen. Zelf kan de bedrijfsrevisor ontslag indienen maar dit in principe enkel wegens gewichtige persoonlijke redenen. Hij zal een uiteenzetting moeten geven van zijn ontslag op de algemene vergadering. (www.ibr-ire.be)

3.1.4 Het commissarisverslag

Het eerste gedeelte van het commissarisverslag bestaat uit elementen die opgenomen zijn in art. 144, 1°, 2° en 4° van het Wetboek van Vennootschappen en omvatten:

- Een inleiding, waarin ten minste wordt vermeld op welke jaarrekening de controle betrekking heeft en volgens welk boekhoudkundig referentiestelsel ze werd opgesteld;
- Een beschrijving van de reikwijdte van de controle, waarin ten minste wordt aangegeven welke normen voor de controle bij de uitvoering ervan in acht zijn genomen en of de commissaris van het bestuursorgaan en de aangestelden van de vennootschap de toelichtingen en de informatie heeft bekomen die nodig zijn voor zijn controle;
- een verklaring waarin de commissaris zijn oordeel geeft of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van het vermogen, van de financiële toestand en van de resultaten van de vennootschap overeenkomstig het toepasselijk boekhoudkundig referentiestelsel en, in voorkomend geval, of de jaarrekening aan de wettelijke vereisten voldoet. Deze verklaring vormt eigenlijk het oordeel van de commissaris.

De verklaring van de bedrijfsrevisor kan de vorm aannemen van een:

- **Verklaring zonder voorbehoud**, als de jaarrekening of de geconsolideerde jaarrekening geen afwijkingen van materieel belang bevat, rekening houdend met de wettelijke en reglementaire voorschriften, alsook met de boekhoudstandaarden waaraan wordt gerefereerd;
- **Verklaring met voorbehoud**, als de bedrijfsrevisor geconfronteerd wordt met een beperking in de uitvoering van de werkzaamheden, of met een onenigheid met het management in verband met de weerhouden boekhoudregels en -methodes, hun toepassingsmodaliteiten of de geschiktheid van de informatie die in de (geconsolideerde) jaarrekening wordt gegeven;
- **Afkeurende verklaring**, als de revisor met het management van mening verschilt op punten die dermate belangrijk zijn dat zelfs geen verklaring met voorbehoud kan worden afgeleverd. Dit verschil in mening moet ontstaan in het feit dat de (geconsolideerde) jaarrekening geen getrouw beeld geeft van het vermogen, de financiële toestand of de resultaten, of in het feit dat de jaarrekening niet werd opgesteld overeenkomstig de voorschriften van het gebruikte boekhoudkundig referentiestelsel, zodat het getrouw beeld fundamenteel wordt aangetast;
- **Onthoudende verklaring**, als de verstrekte informatie dermate ontoereikend is dat het onmogelijk is om een gefundeerd oordeel te geven over het getrouwe beeld van de (geconsolideerde) jaarrekening of indien de toestand van de entiteit gekenmerkt wordt door talrijke onzekerheden, die op betekenisvolle wijze de (geconsolideerde) jaarrekening beïnvloeden.

De vermeldingen en bijkomende informatie zoals beschreven in art. 144 3°, 6°, 7° en 8° van het Wetboek van Vennootschappen worden opgenomen in het tweede gedeelte van het commissarisverslag. Dit omvat:

- een vermelding die aangeeft dat de boekhouding gevoerd is in overeenstemming met de wettelijke en bestuursrechtelijke voorschriften die daarop van toepassing zijn;
- een vermelding die aangeeft of het jaarverslag de door de artikels 95 en 96 W. Venn. vereiste inlichtingen bevat en al dan niet in overeenstemming is met de jaarrekening voor hetzelfde boekjaar;

- een vermelding die aangeeft of de winstbestemming die aan de algemene vergadering wordt voorgelegd, in overeenstemming is met de statuten en met dit Wetboek;
- de vermelding of de commissaris kennis heeft gekregen van verrichtingen gedaan of beslissingen genomen met overtreding van de statuten of van de bepalingen van dit Wetboek.

Deze laatste vermelding kan worden weggelaten als de openbaarmaking van de overtreding aan de vennootschap onverantwoorde schade kan berokkenen, onder meer omdat het bestuursorgaan gepaste maatregelen heeft genomen om de aldus ontstane onwettige toestand te verhelpen.

Het tweede gedeelte van het commissarisverslag bevat vermeldingen die geen betrekking hebben op het oordeel van de commissaris over het getrouw beeld omdat deze in het eerste gedeelte besproken worden.

Sinds de Wet van 13 januari 2006 voorziet art. 144 5° W. Venn. dat het commissarisverslag tevens een verwijzing kan bevatten naar bepaalde zaken waarop de bedrijfsrevisor specifiek zijn aandacht vestigde, ongeacht of er al dan niet een voorbehoud werd opgenomen in de verklaring. De Wet geeft de bedrijfsrevisor hiermee de mogelijkheid om een toelichtende paragraaf bij het eerste gedeelte te voegen of om een bijkomende paragraaf bij het tweede gedeelte te plaatsen. (www.ibr-ire.be)

3.2 Instituut van de Bedrijfsrevisoren (IBR)

3.2.1 De rol van het IBR

Alle Belgische bedrijfsrevisoren, dit omvat de bedrijfsrevisoren natuurlijke personen en de bedrijfsrevisorenkantoren, zijn ingeschreven in het register van het Instituut van de Bedrijfsrevisoren (IBR), opgericht bij de Wet van 22 juli 1953 ter oprichting van het IBR, ook Organieke Wet genoemd. Ze worden allemaal onderworpen aan een strenge beroepsethiek.

De bedrijfsrevisoren natuurlijke personen worden individueel belast met de wettelijke controle. Zij kunnen als zelfstandige werkzaam zijn, in dienst zijn van een bedrijfsrevisorenkantoor of als vennoot of anderszins aan een bedrijfsrevisorenkantoor verbonden zijn.

Het IBR wordt geleid door een Raad. Deze Raad bestaat uit twaalf bedrijfsrevisoren, een voorzitter en een ondervoorzitter. De leden van deze Raad worden benoemd door de algemene vergadering van het Instituut. Een Uitvoerend Comité wordt door de Raad belast met het dagelijkse bestuur. Dit Comité bestaat ten minste uit de voorzitter en de ondervoorzitter. Verder mag de Raad alle comités, permanente commissies of technische werkgroepen oprichten die zij nodig acht.

Vervolgens maakt het Instituut jaarlijks een verslag over zijn activiteiten openbaar op haar website.

Het Instituut bepaalt de beroepsnormen die op hun beurt bepalen hoe de bedrijfsrevisor de jaarrekening van een onderneming moet controleren en hoe hij zijn controleverslag dient op te stellen. Op deze manier zal de Raad van het Instituut de doctrine ontwikkelen inzake de audittechnieken en de goede toepassing door de bedrijfsrevisoren van het wettelijk, reglementair en normatief kader dat de uitoefening van hun beroep regelt, onder de vorm van adviezen, omzendbrieven of mededelingen.

Verder onderhoudt het Belgische revisoraat nauwe banden met de buitenlandse confraters. De functie van bedrijfsrevisor bestaat in alle landen met een vrij ondernemersschap. De nationale organisaties van bedrijfsrevisoren maken dan ook deel uit van internationale organisaties. Deze laatste leggen zich toe op de harmonisering van het accountancyberoep. Deze harmonisering gebeurt

hoofdzakelijk op vlak van de beroepsethiek, de opleiding, de controlewerkzaamheden en de controlenormen. (www.ibr-ire.be)

Het IBR werd in de hoedanigheid van beroepsorganisatie met rechtspersoonlijkheid en Koninklijk Instituut opgericht door de Wet van 22 juli 1953. Door de invoering van nieuwe wetsbepalingen en de omzetting van Europese maatregelen in het Belgische Recht kent het beroep van bedrijfsrevisor een ingrijpende hervorming. Deze hervormingen werden openbaar bekend gemaakt op 21 april 2007 en treden in werking op 31 augustus 2007.

Het Instituut van de Bedrijfsrevisoren voorziet in een bestendig korps van deskundigen die bekwaam zijn de functie van bedrijfsrevisor te vervullen met alle waarborgen van bevoegdheid, onafhankelijkheid en beroepseer. Dit voorziet het IBR onder het openbaar toezicht van door de Wet opgerichte autoriteiten die onafhankelijk zijn van het beroep. Het IBR oefent toezicht uit op het beroep van bedrijfsrevisor en zorgt voor de nodige opleiding van zijn leden en stagiairs. Hierdoor waakt het IBR over de correcte uitvoering van de aan zijn leden krachtens de Wet toevertrouwde opdrachten, wat gelijktijdig het doel van het IBR is. (IBR persbericht, 2007)

3.2.2 België als voorloper op Europees vlak

Het volmachtenbesluit van 21 april 2007, dat de Europese Richtlijn betreffende de wettelijke controle van jaarrekeningen (Auditrichtlijn) omzet in de Belgische Wetgeving trad in werking op 31 augustus 2007. Het doel van deze Wetgeving is een hogere kwaliteit van de wettelijke controles van de jaarrekening te garanderen, evenals een grotere onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor na te streven. Deze wetgeving laat de bedrijfsrevisor dan ook toe zijn opdracht van openbaar belang volledig uit te oefenen in de schoot van de ondernemingen.

De heer Pierre P. Berger, Voorzitter van het Instituut van de Bedrijfsrevisoren, verheugt zich: "*Door de omzetting van deze richtlijn behoort België tot de voorlopers op Europees vlak*". (IBR, persbericht 2007)

3.2.3 Versterkte externe controle

Door de invoering van een nieuw controleorgaan, uitsluitend samengesteld uit personen die extern zijn aan het beroep, zal de nieuwe wetgeving het toezicht op

de werkzaamheden van de bedrijfsrevisor versterken. De Kamer van verwijzing en instaatstelling draagt sinds 31 augustus 2007 de eindverantwoordelijkheid van het publiek toezicht op het beroep op diverse gebieden.

De rol van de Hoge Raad voor de Economische Beroepen (HREB), in de hoedanigheid van orgaan van publiek toezicht, werd in het licht van deze controle ook versterkt. De HREB, die samengesteld is uit vertegenwoordigers van de sociaal-economische wereld, wordt het bevoegde toezichtsorgaan om, samen met de Minister van Economie, de controlestandaarden goed te keuren. De opdracht van dit orgaan bestaat erin te waken dat de wettelijke opdrachten en de adviesopdrachten van de bedrijfsrevisor worden uitgeoefend mits naleving van het algemeen belang.

De kwaliteitscontrole die het IBR inricht onder zijn leden, die in het verleden om de vijf jaar plaatsvond, wordt sinds 31 augustus 2007 om de drie jaar gehouden voor de bedrijfsrevisorenkantoren die 'entiteiten van openbaar belang' (beursgenoteerde vennootschappen, banken en verzekeringsondernemingen) controleren en om de zes jaar voor de andere bedrijfsrevisoren. De eerste groep, bedrijfsrevisorenkantoren die entiteiten van openbaar belang controleren, zullen moeten voldoen aan een bijkomende verplichting. Deze bijkomende verplichting bestaat erin om een zogenaamd transparantieverslag bekend te maken op de website van hun kantoor.

"De versterking van het publiek toezicht kan enkel een positieve bijdrage leveren tot het bedrijfsrevisoraat, en onrechtstreeks tot de financiële zekerheid", beklemtoont Pierre P. Berger, Voorzitter van het IBR. *"De belangrijkste inzet voor ons beroep is de kwaliteit van de wettelijke controle van de jaarrekening te blijven verbeteren en aldus het vertrouwen van de sociaal-economische wereld en van de publieke opinie ten opzichte van de door de ondernemingen openbaargemaakte jaarrekening te vergroten."* (IBR, persbericht 2007)

3.2.4 Openstelling van het kapitaalbezit van bedrijfsrevisorenkantoren voor niet-revisoren

De openstelling van het kapitaal van bedrijfsrevisorenkantoren voor niet-beroepsbeoefenaren vormt een volgende belangrijke vernieuwing. In het verleden werden alle stemrechten binnen de kantoren gehouden door de auditberoepsbeoefenaren, waaronder 51% ingeschreven was bij het IBR in België.

Sinds 31 augustus 2007 zorgt de nieuwe wetsbepaling ervoor dat slechts 51% van de stemrechten moeten worden aangehouden door Belgische of Europese beroepsbeoefenaren, ongeacht of zij ingeschreven zijn in België of in een andere Lidstaat van de Europese Unie. Hierdoor kunnen personen die niet de hoedanigheid van bedrijfsrevisor in België bezitten maar wel een gelijkwaardige hoedanigheid in Europa bezitten, sinds 31 augustus 2007 stemrecht hebben binnen de bedrijfsrevisorenkantoren.

Mits de naleving van de onafhankelijkheidsregels en de invoering van Europese structuren, beoogt deze vernieuwing in de wetgeving gelijktijdig de oprichting van multidisciplinaire kantoren binnen dezelfde rechtsentiteit. In de huidige economische situatie wordt de concentratie van ondernemingen op Europees en zelfs wereldvlak steeds groter. Hierdoor dient het revisoraat zich dan flexibel op te stellen om aan de verplichtingen van zijn cliënten te blijven voldoen en om de marktbehoeften te kunnen blijven volgen. Dit kan het revisoraat enkel bereiken door middel van de oprichting van netwerken op Europees en zelfs op wereldvlak. (IBR, persbericht 2007)

3.2.5 De bedrijfsrevisor, bevoorrechte partner van alle economische factoren

De voormelde maatregelen zullen zonder twijfel de kwaliteit van de externe audit in België verbeteren. De bedrijfsrevisor wordt door de wettelijke controle van de jaarrekening geboden waarborgen tot een bevoorrechte partner van alle factoren van het bedrijfsleven gemaakt. *"Door zich garant te stellen voor de kwaliteit van de jaarrekening van de entiteiten die hij controleert, versterkt de bedrijfsrevisor het vertrouwen van de stakeholders (zowel van de leiders en de werknemers van de ondernemingen, als van hun aandeelhouders, bankiers, leveranciers, klanten en van de Staat) in de markt en draagt hij derhalve bij tot de verbetering van het concurrentievermogen van onze economie"*, besluit Pierre P. Berger. (IBR, persbericht 2007)

3.3 De aansprakelijkheid van de bedrijfsrevisor

3.3.1 Het aansprakelijkheidsstelsel voor de bedrijfsrevisor

De beroepsaansprakelijkheid van de bedrijfsrevisor, zoals voor de meeste vrije beroepen was tot 2005 onbeperkt. Daardoor werd het voor de bedrijfsrevisoren alsmaar moeilijker om een verzekering af te sluiten tegen redelijke premiebedragen. De foutieve indruk van de samenleving was dat de bedrijfsrevisor deze aansprakelijkheid onbeperkt kon dekken terwijl de verzekeringsdekking in realiteit beperkt is.

De burgerlijke aansprakelijkheid van de bedrijfsrevisor is gewijzigd na een wetswijziging. Deze wetswijziging bepaalt dat de burgerlijke aansprakelijkheid van de bedrijfsrevisor beperkt wordt tot drie miljoen euro voor de uitoefening van de hen door of krachtens de wet toevertrouwde opdrachten bij een ander persoon dan een genoteerde vennootschap. De beperking van de aansprakelijkheid aangaande de wettelijke opdrachten bij een genoteerde vennootschap is vastgesteld op 12 miljoen euro.

Deze beperkingen worden beschouwd als zijnde van openbare orde. Dit houdt in dat niet kan worden afgeweken van voormelde drempels noch naar boven, noch naar beneden.

Vervolgens werd de verplichte verzekeringsdekking aangepast en dus beperkt tot de voormelde drempels van 3 en 12 miljoen euro. Hier is het belangrijk dat de verzekeringspolis alle wettelijke opdrachten van de bedrijfsrevisor moet dekken.

Tevens dient de nadruk te worden gelegd op het feit dat voormelde beperking zich uitbreidt tot de aansprakelijkheid van de accountant wanneer deze opdrachten uitoefent die hem door of krachtens de wet zijn toevertrouwd. Hierbij denken we aan bepaalde attesteringsopdrachten.

De bedrijfsrevisor en zijn cliënten, net als derden genieten van de positieve impact van deze vernieuwde aansprakelijkheidsbeperking. Het is immers de rol van de bedrijfsrevisor om de door de vennootschap verstrekte economische informatie te attesteren zodat deze een getrouw beeld geeft van de financiële positie van deze vennootschap. Op deze manier hebben de vennootschap en derden er belang bij dat de attestering betrekking heeft op zoveel mogelijk financiële gegevens.

Aangezien zijn beroepsaansprakelijkheid nu beperkter is, is het risico van de bedrijfsrevisor om meer financiële gegevens te attesteren kleiner geworden.

Een andere belanghebbende is de Europese Unie. Deze is in januari 2007 begonnen met een openbare raadpleging over de mogelijkheden om het aansprakelijkheidsstelsel van wettelijke auditors te hervormen. Op 18 juni 2007 heeft de Commissie een verslag uitgebracht dat getuigt van een reëel voornemen om het aansprakelijkheidsstelsel voor de wettelijke auditors in de Europese Unie te hervormen. Deze beperking van het aansprakelijkheidsstelsel zal er bovendien voor zorgen dat er nieuwe auditkantoren worden opgericht en dat de auditmarkt minder gecontroleerd zal worden door de zogenaamde 'Big Four'.

(IBR-berichten, 2008)

3.3.2 Aansprakelijkheid voor tekortkomingen van de commissaris in de uitoefening van zijn taak

Artikel 140, lid 1 van het Wetboek van Vennootschappen bepaalt dat: *"de commissarissen jegens de vennootschap aansprakelijk zijn voor de tekortkomingen die zij in de uitoefening van hun taak begaan."*

Om te beoordelen of de taak naar behoren werd uitgeoefend, wordt dan ook verwezen naar het behoorlijk gedrag van de eerlijke, bekwame en zorgvuldige beroepsbeoefenaar en naar de 'normen' die worden uitgevaardigd door het Instituut van de Bedrijfsrevisoren (IBR).

Zoals bestuurders hebben de commissarissen het recht om een fout te begaan. Het enige dat gestraft kan worden is het kennelijk onredelijk gedrag, rekening houdend met de concrete werkelijkheid van de gang van zaken in de ondernemingen. De commissaris zal dan ook steunen op het criterium van de marginale toetsing. Dit wil zeggen dat wanneer de commissaris de keuze had uit verschillende methodes en hij bijvoorbeeld heeft geopteerd voor een andere, toch redelijke methode, dan die welke hem in staat zou hebben gesteld de later aangevoerde onregelmatigheid vast te stellen, dan zou hij niet aansprakelijk mogen worden gesteld.

Voor de tekortkomingen die hij heeft begaan tijdens de uitoefening van zijn taak is de commissaris enkel aansprakelijk jegens de vennootschap en dus niet tegenover derden. Het gaat hier om een persoonlijke aansprakelijkheid. Hij kan wel hoofdelijk of in solidum aansprakelijk gesteld worden voor gemeenschappelijke of

samenlopende fouten. Deze aansprakelijkheid wordt in voorkomend geval gedekt door de kwijting.

3.3.3 Aansprakelijkheid bij overtreding van het vennootschapsrecht of van de statuten

Artikel 140, tweede lid van het Wetboek van Vennootschappen bepaalt: *"commissarissen zijn zowel jegens de vennootschap als jegens derden, hoofdelijk aansprakelijk voor alle schade die het gevolg is van overtreding van de bepalingen van dit Wetboek of van de statuten."*

Zelfs wanneer de bedrijfsrevisor geen deel heeft gehad aan de betrokken overtreding geldt deze specifieke hoofdelijke aansprakelijkheid.

De bedrijfsrevisor wordt niet aansprakelijk gesteld voor de aan de bestuurders toerekenbare fouten. De aansprakelijkheid die hij oploopt vloeit immers voort uit de begane overtredingen van het bestuursorgaan van de onderneming die hij niet heeft vastgesteld of die hij wel heeft vastgesteld maar niet heeft aangeklaagd. Dit wordt ook duidelijk aangehaald in artikel 140, tweede lid: *"de commissaris zal uiteraard niet kunnen ontsnappen aan de gevolgen van een overtreding die hij persoonlijk heeft begaan of waarvan hij deel heeft gehad."* Het niet vaststellen van een overtreding van het management die door normaal gebruikte controletechnieken niet gevonden werd, wordt aanzien als een persoonlijke overtreding. Een overtreding van het management waar de bedrijfsrevisor weet van heeft, of waar hij zelf deel in heeft maar niet gemeld heeft, is ook een persoonlijke fout.

De bedrijfsrevisor of commissaris kan ontheven worden van zijn aansprakelijkheid waar hij geen deel in had als hij voldoet aan twee voorwaarden. Hij moet aantonen dat hij de gewone controlewerkzaamheden naar behoren heeft verricht (1°) en dat hij de overtreding heeft aangeklaagd bij de Raad van Bestuur en als hier geen passend gevolg werd aan gegeven moet hij de overtreding aanklagen op de algemene vergadering (2°).

1. De gewone controlewerkzaamheden

De commissaris dient rekening te houden met de formulering van zijn opdracht om op deze manier de passende controletechnieken te bepalen. Hier beschikt

hij dus over een ruime bevoegdheid die nader wordt bepaald in artikel 137 van het Wetboek van Vennootschappen.

De bedrijfsrevisor beslist zelf over de aard en de omvang van de te verrichten controlewerkzaamheden. Hier zal hij rekening houden met de doeltreffendheid van het systeem van interne controle van de gecontroleerde onderneming. Hierdoor zal hij een systeem van steekproeven en de materialiteit bepalen. Als het interne controlesysteem als zwak wordt beschouwd, zal de bedrijfsrevisor een groter aantal steekproeven nemen en zal de materialiteit lager zijn. Hij zal zijn controlewerkzaamheden zo moeten opbouwen dat zij een voldoende graad van betrouwbaarheid bieden.

Moesten de gebruikte controlewerkzaamheden geen voldoende graad van betrouwbaarheid bieden zal de commissaris het verwijt kunnen oplopen dat hij de specifieke controles niet naar behoren heeft vervuld.

Of het onderzoek of de uitgevoerde controlewerkzaamheden naar behoren zijn uitgevoerd heeft enkel belang als de overtreding niet is vastgesteld. Er zijn in feite maar twee gevallen die zich kunnen voordoen. Het eerste geval is dat de bedrijfsrevisor tijdig de overtreding heeft vastgesteld en dat hij deze naar behoren heeft aangeklaagd bij de Raad van Bestuur en als hier geen gepaste oplossing werd voorgesteld dat hij de overtreding heeft aangeklaagd bij de algemene vergadering. Het tweede geval is als hij de overtreding niet heeft vastgesteld. Hier komt dan de vraag boven of hij zijn controlewerkzaamheden naar behoren heeft uitgevoerd. Het is dan aan de bedrijfsrevisor om aan te tonen dat de overtreding niet van die aard is dat hij ze vroeger had kunnen vaststellen als hij zijn controleopdracht nauwgezet had vervuld. Hier kan men vaststellen dat het aan het licht brengen van de overtreding in zekere zin een vermoeden vormt dat de nodige werkzaamheden voor de uitoefening van de taak van de commissaris naar behoren werden vervuld.

2. Openbaarmaking aan de Raad van Bestuur en, in voorkomend geval, aan de algemene vergadering

Artikel 140, tweede lid van het Wetboek van Vennootschappen verplicht de bedrijfsrevisor in de eerste plaats om de overtreding aan te klagen bij het bestuursorgaan. Aangezien deze openbaarmaking zich enkel manifesteert op intern niveau legt de Wet hier geen enkele plechtige formule op. De Wet wil hier

enkel aantonen dat de bedrijfsrevisor een verplichte dialoog moet voeren met het bestuursorgaan, meestal de Raad van Bestuur.

Datzelfde artikel preciseert dat indien er geen passend gevolg is gegeven aan de vastgestelde overtreding, de bedrijfsrevisor de overtreding moet aanklagen op de eerst daaropvolgende algemene vergadering nadat hij er kennis van heeft gekregen.

Artikel 140 moet in dit opzicht samen worden gelezen met artikel 144, 6° van het Wetboek van Vennootschappen. Deze laatste bepaalt dat de bedrijfsrevisor in zijn verslag, dat hij moet opstellen voor de algemene vergadering die de jaarrekening goedkeurt, moet vermelden dat hij kennis heeft gekregen van verrichtingen gedaan of beslissingen genomen met overtreding van het Vennootschapsrecht of van de statuten. Deze verplichting vervalt slechts als de bekendmaking ervan ernstige schade zou kunnen veroorzaken aan de onderneming en als de Raad van Bestuur de gepaste maatregelen heeft getroffen om de onwettige toestand te herstellen.

Bij het ontdekken van onwettige praktijken wordt de bedrijfsrevisor eigenlijk in een ongemakkelijke situatie gezet. Als hij het stilzwijgen bewaart, loopt hij het risico dat hij zich niet meer van zijn aansprakelijkheid zal kunnen bevrijden. Meldt hij de onwettige praktijken wel, loopt hij het risico dat hij de onderneming onverantwoorde schade berokkent en dat hierdoor het vertrouwen van de onderneming in de bedrijfsrevisor geschonden wordt.

3.3.4 Aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad volgens het gemeen recht

De commissaris kan ook aansprakelijk worden gesteld volgens artikel 1382 van het Burgerlijk Wetboek. Deze bepaalt: *"Elke daad van de mens, waardoor aan een ander schade wordt veroorzaakt, verplicht degene door wiens schuld de schade is ontstaan, deze te vergoeden."* In deze optiek kan de commissaris of bedrijfsrevisor aansprakelijk worden gesteld voor elke vorm van schade jegens de vennootschap en jegens derden. Het valt op te merken dat deze regeling voor bestuurder, maar evenzeer voor de commissarissen, blijft gelden na de kwijting die werd toegestaan door de algemene vergadering. Verder valt op te merken dat de verjaringsregels ook veranderen, deze worden verlengd tot tien jaar in plaats van vijf jaar voor de specifieke aansprakelijkheden van het Vennootschapsrecht.

3.3.5 Middelen om zich te onttrekken aan de burgerrechtelijke aansprakelijkheid

Er zijn in deze optiek drie mogelijkheden om zich toch gedeeltelijk te onttrekken aan de burgerrechtelijke aansprakelijkheid zoals bovenstaand beschreven.

1. Bevrijdende clausules inzake aansprakelijkheid

De bedrijfsrevisor mag geen contractuele bepaling voorzien die hem ontslaat van zijn burgerrechtelijke verantwoordelijkheid. Wel kan hij een aansprakelijkheidsverzekering afsluiten om dit bijkomende risico te compenseren, maar dit verandert niets aan het principe dat hij aansprakelijk is.

2. Kwijting door de algemene vergadering

De kwijting door de algemene vergadering, voorzover deze wordt verleend met volledige kennis ter zaken, zorgt ervoor dat de bedrijfsrevisor wordt verlost van zijn contractuele aansprakelijkheid ten aanzien van de gecontroleerde vennootschap.

Het wordt dus duidelijk dat de gevolgen van de kwijting beperkt zijn. De kwijting betreft enkel de verhouding tussen de bedrijfsrevisor en de gecontroleerde vennootschap. De bedrijfsrevisor blijft dus verantwoordelijk jegens derden die nog steeds een aansprakelijkheidsvordering kunnen instellen. Anderzijds kan de gecontroleerde vennootschap, ondanks de toegestane kwijting, zelf nog steeds haar bedrijfsrevisor vervolgen op grond van een strafbaar feit.

3. Verjaring

De aansprakelijkheid die voortvloeit uit het Vennootschapsrecht geldt vijf jaar. Na het verstrijken van deze termijn kan de aansprakelijkheid van de commissaris niet meer worden ingeroepen. Maar de aansprakelijkheid op grond van artikel 1382 van het Burgerlijk Wetboek geldt volgens de regels van dat gemeen recht, wat tien jaar is voor verjaring. In dat geval moeten de voorwaarden zijn vervuld om deze rechtsgrond geldig te kunnen invoeren, er moet met andere woorden sprake zijn van een zekere schade.

(Studies IBR, 2003)

4 Verwachtingskloof

4.1 Definiëring

Schelluch en Gay (2002) geven volgende definitie: *'het verschil tussen de verwachte niveaus van de prestatie, enerzijds volgens de auditoren en anderzijds volgens de gebruikers van financiële rapporten'*. In 1993 geeft Porter een iets ruimere definitie, die als volgt luidt: *"The gap between society's expectations of auditors and auditors performance, as perceived by society"*.

Omdat ik de verwachtingskloof bespreek met toespitsing naar de beleggers in België, is het noodzakelijk om deze op te splitsen in twee groepen, enerzijds de particuliere beleggers en anderzijds de institutionele beleggers.

Particuliere beleggers beleggen volledig uit eigen belang en voor eigen rekening. Zij beleggen met het oog op winst, maar ook andere factoren kunnen meespelen zoals een gedeeltelijke inspraak bekomen in het beleid van een bepaalde onderneming. Zij laten zich over het algemeen begeleiden door hun financiële instelling of door andere experts, zoals beleggingsadviseurs.

De institutionele beleggers daarentegen werken op een andere manier. Daar deze grote ondernemingen zijn, zoals verzekeringsmaatschappijen en banken, beschikken ze over een groter kapitaal dan de particuliere beleggers. Zij investeren hun eigen middelen maar ook de middelen van derden. Over het algemeen kan aangenomen worden dat institutionele beleggers enkel beleggen om winst te maken en niet om een invloed uit te oefenen op de bedrijfsvoering.

Hoewel de verplichtingen van de bedrijfsrevisor wettelijk bepaald zijn, leidden de financiële schandalen van de afgelopen jaren tot vele vragen bij het publiek. De vraag die het meest opvalt, is in welke mate de bedrijfsrevisor de moeilijkheden binnen de onderneming had kunnen of moeten ontdekken tijdens de controle van de jaarrekening. De ondernemingen zelf schrikken vaak als ze ontdekken dat één van hun medewerkers al jarenlang geld uit de onderneming haalt zonder dat iemand daar weet van had. Het publiek reageert verontwaardigd als deze problemen aan het licht komen terwijl er al jarenlang een externe auditor aanwezig is die de jaarrekening elk jaar opnieuw goedkeurde. Zij verwachten dan ook dat de

bedrijfsrevisor actief op zoek gaat naar mogelijke opzettelijke fraude en onbedoelde fouten in de jaarrekening, ook als deze niet van materiële aard zouden zijn.

Porter (1993) vindt dat de grote revisorenkantoren zelf een groot deel van de kloof in handen hebben. Zij maken namelijk een onderscheid in hun onderneming, met de bijhorende specialisten terzake, tussen ICT, juridisch kader, actuariaat en fraude. Het publiek verwacht dan ook dat al deze specialisten betrokken zijn bij de controlewerkzaamheden. Bovendien verwacht het publiek dat de revisor door zijn deskundigheid in staat is fraude op te sporen (Pheijffer, 2000).

Vervolgens deelde Porter (1993) de verwachtingskloof verder op in drie onderverdelingen. De eerste categorie is de zogenaamde '**deficient performance gap**', vrij vertaald als 'ontoereikende prestaties kloof'. Deze kloof ontstaat wanneer de auditor niet naar behoren presteert en dus onder de opgelegde standaarden presteert. Dit was de conclusie van Porter na zijn studie in 1989 waaruit bleek dat de meldingstaak van de auditor niet aan de verwachtingen van de investeerders voldeed. Die verwachtingen leidden er zelfs toe dat de beleggers dachten dat de auditor belangrijke informatie achterhield. Verder werden de taken van de auditor door de auditor zelf slecht ingeschat of bleek dat deze onvoldoende gekend waren.

De tweede categorie volgens Porter (1993) is '**deficient standards gap**', of vrij vertaald 'ontoereikende normen kloof'. Deze onderverdeling haalt het feit aan dat de standaarden volgens het publiek niet voldoende streng en duidelijk zijn opgesteld. De standaarden liggen hier beneden de verwachtingen van de beleggers. Zij zijn van mening dat regels aangaande het opsporen van mogelijke fraude moeten worden opgenomen in deze standaarden omdat de auditor hier slechts een beperkte verantwoordelijkheid heeft. In 1994 stelde Giacomino dat de revisor door het publiek wordt gezien als een financiële waakhond die moet waken over de eerlijkheid van de jaarrekening en die alarm slaat als hij onraad ruikt. Hierdoor werden er enkele nieuwe Statements of Auditing Standards (SAS) uitgevaardigd met als doel de verwachtingskloof te dichten of toch te verkleinen.

Als laatste categorie haalt Porter de '**reasonableness gap**' of 'redelijkheidskloof' aan. Hiermee bedoelt hij dat de beleggers irrealistische verwachtingen koesteren aangaande de jaarrekening omdat hun verwachtingen hoger liggen dan wat in normale omstandigheden van de auditor kan verwacht worden.

Lammers (2001) op zijn beurt verdeelt de verwachtingskloof op in twee kloven, de prestatiekloof en de aspiratie- of communicatiekloof. De **prestatiekloof** bestaat als de feitelijke werkzaamheden van de bedrijfsrevisor niet naar behoren werden uitgevoerd. Deze kan men vergelijken met de 'deficient performance gap' van Porter. Lammers voegt hier drie redenen aan toe die de prestatiekloof kunnen verklaren. Een eerste reden is de keuze van de personen die samenwerken met de bedrijfsrevisor. Hij moet waken over de bekwaamheid van zijn medewerkers en moet zorgen dat zij ten alle tijden hun controletaak tot een goed einde kunnen brengen. Vervolgens zijn de tijdsdruk, concurrentiestrijd en prijsdruk ook belangrijke factoren waardoor de bedrijfsrevisor zijn controletaak niet ten volle kan uitvoeren. Voor sommige auditklanten wordt de vooropgestelde audit fee zeer strak bepaald om een concurrentieel voordeel t.o.v. andere bedrijfsrevisoren te verwerven. Hierdoor kan de bedrijfsrevisor zich slechts enkele uren of dagen tijd voor deze klant veroorloven waardoor hij sneller en minder nauwkeurig kan werken. Als laatste reden wordt de routinematige handeling aangehaald waardoor de bedrijfsrevisor als een bepaalde routine over de jaarrekening gaat en sommige zaken niet meer of nauwelijks bekijkt omdat hij uit ervaring weet dat een bepaalde post nagenoeg nooit fouten of onregelmatigheden bevat.

De **Aspiratiekloof en communicatiekloof** ontstaan als de samenleving meer verwacht van de bedrijfsrevisor dan wat hij moet doen volgens de wetten en regels. Deze kloof komt echt tot uiting bij fraude of een onaangekondigd faillissement. Vele beleggers verwachten dat de bedrijfsrevisor de jaarrekening controleert totdat deze vrij is van fraude of onregelmatigheden terwijl hij zijn controlewerkzaamheden slechts baseert op een analyse van de belangrijke organisatierisico's. Hierbij moet hij rekening houden met de risico's van fraude en onwettige handelingen, hij moet dus proactief op zoek gaan naar fraude. De bedrijfsrevisor moet wel zichtbare fraudesignalen kunnen herkennen en in voorkomend geval vaststellen of er sprake is van fraude of niet.

Verder deelt Lammers de mening van Porter dat de bedrijfsrevisorenkantoren zelf de aspiratiekloof in de hand werken omdat zij specialisten op alle vlakken in dienst hebben waardoor de samenleving verwacht dat al deze specialisten betrokken zijn bij de controleopdracht, wat nochtans niet het geval is.

Chenok (1994) daarentegen haalt in zijn artikel "Perception vs Reality" aan dat de beleggers zelf het grootste deel van de verwachtingskloof in handen hebben. Zij zetten het management van grote bedrijven onder druk om altijd met goede

resultaten naar buiten te komen. De attitude van de beleggers is hier om te 'gokken' op de beurskoers van bepaalde bedrijven. Op het moment dat zij echter behoorlijke sommen verliezen, verwachten zij dat de rechtbank hiervoor een verantwoordelijke aanduidt. Voor de beleggers maakt het niet uit wie, zij eisen hun geld terug. Deze 'gokhouding' van de beleggers zorgt er voor dat vele managementteams hun financiële rapportering positiever voorstellen dan in werkelijkheid, zelfs met fraude tot gevolg. De stijgende beurskoers is vaak belangrijker voor de belegger dan het eerlijk voeren van de boekhouding. Een van de beste voorbeelden van deze politiek is Enron die door zware fraude de beurskoers kunstmatig hoog hield tot het deze in 2001 niet meer kon verantwoorden.

Het artikel van Garcia-Benau en Humphrey uit 1992 merkte op dat auditing altijd al een domein is geweest waar het algemeen publiek beperkte kennis van heeft. Zo weten de meeste gebruikers van de jaarrekening weinig over de doeltreffendheid en de verantwoordelijkheden van de auditor of zij schatten deze verkeerd in. Hierdoor beweren Britse auditoren dat de verwachtingskloof vooral een ignorance gap of onwetendheidskloof is. Op deze manier schuiven zij hun eigen verantwoordelijkheid door naar de gebruiker van de jaarrekening.

Verder halen Garcia-Benau en Humphrey (1992) aan dat de gebruikers van de jaarrekening van mening zijn dat de auditor materiële fraude moet opsporen als een financiële waakhond en moet fungeren als eerste knipperlicht bij mogelijke fraude. De bedrijfsrevisoren antwoorden hierop dat dit extra zal kosten voor de klant en/of de beleggers omdat het opsporen van fraude niet tot hun taken behoort. Bedrijfsrevisor in opleiding Van Hout bevestigt dat extra werkzaamheden worden doorgefactureerd aan de klant.

Enkele jaren later, in 1995, omschreven H. De Boer en L.C. van Zutphen de rol van de auditor als: *"De rol van de auditor is redelijke zekerheid te bieden dat de jaarrekening een getrouw beeld geeft en dat het jaarverslag er overigens niet mee in strijd is."* Hun bevinding was wederom dat de lezers van het jaarverslag vele zaken afleiden, ze bedenken vaak hun eigen realiteit rond het auditverslag wat de verwachtingskloof doet toenemen. Verder verduidelijkten zij dat de accountant geen absolute zekerheid geeft dat de cijfers in de jaarrekening juist zijn en hij geeft ook geen garantie dat de onderneming zal blijven bestaan.

Als laatste vermelden H. De Boer en L.C. van Zulphen (1995) dat de bewoording van het auditverslag tot een verkleining van de kloof kan leiden; wat zich deelwijze aansluit bij het onderzoek van Monroe en Woodcliff uit 1994 (zie verder).

In 2002 merkten Greveling en De Groot op dat de bedrijfsrevisor vaak onvoldoende zijn taak omschrijft aan zijn cliënt en de beleggers. Hij vertelt niets over de grenzen van zijn kennen en kunnen. Op deze manier slagen vele revisoren niet in hun opzet om duidelijk de onderlinge verantwoordelijkheden te omschrijven aan hun klant. Hierdoor blijven de beleggers en de klant van de revisor met vragen zitten waarom bepaalde vormen van fraude niet gevonden werden tijdens de controles.

Een andere mogelijke oorzaak van de verwachtingskloof ligt bij de zogenaamde 'forensische accountants'. Zij zijn gespecialiseerd in het uitvoeren van fraudeonderzoek (Pheijffer, 2000). Door de onwetendheid van vele beleggers denken zij dat deze twee groepen dezelfde personen zijn met identiek dezelfde taken, hoewel dit in realiteit niet zo is.

Vervolgens haalt Clark Blackman in zijn artikel "The Fraud of Incompetence" aan dat er twee redenen zijn waarom een CPA (Certified Public Auditor) mede verantwoordelijk is voor de verwachtingskloof. Als eerste reden geeft hij de meest voor de hand liggende reden aan, hebzucht. Op deze manier zou de auditor fouten in de jaarrekening laten staan en niet vermelden in zijn verslag tegen een vergoeding van de onderneming. In elk beroep heeft men zogenaamde 'rotte appels' die het niet altijd even serieus nemen met de wet. De externe kwaliteitscontrole en de opvolging binnen het beroep zouden dit gevaar moeten minimaliseren. Maar hij wijst erop dat de tweede reden, onwetendheid binnen het beroep, veel gevaarlijker is. Het is het gevaarlijkste als een CPA zijn taken en de basisbeginselen van de audit niet kent of niet goed begrijpt. Deze laatste groep van auditoren vergroot de kloof met de gebruikers van de jaarrekening en zorgt voor het wantrouwen. Ook hier mag verwacht worden dat de externe kwaliteitsbewaking problemen aan het licht zal brengen en preventief is tegen laksheid.

Er is de laatste jaren heel veel veranderd op het vlak van de externe kwaliteitsbewaking, zowel in de Verenigde Staten als Europa. Maar ook op het vlak van de communicatie is er veel veranderd.

Omwille van voorgaande problematiek heeft AICPA's Auditing Standards Board (ASB) in oktober 2007 aangekondigd dat zij een aantal nieuwe standaarden in het

leven zal roepen. Het doel is om de standaarden eenvoudiger en duidelijker te formuleren zodat iedereen ze beter kan begrijpen. De ASB verwacht dat het nog wel ongeveer 2 à 3 jaar zal duren vooraleer de nieuwe standaarden zullen ontwikkeld zijn omdat zij de onnodige verschillen met de International Standards on Auditing willen verwijderen. (Public Accounting Report, October 15, 2007)

4.2 Onderzoek naar het bestaan van de verwachtingskloof

Lee publiceerde in 1970 enkele resultaten van een onderzoek naar de verwachtingskloof (John Dunn, 1996). Deze resultaten toonden aan dat bijna alle beleggers ervan uit gingen dat de revisor de juistheid van de jaarrekening kon garanderen. Verder waren zij van mening dat de revisor advies en bijstand moest verschaffen over zaken uit de accounting en uit de niet-accounting.

De Cohen commissie, die werd aangesteld door de AICPA (American Institute of Certified Public Accountants), voerde eerder een studie uit naar het ontstaan van de verwachtingskloof. Zij ontdekte dat de kloof inderdaad bestond, maar zij legde de verantwoordelijkheid bij de beleggers i.p.v. bij de bedrijfsrevisor. Haar conclusie luidde dat de gebruikers van de jaarrekening wel een redelijke verwachting hadden, maar dat zij de uitspraken van de bedrijfsrevisor verkeerd interpreteerden. Zij verwachtten zaken die niet tot de taken van deze behoren, zoals het toezicht op het management en het opsporen van fraude (McEnroe en Martens, 2001).

Verdere onderzoeken spreken bovenstaande dan weer tegen. Zij komen tot de conclusie dat niet één partij verantwoordelijk is voor de verwachtingskloof maar dat beide partijen, gebruikers van de jaarrekening en de bedrijfsrevisor, verantwoordelijk zijn. Epstein en Geiger (1994) haalden aan dat vanaf ongeveer 1850 tot ongeveer 1990 vooral de auditoren probeerden om het publiek duidelijk te maken wat hun taken waren, en vooral wat de beperkingen waren van de audit. De toekomstige onderzoeken zouden meer rekening moeten houden met beide groepen. Zo zouden de bedrijfsrevisoren de beperkingen van de audit beter moeten omschrijven en zouden de investeerders eerst meer kennis moeten opdoen op vlak van de financiële rapportering.

Epstein en Geiger deden in 1994 een onderzoek naar de mening van de belegger in verband met de nodige zekerheden van de financiële rapportering, enerzijds bij onopzettelijke fouten en anderzijds bij geplande fraude. De onderzoeksgroep bestond uit beleggers die minstens 100 aandelen van een op de Amerikaanse beurs genoteerde onderneming bezaten. Op deze manier werden 246 beleggers ondervraagd vanuit 50 verschillende Staten van Amerika.

Voor materiële fouten die te wijten zijn aan onopzettelijke fouten vond 51% van de ondervraagden dat ze een aanvaardbare zekerheid moesten krijgen van de revisor, 47% vond dat zij een absolute zekerheid moesten krijgen dat de jaarrekening vrij was van materiële fouten. Dit resultaat staat sterk in contrast met het niveau van zekerheid dat de beleggers verwachtten als het over fraude gaat. Als er fraude ontdekt werd, vond 71% van de ondervraagden dat de bedrijfsrevisor een absolute zekerheid had moeten bieden, slechts 26% vond een redelijke zekerheid voldoende. De revisoren maakten ter verdediging duidelijk dat het vinden van opzettelijk geplande fraude, zelfs van materiële aard, veel moeilijker op te sporen is dan onopzettelijke fouten. Deze worden namelijk niet verdoezeld in de financiële rapportering. Niettegenstaande verwachtten de investeerders hogere zekerheden, op het vlak van fraude dan van fouten. De verwachting dat de audit slechts een redelijke zekerheid van de juistheid van de financiële rapportering kan bieden, werd gesteund door de minderheid van de investeerders. Hier moet wel bij vermeld worden dat deze minderheid beter op de hoogte was van de wetgeving ter zake.

In 1994 onderzochten Monroe en Woodcliff de verwachtingskloof in Australië. Zij ondervraagden enkele groepen van mensen met kennis ter zake (studenten, banken, bedrijfsrevisoren,...). Zij kwamen tot de conclusie dat de bewoording van de bedrijfsrevisor in zijn verslag een grote rol speelde voor de verwachtingskloof. Hier werd de verantwoordelijkheid van de bedrijfsrevisor in detail weergegeven, samen met de doelstellingen en de beperkingen van de audit. Dit gebeurde in het verleden niet. Hun bevinding was dat de lezer van het auditverslag van mening was dat de bedrijfsrevisor verantwoordelijk is om mogelijke fraude te vinden. De bedrijfsrevisoren zelf vonden dat hun verantwoordelijkheid hieromtrent veel kleiner was dan aangegeven door de lezers. Het eigenaardige aan dit onderzoek is dat geen enkele groep van bevrageden het opsporen van fraude als een specifieke taak zag van de revisor. Als eerste conclusie van dit onderzoek stelden Monroe en Woodcliff dat een andere bewoording van het auditverslag leidde tot een kleinere verantwoordelijkheid van de bedrijfsrevisor maar dat hierdoor de verwachtingskloof niet verkleinde.

Een andere bevinding van Monroe en Woodcliff was dat de gebruikers van de jaarrekening overtuigd waren dat het verslag van de revisor een waarheidsgetrouw beeld gaf van de jaarrekening. De bedrijfsrevisoren zelf waren hier niet altijd zo zeker van.

Verder werd duidelijk dat de verwachtingskloof vergrootte naar gelang de lezer minder kennis terzake had. Er werd een mogelijke oplossing gegeven om dit probleem op te lossen en die was simpelweg meer scholing voor de gebruiker van de jaarrekening. Hierdoor zou deze groep meer kennis opdoen en op deze manier zouden zij de mogelijkheden en beperkingen van de audit beter inzien en begrijpen.

Als laatste stelden Monroe en Woodcliff (1994) vast dat vele lezers een verkeerde conclusie trokken uit het verslag van de bedrijfsrevisor. Het is niet de taak van de revisor uitspraken te doen over de toekomstperspectieven van de onderneming of de kwaliteit van het management van de onderneming. Hij is wel verplicht om het zogenaamde 'Going Concern' te evalueren, maar dit is slechts voor een korte periode van één jaar. De lezers van het auditverslag interpreteerden deze vaak fout en proberen dan allerlei zaken af te leiden uit de woordkeuze van de auditor, wat zeker niet de bedoeling is geweest van de bedrijfsrevisor zelf.

In 2004 voerde L.J. Van Eeghen een onderzoek uit naar de oorzaken van de verwachtingskloof. Hij formuleerde drie grote oorzaken van de verwachtingskloof en gaf een mogelijke oplossing hiervoor. Als eerste oorzaak behandelde hij het feit dat de controlewerkzaamheden van de bedrijfsrevisor geen absolute garanties kan kunnen geven over de kwaliteit en de volledigheid van de administratie waarop de jaarrekening is gebaseerd. De oplossing voor deze oorzaak is volgens Van Eeghen om aan het publiek de taken van de bedrijfsrevisor makkelijker en verstaanbaarder uit te leggen. De snelste manier om zijn taken duidelijker te maken aan de lezers van de jaarrekening is door de beperkingen van de audit op te nemen in het controleverslag bij de jaarrekening.

De tweede oorzaak van de verwachtingskloof is dat de weergave van de gegevens in de jaarrekening voor interpretatie vatbaar zijn omdat zij niet alleen bestaan uit al gerealiseerde kasstromen maar ook in belangrijke mate uit verwachtingen over de toekomst. Het probleem hierbij is dat de toekomstverwachtingen in de jaarrekening gebaseerd zijn op subjectieve meningen, en vaak een schatting zijn van de eventuele impact op de financiële toestand van de vennootschap. Voor beleggers is het moeilijk te begrijpen dat cijfers afhankelijk zijn van een subjectieve perceptie en verwachten in eerste instantie dan ook dat deze cijfers gebaseerd zijn op objectieve maatstaven. Verder zien beleggers vaak enkel de kasstromen als opbrengsten en verwachten niet dat toekomstige opbrengsten, die betrekking hebben op het gecontroleerde boekjaar, opgenomen moeten worden in de jaarrekening.

De laatste oorzaak voor het ontstaan van de verwachtingskloof is volgens Van Eeghen het feit dat de weergave van de jaarrekening per definitie beperkt is en dat deze niet tegemoet kan komen aan de informatiebehoeftes van alle gebruikers. Vele beleggers verwachten zaken zoals de solvabiliteit, liquiditeit en rentabiliteit af te lezen in de jaarrekening maar deze staan hier niet in vermeld. Deze kan men wel berekenen aan de hand van de informatie in de jaarrekening. Verder is de balans in de jaarrekening slechts een momentopname op afsluitdatum en niet een evolutieschets van het afgelopen boekjaar, zoals vele beleggers verwachten. Van Eeghen concludeerde dat bedrijfsrevisoren voor een moeilijke taak staan om de samenleving duidelijk te maken dat hun verwachtingen aangaande de controle op de jaarrekening bijgesteld moeten worden, als zij willen dat deze gerechtvaardigd zijn.

Het volgende onderzoek werd uitgevoerd door Tagage in 2005. Hij onderzocht de aanwezigheid van de bedrijfsrevisor tijdens de algemene vergadering van de Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen. Hij kwam tot de conclusie dat de aandeelhouders en belangenorganisaties andere verwachtingen hadden dan de bedrijfsrevisor. Om zijn onderzoek te vervolgen stelde hij een vragenlijst op met 5 onderwerpen en nam hij contact op met 14 bedrijven.

Het eerste onderwerp behandelt de toegevoegde waarde van de aanwezigheid van de bedrijfsrevisor tijdens de algemene vergadering. Als tweede onderzocht Tagage of de fysieke plaats van de bedrijfsrevisor tijdens de algemene vergadering van belang is. Ten derde ging hij na of de aanwezigheidsduur van de bedrijfsrevisor tijdens de algemene vergadering van groot belang is voor de beleggers. Vervolgens onderzocht hij de reikwijdte van de vragen die aan de bedrijfsrevisor gesteld worden tijdens de algemene vergadering. Als laatste bevroeg Tagage het interessevlak van de beleggers. Ik zal kort de resultaten van dit onderzoek per onderwerp bespreken.

Het merendeel van de ondervraagden vindt dat de bedrijfsrevisor een toegevoegde waarde biedt op de algemene vergadering en hecht hier zelfs veel belang aan.

Om het onafhankelijkheidsidee van de bedrijfsrevisor ook visueel aan te tonen, is het beter dat de bedrijfsrevisor niet plaatsneemt aan dezelfde tafel als de Raad van Bestuur. De bedrijfsrevisor zou vooraan moeten plaats nemen op een neutrale positie vanwaar hij ook eventuele vragen kan beantwoorden.

Aangezien de bedrijfsrevisor spreekplicht en spreekrecht heeft, moet hij aanwezig zijn om bepaalde items te bespreken. Als hij niet reageert op een bepaald voorstel van de Raad van Bestuur, interpreteren de aandeelhouders dit als een goedkeuring van de bedrijfsrevisor. Hij heeft altijd het recht in te gaan tegen een voorstel van de Raad indien hij niet akkoord gaat. De aanwezigheid van de bedrijfsrevisor is enkel verplicht bij de bespreking van de jaarrekening. De voorzitter van de vergadering dient op de uitnodiging duidelijk te vermelden of de bedrijfsrevisor aanwezig zal zijn op de vergadering.

Als de bedrijfsrevisor vragen beantwoordt, moet hij altijd rekening houden met alle belanghebbenden. Bovendien mag hij enkel vragen beantwoorden over de controlewerkzaamheden en over zijn controleverslag.

Het onderzoek concludeert dat de beleggers vooral aandacht geven aan de management letter. Hier wordt nog eens aangehaald dat de beleggers meer verwachten van de bedrijfsrevisor dan de wet voorschrijft.

P. Veerman (2006) haalt aan dat de bedrijfsrevisor voor het gehele 'maatschappelijk verkeer' zijn controleverslag opstelt. Door de omvang en de variëteit van verwachtingen van de personen en groepen binnen het maatschappelijk verkeer valt een verwachtingskloof niet uit te sluiten. Om een bijdrage te leveren aan de verkleining van de verwachtingskloof werd op internationaal vlak een aangepaste tekst van de controleverklaring opgesteld. Deze aangepaste verklaring bevat meer informatie over de werkzaamheden van de bedrijfsrevisor met betrekking tot het interen beheersingssysteem en ten aanzien van fraude. Op deze manier zal de verwachtingskloof niet gedicht worden maar zal de aangepaste versie van het controleverslag wel een bijdrage leveren tot het verkleinen van de verwachtingskloof.

In het artikel "Auditor independence: What investors think" bespreekt Lesley Bolton (2007) een doctoraatsstudie van Eleanor Dart. De doelstelling van deze PhD was om de visie van beleggers te bepalen ten opzichte van bepaalde relaties tussen de revisoren en hun klanten. Zij onderzocht vier revisor-klant relaties en stelde vragen aan de institutionele en de particuliere beleggers over de economische afhankelijkheid van één klant, het verlenen van de niet-audit-taken aan een audit klant, het aannemen van de auditor bij een vroegere klant en de lengte van de relatie, als de auditor langer dan vijf jaar voor één bepaalde klant werkte.

Ik zal kort de resultaten van haar onderzoek bespreken per relatie voor beide groepen van beleggers.

Beide groepen van beleggers stelden in vraag of het feit dat een revisor slechts één klant heeft een inbreuk is op de onafhankelijkheid van de revisor. Verder vond 74% van de institutionele beleggers dat de limiet van 10% van het inkomen van de revisor, ontvangen door één klant (opgenomen in de ES's) een voldoende buffer is om de onafhankelijkheid van de revisor te garanderen.

Beide groepen haalden aan dat het verlenen van de niet-audit-taken aan een audit klant wel een risico is voor de onafhankelijkheid van de revisor. De niet-audit-taken die het grootste risico voor de onafhankelijkheid vormen zijn: interne audit, waardering van vast actief en schulden, investeringsadvies en boekhouding. De niet-audit-taken die een kleiner risico inhouden voor de onafhankelijkheid zijn: tax advies, Human Resources, expertise en juridisch advies en het ontwikkelen van en de implementatie van informatiesystemen. Beide groepen van beleggers haalden aan dat het risico voor de onafhankelijkheid van de revisor toch altijd hoger werd naarmate hij meer niet-audit-taken bij een auditklant volbracht dan dat hij geen enkele niet-audit-taak deed bij die klant. Andere belangrijke zekerheden zijn sterke auditcomités en betere uitleg waarom de revisor deze niet-audit-taken bij de auditklant verricht.

32% van de institutionele en 42% van de particuliere beleggers waren van mening dat het beter was als de bedrijfsrevisor de vooropgestelde 'cooling-off' periode van twee jaar of langer respecteerde i.p.v. direct voor een vroegere audit klant te beginnen werken.

Beide groepen van beleggers vinden de vijf jaar regeling voldoende om de onafhankelijkheid van de revisor te garanderen. De ethische code zegt dat de revisor om de vijf jaar moet veranderen. Private beleggers gaven zelfs de voorkeur om elk jaar van bedrijfsrevisor te veranderen maar de institutionele beleggers argumenteerden dat dit te veel moeilijkheden met zich zou meebrengen. Een ander argument tegen de jaarlijkse wissel van revisor is dat er op deze manier een groter risico ontstaat in de eerste jaren van de audit bij een bepaald bedrijf en dat er op dit moment niet genoeg revisorenkantoren zijn om jaarlijks te veranderen van revisor.

Verder werd in dit onderzoek ook duidelijk dat beide groepen van beleggers andere verwachtingen hebben op het vlak van de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor. Dit onderscheid is te wijten aan een andere achtergrond en aan de motivatie om te investeren. In het algemeen werd vastgesteld dat de private beleggers meer bedenkingen hadden bij de vier klant-revisorrelaties dan de institutionele. De institutionele beleggers zijn tevreden met de huidige wetgeving op het vlak van de onafhankelijkheid van de revisor en vinden dat deze niet strenger moet worden omdat dit dan een beklemmend gevoel geeft aan de beslissingen van de bedrijven.

Lesley Bolton voegt hier in haar artikel "Investors need convincing on auditor independence" (2007) nog aan toe dat de bedrijfsrevisoren meer zichtbare stappen moeten ondernemen om de beleggers van hun onafhankelijkheid te overtuigen.

Uit een onderzoek van Grant Thornton blijkt dat Amerikaanse CFO's weinig vertrouwen hebben in het feit dat de bedrijfsrevisor fraude kan opsporen in de jaarrekening. 62% van de ondervraagde CFO's in dit onderzoek is van mening dat het mogelijk is om de bedrijfsrevisor om de tuin te leiden met opzettelijke jaarrekeningfraude. Dit staat in contradictie met de verwachtingen van de beleggers dat de bedrijfsrevisor elke vorm van fraude kan opsporen in de jaarrekening. (www.accountant.nl)

In het artikel "KPMG-topman: nieuwe accountantsverklaring moet de verwachtingskloof dichten" haalt KPMG-topman John Griffith-Jones, medebestuursvoorzitter KPMG Europe, aan dat de verwachtingskloof over de rol van de bedrijfsrevisor gedicht kan worden door in zijn verklaring tot uiting te laten komen dat de bedrijfsrevisor geen absolute zekerheid kan bieden. De verklaring van de bedrijfsrevisor zou volgens de heer Griffith-Jones als volgt moeten luiden: "*We hebben de jaarrekening gecontroleerd en het klopt ongeveer, mits de bedrijfsleiding niet heeft gefraudeerd*". Deze nieuwe verklaring (=kitemark) zal een grotere verantwoordelijkheid vereisen van de bedrijfsrevisor voor de ontdekking van materiële fouten. Gelijktijdig vereist deze verklaring van het maatschappelijk verkeer de aanvaarding dat bij de huidige controletechnieken, 'klopt ongeveer' het hoogst haalbare is en dat het niet mogelijk is het risico van fraude geheel uit te sluiten. J. Griffith-Jones stelt: "*I am making the case for the acknowledgement of reality. I believe the 'kitemark' that the profession and society should agree to work towards could be summarised in the vernacular as these accounts are about right unless the management have deliberately conspired to falsify them*". Dit zou niet betekenen dat de controle minder grondig wordt uitgevoerd maar dat de

bedrijfsrevisor de beperking tot het ontdekken van fraude duidelijk meedeelt aan de samenleving. Het voordeel van deze 'realistische verklaring' is dat de verwachtingskloof onmiddellijk verkleint omdat de bedrijfsrevisor dadelijk aantoon dat goed uitgebouwde fraude niet te ontdekken is aan de hand van de jaarrekening. (www.accountant.nl)

Het krantenartikel: "Niet actief meegewerkt aan fraude (KPMG)" toont aan dat de media ook een belangrijke rol speelt in het totstandkomen van de verwachtingskloof. KPMG haalt aan dat de samenleving een verkeerd beeld krijgt van de verantwoordelijkheid van de bedrijfsrevisor. De media heeft zich hier gebaseerd op eenzijdige en onvolledige informatie, waardoor de publieke opinie werd gevormd dat de bedrijfsrevisor verantwoordelijk is voor het ontdekken van fraude. Hierdoor verhogen de verwachtingen van particuliere beleggers aangaande het opsporen van fraude door de bedrijfsrevisor wat op zijn beurt de verwachtingskloof vergroot. (www.nieuwsblad.be)

Volgens het artikel: "KPMG aan bod op proces L&H" komt de verwachtingskloof echt tot stand als er fraude wordt vastgesteld in een onderneming. Hier haalt advocaat Lievens aan dat de bedrijfsrevisor niet gezien mag worden als een speurder naar fraude maar als een controleur van de boekhouding. De controle moet de bedrijfsrevisor uitvoeren aan de hand van documenten die hij van de gecontroleerde vennootschap ontvangt. In tegenstelling tot wat de samenleving verwacht, maar moet hij hierbij aandachtig zijn voor aanwijzingen van fraude maar hij moet niet doelbewust op zoek gaan naar fraude in de jaarrekening. (www.nieuwsblad.be)

5 Fraude en de bedrijfsrevisor

5.1 Fraude

De Belgische wetgeving bevat geen specifieke definitie voor het begrip 'fraude'. Het Wetboek van Strafrecht bevat wel een aantal strafbare feiten die in de volksmond als fraude worden bestempeld. Volgens Homburg (1993) omvat fraude list, bedrog, misleiding, misbruik van vertrouwen en voorkennis. Schockaert en Merlin (2006) omschrijven fraude als een opzettelijke daad die ter kwade trouw wordt gesteld door één of meerdere personen met een leidinggevende functie in een onderneming met gebruik van bedrog om een onrechtmatig of onwettig voordeel te bekomen, wat zich meestal uit in geld of in een andere vorm van financieel voordeel, zoals aandelen of opties.

5.1.1 Verschillende vormen van fraudeurs

In deze sectie zal ik algemeen de meest voorkomende vormen van fraude en hun invloed op de verwachtingskloof kort bespreken.

De eerste vorm van fraude is de interne fraude. Bij de interne fraude organiseert het personeel (werknemersfraude) of het management (managementfraude) van een onderneming een systeem om zichzelf te verrijken of om de onderneming rendabeler te laten uitschijnen dan in werkelijkheid. Dit laatste is in strijd met de vereiste om het getrouw beeld aan de buitenwereld openbaar te maken. Dit kwam in de belangstelling door de financiële schandalen bij Enron, Worldcom en Lernout & Hauspie. Hier werd telkens via de optimistische jaarrekening de beurskoers gemanipuleerd om zo investeerders naar de onderneming te lokken.

Bij werknemersfraude gaat het in de meeste gevallen over kleinschalige overtredingen. Hier wordt hoofdzakelijk het gebruik van bedrijfsmiddelen voor privédoeleinden bedoeld. Deze kleinschalige fraude mag volgens Lammers (2001) buiten beschouwing worden gelaten omdat deze over het algemeen van zeer kleine omvang is.

Het grootste gedeelte van werknemersfraude houdt het vervalsen van onkostenrapporten en diefstal van ondernemingsactiva in. Omdat de afscheiding tussen privé- en bedrijfskosten zeer moeilijk te bepalen of op te sporen is, kan de

werknemer hier op relatief makkelijke manieren frauderen. De diefstal van ondernemingsactiva wordt vaak te laat vastgesteld en is in de jaarrekening vaak van niet-materiële impact waardoor de bedrijfsrevisor weinig aandacht besteedt aan deze vorm van fraude.

De managementfraude is meestal van grotere impact. Het gaat hier vaak om zelfverrijking of het beter voorstellen van de cijfers van de onderneming om hierdoor bijvoorbeeld een grotere bonus te ontvangen. Deze vorm van fraude gaat meestal gepaard met ingewikkelde technieken om zo grotere, en dus materiële bedragen te vervreemden van de onderneming of fictieve prestaties voor te stellen. Nochtans is de kans dat de managementfraude van materiële aard wordt ontdekt door de bedrijfsrevisor kleiner dan bij de werknemersfraude. Dit is te verklaren doordat het management vaak niet onderworpen is aan dezelfde interne controles als de andere werknemers en omdat ze vaak gebruik kunnen maken van vertrouwelijke informatie of voorkennis. Verder kan worden opgemerkt dat het management vaak een hogere opleiding heeft genoten en specialisten kan inschakelen waardoor ze beter in staat zijn om de fraude zo op te bouwen dat ze nagenoeg onvindbaar is voor de bedrijfsrevisor. Het spreekt dan ook voor zich dat deze categorie van fraude het gevaarlijkst is voor de bedrijfsrevisor. Het Jaarrekeningsbesluit (KB ter uitvoering van het Wetboek van Venootschappen) bepaalt dat het management van een onderneming verplicht is om een zogenaamde 'Representation Letter' te ondertekenen op het moment dat de financiële audit wordt uitgevoerd. In deze brief verklaart het management dat zij de jaarrekening op getrouwe basis heeft opgesteld en dat zij op alle vragen van de bedrijfsrevisor eerlijk zal antwoorden. Deze regeling is in het leven geroepen om de managementfraude aan de ene kant in te perken en aan de andere kant om de bedrijfsrevisor tegen goed uitgebouwde en niet-vindbare fraude te beschermen.

Hunnington (1992) definieert externe fraude als fraude die door personen buiten de onderneming wordt gepleegd. Hij onderscheidt hier twee categorieën. De eerste categorie bevat de werknemers die derden helpen om belangrijke contracten te krijgen van de onderneming. Deze vorm van fraude kan tot stand komen als het interne controlesysteem van de onderneming geen rekening houdt met belangenconflicten of functiescheidingen. Omdat deze vorm van fraude vaak wordt opgezet door één persoon binnen de onderneming is het zeer moeilijk om deze fraude op te sporen. Vervolgens maken de derden die activa van de onderneming willen ontvreemden de tweede categorie. Hier gaat het dan meestal over criminele

organisaties die met huidige of vroegere werknemers frauderen. De meest voorkomende vorm is het witwassen van geld met behulp van de onderneming.

Lammers (2001) haalt nog een derde groep fraudeurs aan, namelijk de leveranciers. Deze kunnen in een onderneming frauderen door overfacturatie, omkoping en fraude met de kwaliteit van geleverde goederen en diensten. Deze vorm van fraude wordt meestal opgenomen onder de fraude door externen.

5.1.2 De verantwoordelijk van het management

Volgens de accountantsverenigingen is de bedrijfsleiding in de eerste plaats zelf verantwoordelijk voor de preventie en opsporing van fraude. De uitwerking van het boekhoudsysteem, aangepast aan de aard en de omvang van het bedrijf is immers een taak van de zaakvoerders of van de Raad van Bestuur. Verder moet het management toezien dat alle specifieke wettelijke voorschriften die op hun van toepassing zijn worden nageleefd. Het IBR (2005: 449) vat dit samen in drie punten:

- "Het opmaken van de jaarrekeningen en, voor de ondernemingen die daartoe zijn verplicht, de geconsolideerde jaarrekeningen, die een getrouw beeld geven van het vermogen, de financiële toestand en de jaarresultaten van de vennootschap of van de groep."
- "De invoering en handhaving van een systeem van administratieve en boekhoudkundige organisatie, dat de naleving van de wetten en specifieke reglementen inzake het voeren van de boekhouding waarborgt en waardoor het gevaar voor vergissingen en fraude zo klein mogelijk is."
- "De tenuitvoerlegging van organisatorische en interne controlemaatregelen, die erop zijn gericht onwettige handelingen, die al dan niet gevolgen hebben voor de jaarrekening, te voorkomen en op te sporen."

De uitvoering en de instandhouding van de interne controles is dus de volledige verantwoordelijkheid van het management van de onderneming. Zij zal haar controle procedures zo opstellen dat het risico voor fraude tot een minimum wordt beperkt.

Het al dan niet opnemen van een element in het intern controlesysteem hangt af van de kostprijs hiervan en de mogelijke opbrengsten. Men zal in eerste instantie

een kosten-batenanalyse uitvoeren om te zien of bepaalde elementen van het intern controlesysteem moet worden toegepast. Men mag niet vergeten dat er vaak hoge kosten zijn verbonden aan de implementatie van interne controle, zo denken we hier aan de loonkost om een goede functiescheiding te organiseren. Hierdoor zijn er vele kleinere ondernemingen die het voordeel van een intern controlesysteem niet inzien. Dorantes en Perez (2003) merken wel op dat in deze situaties de bedrijfsrevisor verantwoordelijk wordt gesteld om te reageren op de zwakheden in het intern controlesysteem wat op zijn beurt leidt tot een hogere auditfee. Aangezien wij hier de verwachtingskloof met de belegger bespreken kunnen wij ervan uitgaan dat het niet om heel kleine ondernemingen gaat, en dat een goed functionerend systeem van interne controle een normale verwachting is.

Om een effectief systeem van interne controle op te bouwen zal een onderneming zich vaak laten bijstaan door een interne auditdienst. Deze interne auditoren zullen de functiescheidingen nauwlettend in het oog houden. Het systeem steunt op een degelijk uitgebouwde administratie waardoor eventuele fraude en/of fouten snel tot uiting komen. Verder zal de interne auditor nagaan of elke persoon in de onderneming het nut begrijpt van dit controlesysteem en zorgen dat ze dit systeem ook toepassen (Hirth, 2007).

5.2 De verantwoordelijkheid van de bedrijfsrevisor ten aanzien van fraude

In dit hoofdstuk zal ik kort ingaan op de rol van de bedrijfsrevisor bij de preventie, de opsporing en de melding van fraude.

5.2.1 Preventie van fraude

Volgens de Hoge Raad van Economische Beroepen (HREB, 1998) zal de bedrijfsrevisor bij het vaststellen van betekenisvolle gebreken, in het interne controlesysteem of de organisatie, aanbevelingen moeten geven wanneer deze gebreken het getrouw beeld van de jaarrekening kunnen schaden. Het management is niet verplicht deze aanbevelingen op te volgen aangezien de bedrijfsrevisor zich in geen geval in het beheer van de onderneming mag mengen (IBR, 2005).

De bedrijfsrevisor zal tijdens zijn controle ook het interne controlesysteem testen op zijn kwaliteit en effectiviteit. Hierdoor zal hij met een bepaalde zekerheid kunnen bepalen of de onderneming fraude pleegt of dat er onwettige handelingen worden gesteld. Bij de algemene risicoanalyse van een onderneming zal de bedrijfsrevisor ook rekening houden met de risico's verbonden aan fraude en onwettige handelingen (IBR, 2005). Dit alles werkt als een afschrikmiddel voor het management om fraude te plegen.

Als de bedrijfsrevisor het interne controlesysteem als zwak onderbouwd vindt, zal de materialiteit van de onderneming daardoor dalen, waardoor de controle van de jaarrekening en de cijfers grondiger zal gebeuren. De bedrijfsrevisor zal de cijfers nauwkeuriger bekijken en er zal een groter belang worden gehecht aan eventuele kleinere afwijkingen. Bovendien zal hij aanbevelingen maken in zijn controleverslag om het interne controlesysteem te laten aanpassen zodat het minder risico's bevat voor het volgende boekjaar. Verder zullen er in dit geval een aantal extra substantieve procedures uitgevoerd worden om de saldi te controleren (IBR, 1996).

Verder haalt het IBR (2005) aan dat de bedrijfsrevisor geen zekerheid kan bieden over het feit of het administratieve systeem in staat is om elke vorm van vergissing, fraude of onwettige handeling te ontdekken. Hij zal een oordeel geven

over de kwaliteit van de informatie in de jaarrekening, zekerheid kan hij echter niet bieden.

5.2.2 Detectie van fraude

Hoewel van de bedrijfsrevisor niet kan verwacht worden dat hij een perfecte zekerheid biedt, moet hij wel in staat zijn een redelijke zekerheid te kunnen bieden dat de jaarrekening vrij is van materiële vergissingen of fraude. Omwille hiervan zal hij zijn controles zo uitvoeren dat de eventuele vergissingen of fraude aan het licht komen tijdens de controle (IBR, 1996). Verder is de bedrijfsrevisor verantwoordelijk voor onjuistheden en onregelmatigheden van materieel belang die hij niet heeft ontdekt in de jaarrekening. Deze verantwoordelijkheid geldt echter enkel als het niet ontdekken van materiële afwijkingen te wijten is aan tekortkomingen in zijn controlewerkzaamheden. ISA 10 verplicht daarom de bedrijfsrevisor om alle bewijzen van zijn controlewerkzaamheden zorgvuldig bij te houden als bewijs dat hij zijn controle naar behoren heeft uitgevoerd. Men mag niet vergeten dat de bedrijfsrevisor ten allen tijde tijdens zijn controlewerkzaamheden een professioneel-kritische houding moet aannemen. Deze kritische houding betekent concreet dat de bedrijfsrevisor het getrouw beeld van de jaarrekening in het oog moet houden. Hij zal moeten uitmaken of de eventuele vergissingen of fraude een ernstige invloed hebben op het getrouw beeld. Hij zal dan ook telkens opnieuw een kritische visie aannemen of de gecontroleerde informatie zou kunnen wijzen op een materiële afwijking als gevolg van fraude. Hierbij mag hij zich niet laten beïnvloeden door eerdere ervaringen met het management (ISA 240).

De bedrijfsrevisor zal voldoende controlewerkzaamheden moeten uitvoeren om een redelijke zekerheid te bekomen dat materiële afwijkingen in de jaarrekening worden vastgesteld en worden aangepast. Hierbij moet hij altijd rekening houden met zijn risicoanalyse die hij voordien heeft uitgewerkt.

Als de revisor tijdens zijn controles een vermoeden krijgt van eventuele fraude of onwettige handelingen zal hij aanvullende controles moeten uitvoeren. De procedure die hij in dit geval dient te volgen bestaat uit vier fases.

In de eerste fase zal hij zijn vermoeden controleren. Hij zal doelgericht moeten zoeken naar een bevestiging van zijn vermoeden.

De tweede fase bestaat voornamelijk uit het nagaan van het wettelijk kader. Hier zal hij zijn kennis ter zake aanspreken om vast te stellen welke zaken indruisen tegen de wet en indien nodig zal hij een specialist ter zake raadplegen om hem verder te assisteren.

De bedrijfsrevisor zal in een derde fase moeten inschatten wat de boekhoudkundige impact van de fraude of onwettige praktijk zal zijn op de jaarrekening. Bij het beoordelen van deze impact zal hij rekening houden met de negatieve en positieve gevolgen die de fraude op de jaarrekening heeft en de gevolgen van een eventuele bijzondere vermelding in de toelichting. Verder zal hij ook de mogelijke financiële gevolgen in kaart brengen. Deze kunnen geldboetes, straffen, schadevergoedingen en risico's van onteigening van activabestanden tot gevolg hebben.

In de laatste fase zal hij moeten nagaan of de gepaste correcties werden uitgevoerd of dat een voorziening werd aangelegd om de betekenisvolle gevolgen in de jaarrekening te corrigeren (IBR, 1999). Deze correctieposten kan men meestal in de boekhouding terugvinden in het "Diverse Dagboek".

HRDEB (1998) voegt hier nog aan toe dat de bedrijfsrevisor de fraude of onwettige handeling niet als een alleenstaand feit mag beschouwen. Als zijn bevinding is dat de jaarrekening op materiële wijze beïnvloed wordt door deze fraude of onwettige handeling zal hij zijn controleprogramma moeten aanpassen en het toespitsen op het type van afwijking dat hij vastgesteld heeft. Deze bijkomende procedure hangt af van het beroepsmatige oordeel van de bedrijfsrevisor zelf. Hij zal moeten letten op het type van afwijking, de identiteit van de betrokken personen, het risico dat de afwijking zich zal herhalen, de invloed op het huidige boekjaar en op de vorige boekjaren en de verwachting of de bijkomende procedure duidelijkheid zal brengen over de werkelijkheid.

Nadien zal de bedrijfsrevisor ook zijn risicoanalyse voor afwijkingen en de analyse van interne controle moeten herzien aangezien de fraude of onwettige handeling niet aan het licht is gekomen gedurende het boekjaar. Maar het belangrijkste waar de bedrijfsrevisor op dat moment aan moet denken, is de relevantie van de verklaringen van het management. Hier moet hij het management wijzen op hun verantwoordelijk voor de juistheid van de cijfers in de jaarrekening.

Indien de bedrijfsrevisor niet over de nodige bekwaamheden beschikt om dit alles goed te analyseren, zal hij genoodzaakt zijn zich te laten bijstaan door een

deskundige. Dit kan iemand zijn binnen zijn bedrijfsrevisorenkantoor, iemand uit de juridische afdeling binnen de gecontroleerde onderneming of een extern persoon (IBR, 2005).

5.2.3 Meldingsplicht

Als de bedrijfsrevisor fraude ontdekt, zal hij hier een einde aan moeten stellen en een controleaanbeveling opmaken, deze is intern en kan in tweede instantie extern worden.

De **interne melding** houdt in dat hij de leiding van de gecontroleerde onderneming op de hoogte brengt van zijn bevindingen. De bedrijfsrevisor zal het management steeds op de hoogte moeten brengen, ook al heeft de fraude een immateriële invloed op de jaarrekening (IBR, 2005). ISA 240 voegt hieraan toe dat de bedrijfsrevisor het 'gepaste' managementniveau best zo snel mogelijk op de hoogte stelt. Als gepaste niveau wordt beschouwd het niveau net boven het niveau waar de fraude werd vastgesteld.

Als de bedrijfsrevisor de onderneming snel op de hoogte brengt, zal zij tijdig kunnen reageren en hem de nodige informatie verschaffen die hem eventueel kan overtuigen dat zijn vermoeden ongegrond is. De onderneming kan in een vroeg stadium van de fraude ook gehoor geven aan de aanbevelingen van de bedrijfsrevisor en deze doorvoeren zodat er een einde kan gesteld worden aan de fraude.

De bedrijfsrevisor kan best zijn bevindingen en aanbevelingen op papier meedelen aan het management om nadien zelf niet medeverantwoordelijk gesteld te worden en deze documenten zullen als bewijs dienen van zijn aanbevelingen. Als de bedrijfsrevisor managementfraude vermoedt of als hij merkt dat er niet voldoende acties worden ondernomen om de fraude op te lossen, kan hij een algemene vergadering bijeenroepen. De bedrijfsrevisor kan de algemene vergadering bijeenroepen op grond van artikel 532 van het Wetboek van Vennootschappen. De bedrijfsrevisor plaatst zich hier wel in een moeilijke situatie. Het is hierdoor aan te raden dat de bedrijfsrevisor schriftelijk en gemotiveerd zijn ontslag indient bij de algemene vergadering (IBR, 2005).

De **externe melding** is gevoeliger dan de interne melding omdat hier de volledige buitenwereld geïnformeerd wordt. Veel beursgenoteerde ondernemingen merken

ook een zware koersdaling van hun aandeel als de bedrijfsrevisor fraude bekend maakt in zijn controleverslag. Hij zal deze stap dan ook enkel zetten als hij merkt dat het management geen einde heeft gesteld aan de fraude of als de fraude niet op een goede manier is gecorrigeerd in de jaarrekening.

Het vademecum van het IBR (2005) maakt een onderscheid tussen vier mogelijke situaties en de desbetreffende antwoorden van de bedrijfsrevisor hierop.

De eerste mogelijkheid is als de *ondernemersleiding geen einde gemaakt heeft aan de fraude*. De bedrijfsrevisor zal in dit geval de gevolgen van de fraude in zijn controleverslag moeten opnemen. Hij zal een verklaring opstellen onder voorbehoud ofwel een afkeurende verklaring. De verklaring onder voorbehoud houdt in dat de bedrijfsrevisor de jaarrekening goedkeurt maar de bedrijfsleiding zal nog een aantal aandachtspunten moeten bijwerken om aan het getrouw beeld te voldoen. De afkeurende verklaring houdt in dat de bedrijfsrevisor de jaarrekening niet kan goedkeuren en niet kan vrijwaren dat de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de financiële toestand van de onderneming. De keuze welk verslag de bedrijfsrevisor zal maken, zal afhangen van de grootte van de impact van de fraude op de jaarrekening. Als de bedrijfsrevisor vermoedt dat de onderneming zich in de toekomst niet zal houden aan de wetgeving, kan hij zijn ontslag indienen overeenkomstig artikel 135 van het Wetboek van Vennootschappen. Dit soort maatregelen komen in de praktijk weinig voor aangezien het management goed gehoor geeft aan eventuele aanbevelingen van de bedrijfsrevisor en dat in het merendeel van de gevallen het over een relatief kleine financiële impact gaat.

Als de *ondernemingsleiding de fraude beëindigt maar er bestaat onzekerheid over de gevolgen* zal de bedrijfsrevisor een verklaring onder voorbehoud maken of een onthoudende verklaring. De onthoudende verklaring houdt in dat de bedrijfsrevisor niet over de nodige bewijskrachtige materialen beschikte om tot een goed oordeel te komen over de jaarrekening. Hier haalt hij aan dat hij niet alle nodige documenten ter beschikking gesteld kreeg die hij nodig heeft om zijn controleopdracht tot een goed einde te brengen. De verklaring met voorbehoud houdt hier in dat de bedrijfsrevisor van mening is dat het getrouw beeld dat blijkt uit de jaarrekening wordt aangetast door de onzekerheid over de gevolgen van het fraudegeval dat behoorlijk werd geïdentificeerd en vermoedelijk belangrijk zal zijn. Hier werd dan niet voldaan aan artikel 33 van het Koninklijk Besluit van 30 januari 2001 ter uitvoering van het Wetboek van Vennootschappen dat stelt dat de

bedrijfsleiding in de jaarrekening rekening moet houden met alle voorzienbare risico's, ook al werden deze pas bekend na balansdatum maar hebben ze invloed op het voorgaande boekjaar.

De derde mogelijkheid is dat de *ondernemingsleiding de fraude heeft beëindigd maar dat de boekhoudkundige verwerking ontbreekt*. In dit geval zal de bedrijfsrevisor geen verklaring zonder voorbehoud kunnen opstellen. Welke verklaring de bedrijfsrevisor hier zal opstellen zal van hem persoonlijk afhangen. Hij zal rekening moeten houden met het belang van de gevolgen die de fraude met zich meebrengt en de reikwijdte hiervan. Verder is de ontoereikendheid van het commentaar van het management in de toelichting ook belangrijk.

Als laatste mogelijkheid heeft de onderneming een einde gesteld aan de fraude en heeft de gevolgen hiervan op gepaste wijze gecorrigeerd in de jaarrekening. In dit geval kan de bedrijfsrevisor een verklaring zonder voorbehoud opstellen als hij van mening is dat ook rekening is gehouden met de gevolgen op lange termijn. Hij moet wel elke overtreding op de statuten of op het Wetboek van Vennootschappen vermelden, ook al hebben deze geen directe invloed op de jaarrekening. Verder zal hij moeten verklaren dat hij op geen enkele wijze kennis had van eventuele fraude. Deze vermeldingen kunnen weggelaten worden als deze de onderneming ernstige schade kunnen berokkenen bij openbaarmaking. Hier is het wel vereist dat de Raad van Bestuur of het management alle maatregelen heeft genomen om alle ontstane onwettige toestanden te verhelpen. Als laatste zal de bedrijfsrevisor zekerheid moeten verkrijgen dat de fraude naar behoren is gecorrigeerd en dat deze zich niet meer zal voordoen in de toekomst.

5.3 Forensic Auditing

5.3.1 Definitie

Het woord 'forensische' stamt van het Romeinse woord 'forum', waar in het oude Rome de geschillen werden beslecht en waar recht gesproken werd. Aanvankelijk verstond men onder forensische accountancy dus de expertise die accountants ten dienste stellen van het gerecht.

Deze definitie is in België aangepast naar:

"Forensic audit is het specialistisch deelterrein van financiële auditing, dat gericht is op waarheidsvinding en/of bewijsvoering op het terrein van juridische/financiële geschillen en/of onregelmatigheden (waaronder fraude) en het geven van preventieve adviezen op dit terrein."

Forensische auditing is dus een kunde en geen beroep. De forensische auditoren vormen dan ook geen beroepsgroep zoals de bedrijfsrevisoren of accountants.

In Nederland wordt de definitie anders geformuleerd, namelijk:

"Forensische accountancy is het specialistisch deelterrein van de accountancy, waarbinnen accountants zich ten behoeve van de rechtshandhaving bezighouden met het verzamelen, controleren, veredelen, bewerken, analyseren van en het rapporteren over gegevens."

Hier wordt enkel aandacht gegeven aan het juridische aspect en niet aan het financiële zoals in België.

Hieruit kan men concluderen dat er niet één internationale definitie van 'forensic auditing' kan worden gegeven omdat de wettelijke context en de gewoonten van de beoefenaar per land verschillen.

5.3.2 Financieel rechercheren

Financieel rechercheurs bij politie en justitie hadden in het verleden een belangrijke rol bij de bewijsvoering tegen verdachten in het kader van strafrechtelijke onderzoeken. Zij maken een grondige analyse van de geld- en goederenstromen maar er is meer nodig voor een grondige controle van de georganiseerde

criminaliteit. Zo zal een forensisch auditor ook de verhoudingen binnen de criminele organisatie analyseren en proberen vast te stellen wie de feitelijke leiding heeft binnen deze organisatie. Verder zal hij zien wie de bepalende invloed heeft bij bepaalde transacties en hoeveel geld hiermee gemoeid was en of er mededaders waren.

Het verschil tussen de forensisch auditor en de bedrijfsrevisor bevindt zich op het vlak van het juridische onderdeel van de taakomschrijving. De bedrijfsrevisor zal geen juridische controle uitvoeren bij een onderneming terwijl dit bij een forensisch auditor als zijn hoofdtaak wordt beschouwd. Maar het belangrijkste verschil is dat een forensische auditor bewust op zoek gaat naar fraude en een bedrijfsrevisor niet. (Lammers, 2001) In het volgende hoofdstuk zal ik de verschillen tussen de bedrijfsrevisor en de forensic auditor uitgebreid bespreken.

Verder voegt Pheijffer (1997) hier nog aan toe dat het financieel rechercheren van een onderneming ook kan worden toegepast in het kader van het risicobeheer binnen een onderneming. Als we beide definities, deze van Lammers en deze van Pheijffer, combineren, krijgen we de definitie die de Belgische wetgeving geeft aan het financieel rechercheren. Hier moet wel worden opgemerkt dat rechercheurs bij de Belgische politie en justitie zich in mindere mate bezighouden met preventieve aspecten van het risicobeheer. Hierbij denken we aan de systematische analyse van de transacties op cliënt- en agentrekeningen voor het ontdekken van (georganiseerde) fiscale fraude.

5.4 Verschil tussen de bedrijfsrevisor en de forensic auditor

De bedrijfsrevisor zal voor zijn controle van de jaarrekening vooral gebruik maken van interne en externe documenten. Deze documenten bevatten vooral klantenfacturen, verkoopfacturen, bankuittreksels, het grootboek en eigendomsaktes. Deze gegevens zijn hoofdzakelijk bedrijfsgebonden. Een forensic auditor zal daarentegen hoofdzakelijk gebruik maken van publiek toegankelijke informatie om hier achtergrondinformatie over de onderneming te vinden. Deze laatste zal vooral naar persoonsgebonden informatie op zoek gaan en niet zozeer naar bedrijfsgebonden informatie. Deze informatie zal hij gebruiken om het bestaan van klanten en leveranciers na te gaan, hij zal niet onmiddellijk controleren of de transacties hebben plaatsgevonden. Verder zal hij met deze informatie de personen in verbonden ondernemingen nagaan, net zoals de onderliggende relaties en de organisatie zelf. Deze informatie staat niet onder directe supervisie van het management van de gecontroleerde onderneming dus zij kan hier geen onjuiste informatie in verwerken. (AICPA, 2004)

Een ander verschilpunt tussen de bedrijfsrevisor en de forensische auditor ligt bij de verklaringen van het bedrijf. De bedrijfsrevisor zal de verklaringen van het management, de boekhoudafdeling en ander personeel gebruiken als drukingsmiddel, omdat zij zich verantwoordelijk hebben verklaard voor de juistheid van hun verklaringen in de representatiebrief (ISA 240). Deze verklaringen zal de bedrijfsrevisor vooral gebruiken om eventuele onduidelijkheden of onverwachte fluctuaties in vergelijking met het voorgaande boekjaar in de jaarrekening te laten verklaren. Hier zal de boekhouder een belangrijke functie spelen omdat hij of zij het meest in contact komt met de boekhouding van de gecontroleerde onderneming. De forensic auditor zal op dit vlak zijn onderzoek veel verder uitbreiden. Hij zal de betrokken personen aan een verhoor onderwerpen om verklaringen te vinden voor opmerkelijke handelingen en transacties zoals bijvoorbeeld een zwak onderbouwde interne controle. De forensic auditor heeft een grotere expertise in het leiden van interviews waar dit bij de bedrijfsrevisor eigenlijk bijkomend is. Het interview met het management of de leidinggevende personen is opgebouwd zodat alle waardevolle feiten verkregen worden. Hij zal ook de non-verbale communicatie van de ondervraagden bekijken en zal trachten patronen te ontdekken die aanwijzing kunnen geven over frauduleus gedrag. Uit

bepaalde gedragingen zal hij afleiden of de ondervraagde geloofwaardig is bij het antwoorden (AICPA, 2005). Hij zal de ondervraagde meer behandelen als een beschuldigde die zijn onschuld moet bewijzen, de bedrijfsrevisor daarentegen stelt vragen om verdere informatie te verkrijgen. Bedrijfsrevisor Verheyen maakt dit verschil nog duidelijker door het verschil in de relatie met de klant te verduidelijken. De klant van een bedrijfsrevisor moet de jaarrekening door hem laten controleren en wordt in eerste instantie nergens van verdacht, terwijl de forensic auditor in eerste instantie vermoedens heeft dat het management of personeel van de klant schuldig is aan frauduleus gedrag voordat hij zijn controle aanvangt.

Om de saldi te controleren die de onderneming aanbiedt, zal de bedrijfsrevisor zogenaamde confirmaties laten versturen naar door hem geselecteerde klanten en leveranciers. De gecontroleerde onderneming zal deze versturen per post, maar volgens bedrijfsrevisor De Jonge gebeurt dit de laatste jaren meer en meer per fax. Deze confirmatiebrieven moet de onderneming versturen naar een selectie van haar klanten en leveranciers zodat zij hun resterende saldo bevestigen. Deze bevestiging van de klanten of leveranciers wordt normaal verzonden naar de bedrijfsrevisor. Hij zal deze geconfirmeerde saldo's vergelijken met de boekhouding van de gecontroleerde onderneming en bij eventuele afwijkingen zal hij bijkomende uitleg vragen bij de boekhouder zoals beschreven in de voorgaande alinea (ISA 500). Verder zal de bedrijfsrevisor ook de opdracht geven aan de gecontroleerde onderneming om haar financiële instellingen te contacteren met de vraag om een confirmatie van al haar rekeningen, geplaatste waarborgen en leningen door te sturen naar de bedrijfsrevisor. Deze bevestiging zal hij vergelijken met de saldo's die vermeld staan in de balans, liquide middelen en financiële instellingen. De eventuele waarborgen gesteld voor eventuele leningen zal hij vergelijken met de toelichting bij de jaarrekening. Deze bedragen hebben geen weerslag op de balans maar moeten wel opgenomen worden in de toelichting om te voldoen aan het getrouw beeld. De forensische auditor zal zelf op zoek gaan naar vertrouwelijke informatie, dit zowel in de onderneming zelf als bij externen. Hij zal vaak alternatieve informatiebronnen hanteren zoals het gebruik van privé detectives en fraudehotlines. Hierbij is het belangrijk de relevante en correcte informatie te scheiden van beschuldigingen. Het nadeel van dit soort informatie is dat personen onjuiste informatie geven uit jaloezie of hebzucht tegenover de bedrijfsleiding. Verder is de informatie vaak van algemene aard en zal de forensic auditor op zoek moeten gaan naar onderliggende records of andere informatie (AICPA, 2005).

De aanwezigheid en de toestand van de materiële vaste activa, zoals gebouwen, rollend materieel, machines en materialen is belangrijk voor de bedrijfsrevisor. Hij moet deze controleren om aan het getrouw beeld van de jaarrekening te voldoen. De forensic auditor onderzoekt hoofdzakelijk of het bewijsmateriaal betrouwbaar is. Hiervoor zal hij nagaan of de onderliggende aktes en documenten niet gewijzigd zijn. Hij zal enkel de originele aktes willen bekijken, terwijl de bedrijfsrevisor meestal genoeg neemt met een kopie van het origineel. Verder zal de forensic auditor nagaan of er geen inbraak in het computersysteem is gebeurd. Speciale software om vernietigde bestanden terug te vinden is hier uiterst belangrijk. Soms zal de kennis van de forensic auditor niet volstaan om dergelijke onderzoeken te volbrengen en zal hij beroep doen op deskundigen ter zake. (AICPA, 2004)

De bedrijfsrevisor zal tijdens zijn controles een aantal testen uitvoeren om de interne procedures en bepaalde boekhoudkundige verwerkingen en financiële ratio's te controleren. Vervolgens zal hij zijn uitkomsten vergelijken met de uitkomsten van de onderneming. Hierdoor zal hij door zijn professionele-kritische houding een aantal mogelijke zaken voor frauduleus gedrag kunnen ontdekken. Hier merkt bedrijfsrevisor Verheyen wel op dat het management bepaalde boekhoudkundige verwerkingen en ratio's kan manipuleren zodat ze toch juist lijken. De forensic auditor onderzoekt de digitale verwerking van de transacties op aanwijzingen van frauduleuze manipulatie. Hij zal dit bekijken op het financieel en op het niet-financieel aspect. De forensic auditor is dan ook een expert in data-mining of het analyseren van bepaalde informatie. Hiervoor zal hij gebruik maken van krachtige software om zo duizenden transacties in één keer te controleren op frauduleus gedrag. De zwakheden in het interne controle systeem worden op die manier duidelijk. (AICPA, 2004)

De bedrijfsrevisor zal bepaalde specifieke zaken in de onderneming observeren. Zo zal hij de functiescheiding van dichtbij controleren en zal hij zelf een voorraadcontrole uitvoeren (AICPA, 2005). De forensic auditor daarentegen zal hoofdzakelijk het internet, e-mails en camera's gebruiken om eventuele diefstallen of afspraken van fraude aan het licht te brengen. Via de camerabeveiliging zal hij kunnen nagaan of werknemers zaken stelen van de onderneming en via het e-mail-verkeer zal hij onderlinge relaties duidelijker kunnen achterhalen en nagaan of deze van frauduleuze aard kunnen zijn.

6 Wetgeving

6.1 Wetboek van vennootschappen

In de artikels 130 tot en met 171 bepaalt het Wetboek van Vennootschappen het wettelijk kader aangaande de controle van de jaarrekening en van de geconsolideerde jaarrekening. Ik zal hier kort de algemene wetgeving bespreken.

6.1.1 Algemene bepalingen inzake controle

In artikel 130 tot 133 wordt de benoeming van de revisor bepaald. Hier wordt duidelijk dat de revisor benoemd wordt door de algemene vergadering van de onderneming. Verder wordt uitgelegd dat de revisor er moet op toezien dat hij nooit in een situatie terechtkomt die zijn onafhankelijkheid zou kunnen aantasten. Hierdoor mag hij geen andere taak volbrengen tijdens de duur van zijn mandaat, of erna, bij de vennootschap of een dochtervennootschap van deze waar hij als commissaris is aangesteld. De periode erna is vastgelegd op twee jaar. Dit alles is ook van toepassing op alle personen met wie de commissaris een arbeidsovereenkomst heeft afgesloten.

Artikel 134 behandelt de bezoldiging van de commissaris. Deze wordt vastgesteld door de algemene vergadering. Als de revisor een bezoldiging ontvangt voor uitzonderlijke werkzaamheden of bijzondere opdrachten, moet dit worden vermeld in het jaarverslag. Dit geldt eveneens voor de personen waarmee de commissaris een arbeidsovereenkomst heeft afgesloten.

Het ontslag van de commissaris wordt behandeld in artikel 135 en 136. Hij wordt benoemd voor een hernieuwbare periode van drie jaar en kan enkel uit zijn opdracht ontheven worden om wettelijke redenen door de algemene vergadering. De revisor zelf kan geen ontslag nemen behoudens om gewichtige persoonlijke redenen of na algemene vergadering waar hij schriftelijk de beweegrede van zijn ontslag uiteenzet.

De bevoegdheid van de commissaris houdt in dat hij ten allen tijde inzage kan nemen van alle documenten van de onderneming en indien nodig kan hij om opheldering vragen bij de bevoegden. Ten minste halfjaarlijks krijgt hij de

boekhoudkundige staat van de onderneming. Als de commissaris zaken vindt die de continuïteit van de onderneming in het gedrang kunnen brengen, moet hij dit haar schriftelijk melden. Als na één maand na de kennisgeving het bestuursorgaan geen maatregelen voorgesteld heeft om de continuïteit voor een redelijke termijn te garanderen, kan de revisor dit melden aan de voorzitter van de rechtbank van Koophandel. Dit wordt bepaald in artikel 137 tot en met 139.

De commissaris is aansprakelijk voor de tekortkomingen in de uitoefening van zijn taak jegens de vennootschap. Verder is hij ook hoofdelijk aansprakelijk jegens de vennootschap en jegens derden voor alle schade die voortvloeit uit de overtreding van de bepalingen van het Wetboek van Vennootschappen. Voor de overtredingen waaraan hij geen deel heeft gehad, wordt hij slechts van zijn aansprakelijkheid ontheven als hij kan bewijzen dat hij de desbetreffende overtredingen op de eerstvolgende algemene vergadering na de vaststelling heeft aangeklaagd (art. 140 W. Venn.).

6.1.2   Controle van de jaarrekening en geconsolideerde jaarrekening

In dit hoofdstuk van het Wetboek van Vennootschappen wordt eerst en vooral bepaald op welke vormen van vennootschappen de controle op de jaarrekening géén betrekking heeft (art. 141). Verder wordt aangehaald dat de commissaris alléén of met meerdere personen kan samenwerken en dat hij een omstandig schriftelijk verslag moet opstellen na de controle (art. 142 – 143). Artikel 144 bepaalt de voornaamste zaken die vermeld worden in het controleverslag van de commissaris. De wetgeving aangaande de controle op de geconsolideerde jaarrekening is nagenoeg dezelfde als deze voor de enkelvoudige jaarrekening met als verschil de werkwijze bij een consortium van kleine vennootschappen.

6.2 K.B. uitvoering Wetboek van Vennootschappen

In artikel 183bis, ter, quinquies en sexies uit het Koninklijk Besluit van 30 januari 2001 ter uitvoering van het Wetboek van Vennootschappen wordt ingegaan op de onafhankelijkheid van de commissaris. Hier worden enkele punten aangehaald waar de commissaris zich niet onafhankelijk kan verklaren (art. 183ter) en wordt ingegaan op wat men verstaat onder een samenwerkingsverband (art. 183quinquies). In artikel 183sexies wordt melding gemaakt van taken die de commissaris wel gelijktijdig mag uitvoeren bij een vennootschap maar deze moeten voldoen aan volgende vijf cumulatieve voorwaarden.

1. deze onderneming is verbonden aan een onderneming die wordt gecontroleerd door de commissaris in de zin van artikel 11 W. Venn.;
2. de prestaties werden geleverd vooraleer deze onderneming verbonden was aan een onderneming die wordt gecontroleerd door de commissaris in de zin van artikel 11 W. Venn.;
3. de bovengenoemde prestaties werden geleverd door de commissaris of door een persoon met wie de commissaris een arbeidsovereenkomst heeft gesloten of met wie hij, vanuit professioneel standpunt, samenwerkingsverbanden onderhoudt;
4. de rekeningen van deze onderneming werden niet gecontroleerd door de commissaris gedurende de periode waarin bovengenoemde prestaties geleverd werden;
5. de honoraria voor de prestaties bedoeld in artikel 183ter die werden geleverd voor deze onderneming zijn niet hoger dan de honoraria bedoeld in artikel 134, §1 W. Venn.; de beoordeling van de verhouding van de vergoedingen en van de honoraria moet globaal plaatshebben op het niveau van de onderneming waarvan de commissaris de rekeningen onderzoekt en van de dochterondernemingen.

6.3 Sarbanes – Oxley Act van 2002

De Sarbanes-Oxley Act, SOX of Sarbox van 2002, ook wel gekend als Public Company Accounting Reform and Investor Protection Act is een federale wet van de Verenigde Staten van Amerika. Deze wet werd goedgekeurd op 30 juli 2002 als antwoord op de vele financiële schandalen zoals Enron, Tyco International, Adelphia en Worldcom. Deze schandalen zorgden voor een zware breuk in het vertrouwen van de belegger. President George W. Bush noemde de SOX: "The most farreaching reforms of American business practises since the time of Franklin D. Roosevelt."

De SOX zorgde voor nieuwe of aangepaste standaarden voor management, auditkantoren en alle publieke ondernemingen van de V.S.. De wetgeving bestaat uit 11 titels en verplicht de SEC (Securities and Exchange Commission) om zijn standaarden aan te passen zodat deze conform de nieuwe wetgeving zouden zijn. Verder riep de Sarbanes-Oxley Act de "Public Company Accounting Oversight Board" of PCAOB in het leven. Deze werd belast met de taak toezicht te houden op de auditkantoren, nieuwe regels aangaande de audit te implementeren, de kantoren te inspecteren en te disciplineren in hun rol als auditor van publieke ondernemingen. De SOX behandelt ook kwesties zoals auditorenafhankelijkheid, collectief bestuur, interne controlebeoordeling en verbeterde financiële openbaarmaking.

(Wikipedia, 2007)

6.3.1 Inhoud

De Sarbanes-Oxley Act bevat 11 titels die specifieke mandaten en verplichtingen voor financiële rapportering beschrijven. Elke titel bestaat uit verschillende secties, die hieronder samengevat worden weergegeven.

Titel I: "Public Company Accounting Oversight Board" (PCAOB)

De PCAOB moet onafhankelijk overzicht houden op de revisoren die auditdiensten leveren aan ondernemingen. Het creëert ook een centrale controle met als taak de auditoren te registreren, de specifieke processen en procedures te bepalen en controle uit te oefenen op de naleving hiervan, de kwaliteit van de audit te inspecteren en te controleren en de specifieke mandaten van de SOX af te dwingen.

Titel II: "Auditor Independence"

Deze titel bevat de regels aangaande de onafhankelijkheid van de auditor om belangenconflicten te limiteren. Het behandelt ook de nieuwe auditorgoedkeuring, de rotatie van de auditor, belangenconflicten procedures en rapporteringvereisten. Sectie 201 verbiedt de auditor om andere diensten te leveren aan de auditklant.

Titel III: "Corporate Responsibility"

Hier wordt aangehaald dat senior-medewerkers de individuele verantwoordelijkheid voor de nauwkeurigheid en de volledigheid van de financiële rapporten nemen. Het bepaalt de interactie tussen de externe auditor en het audit-comité van de onderneming en specificeert de verantwoordelijkheid van de Raad van Bestuur inzake de nauwkeurigheid en de geldigheid van de financiële rapporten. Het somt specifieke grenzen op aangaande het gedrag van het management en beschrijft specifieke boetes van voordelen en burgerlijke sancties bij niet naleving hiervan. Zo impliceert Sectie 302 dat de CEO en de CFO de juistheid van hun financiële staten moeten verklaren en dat deze driemaandelijks moeten goedgekeurd worden.

Titel IV: "Enhanced Financial Disclosures"

Dit onderdeel beschrijft verbeterde eisen in verband met de vermeldingen ten aanzien van de financiële transacties, met inbegrip van off-balance transacties, proforma cijfers en de aandelentransacties van de Raad van Bestuur. Het vereist interne controles om de nauwkeurigheid en de juistheid van de financiële rapporten te verzekeren. Verder vereist titel 4 het melden van materiële veranderingen in de financiële zaken en verbeterde overzichten van de SEC of zijn agenten van collectieve rapportering.

Titel V: "Analyst Conflicts of Interest"

Titel V bestaat slechts uit één sectie die maatregelen bevat om het beleggervertrouwen te herstellen in de rapportering van analisten. Het bepaalt de gedragscode van effectenanalisten en vereist de openbaarmaking van gekende belangenconflicten.

Titel VI: "Commission Resources and Authority"

Deze titel bevat wederom regels om het beleggersvertrouwen te herstellen. Het definieert ook de verantwoordelijkheid van de SEC om de effectenhandelaars te schorsen waar nodig, alsook regels waaronder een bepaald persoon verbannen moet worden uit zijn beroep als makelaar, adviseur of handelaar.

Titel VII: "Studies and Reports"

Deze titel concentreert zich op het uitvoeren van onderzoek voor het afdwingen van acties tegen schendingen van de SEC-wetgeving door bedrijven en auditoren. Het onderzoek omvat de gevolgen van consolidatie van auditkantoren; de rol van 'credit rating'-ondernemingen op de effectenmarkt; effectenmisbruik en handhavingsacties. Verder wordt ook aandacht besteed aan onderzoek of investeringsbanken die de ondernemingen zoals Enron, Worldcom en anderen hielpen bij het manipuleren van de inkomsten, om op deze manier de juiste financiële toestand te verdoezelen.

Titel VIII: "Corporate and Criminal Fraud Accountability"

Deze titel is beter bekend als de 'Corporate and Criminal Fraud Act of 2002'. Het beschrijft specifieke criminele sancties voor fraude door manipulatie, vernietiging of aanpassingen van de financiële gegevens. Ook andere tussenkomst bij onderzoeken, als men bescherming geeft aan de zogenaamde "Whistle-blower", worden hier genoemd.

Titel IX: "White Collar Crime Penalty"

Titel IX is ook beter gekend als 'White Collar Crime Penalty Enhancement of 2002'. Deze sectie verhoogt de criminele sancties verbonden aan administratieve misdaden en samenzweringen. Het beveelt sterkere strafrichtlijnen aan en aanziet het nalaten om financiële rapporten te certifiëren als een zware misdadige inbreuk.

Titel X: "Corporate Tax Returns"

Het belangrijkste van deze titel is Sectie 1001, die zegt dat de CFO het tax formulier van de onderneming moet tekenen voor akkoord. Hierdoor verklaart hij zijn goedkeuring van het formulier.

Titel XI: "Corporate Fraud Accountability"

Deze identificeert fraude en registreert het knoeien met financiële gegevens als criminele inbreuk en stelt hiervoor straffen op. Verder analyseert het ook strafmaatregelen en maakt haar straffen strenger. Dit laat de SEC bijvoorbeeld toe om grote of ongebruikelijke betalingen tijdelijk te bevriezen.

(freewebgate, 2007)

6.3.2 Kosten – Batenanalyse van de Sarbanes-Oxley Act

De advocatenfirma Foley & Lardner deden een onderzoek in 2003 en 2004 naar de impact van de nieuwe SOX wetgeving in Amerika (Lynn Stephans, 2006). Hieruit bleek dat de kosten voor een onderneming om genoteerd te worden op de beurs bijna verdubbeld waren, van \$1,3 miljoen tot bijna \$2,9 miljoen voor een onderneming met een omzet onder \$1 miljard. Deze kosten bevatten de jaarlijkse terugkerende kosten, exclusief de vijfjarige kost om het interne controle systeem up-to-date te houden. Het grootste gedeelte van deze kostenstijging is gerelateerd aan verzekeringen voor het management. Het onderzoek haalde aan dat de verzekeringen voor het management stegen van ongeveer \$329.000 per jaar voor de SOX wetgeving naar \$639.000 in fiscaal jaar 2002 tot zelfs \$850.000 voor 2003.

Als gevolg hiervan hebben vele bedrijven hun effecten van de beurs gehaald of hebben er voor gekozen om hun beursintroductie uit te stellen. Van de 115 respondenten heeft 21% aangegeven om volledig privé te gaan (geen beursnotatie), 6% gaf aan om de volledige onderneming te verkopen en 7% nam een fusie in overweging als resultaat op de SOX wetgeving.

Bedrijven die op dit moment op de beurs genoteerd zijn bij de SEC kunnen de SOX ontwijken door volledig privaat te gaan of 'dark' te gaan. Als een onderneming volledig privaat gaat, worden zijn effecten niet meer publiek verhandeld op de beurs. Een onderneming die kiest om 'dark' verder te gaan zal zijn effecten uitschrijven, wat betekent dat deze niet langer meer bij de SEC moet inschrijven, maar de aandelen verhandeld kunnen worden in een over-the-counter markt. De keuze van de meeste ondernemingen om privaat of in 'dark' verder te gaan, is te wijten aan de nieuwe SOX-wetgeving.

Voorbeelden:

- Linster W. Fox, CFO van Anacomp, heeft besloten om 'dark' verder te gaan en op deze manier ongeveer \$1 miljoen te besparen.
- Donald R. Neel, CEO Fidelity Federal Bancorp, heeft besloten om 'dark' verder te gaan en op deze manier ongeveer \$300.000 te besparen op een volledige omzet van ongeveer \$200 miljoen.

Vele artikels die verschenen na de intrede van de SOX wetgeving laten duidelijk zien dat de nalevingskosten van de SOX voor vele bedrijven de doorslag gaven om hun beursintroductie uit te stellen of er voor te kiezen om een fusie aan te gaan. Eén van deze bedrijven is Telica die een beursintroductie had gepland maar toch besloot om een fusie aan te gaan met Lucent Technologies om de nalevingskosten van de SOX te vermijden of te verkleinen. Een ander voorbeeld is PayMaxx, die ook zijn beursintroductie gepland had maar in plaats daarvan een converteerbare obligatiestructuur aanging en hierdoor op dit moment cash stockeert die uit zijn operationele omzet komt.

Ondanks dit geeft de Sarbanes-Oxley Act meer vertrouwen aan de beleggers omdat de controles strenger zijn geworden. Verder zijn vele kleine ondernemingen geholpen door hun vrijwillige toepassing van SOX. Hierdoor kunnen zij op een makkelijkere manier nieuwe bronnen van geld aanspreken en zijn fusies ook toegankelijker geworden voor hen.

(Wikipedia, 2007)

6.4 De anti-witwaswetgeving

Artikel 14bis van de Wet van 11 januari 1993 tot voorkoming van het gebruik van het financiële stelsel voor het witwassen van geld bepaalt uitdrukkelijk dat, in eerste instantie, de externe accountant en/of de externe belastingconsulent, in de uitoefening van zijn beroep, op grond van een overeenstemmend geheel van feiten of gegevens het versterkt vermoeden heeft dat een geval van witwassen van geld voorligt, hij de Cel voor financiële informatieverwerking (CFI) hiervan onmiddellijk op de hoogte moet brengen. De naleving van deze verplichting is des te belangrijker aangezien de integratie in de economie van zwart geld, m.a.w. het laatste stadium van het witwassen, de moeilijkste schakel is om op te sporen. Deze verplichting maakt dan ook het voorwerp uit van verschillende informatieve nota's van de CFI, die zowel de draagwijdte als de grenzen ervan bespreken. Via de aanpassing van deze Wet door de Wet van 10 augustus 1998 wordt de bedrijfsrevisor ook verantwoordelijk gesteld om vermoedens van witwaspraktijken te melden bij de CFI.

Ongeacht de omvang van de bedragen die op het spel staan, bestaat deze plicht tot informatie-overdracht momenteel enkel in geval van versterkt vermoeden. Dit betreft dus het geval waarbij, op basis van een overeenstemmend geheel van feiten of gegevens, de meest waarschijnlijke verklaring voor de feiten is dat het gaat om een geval van witwassen van kapitaal. Het versterkt vermoeden verschilt van het gewone vermoeden, dat slaat op de omstandigheid waarbij men niet kan uitsluiten dat het feit of de omstandigheid waarvan men in kennis is, te maken heeft met witwassen. Bovendien geldt deze informatieverplichting niet voor alle vaststellingen van witwassen van kapitalen uit alle inbreuken, maar enkel voor de inbreuken die op limitatieve wijze worden gedefinieerd in artikel 3 van de wet en die afkomstig zijn van ernstige vormen van criminaliteit: drugshandel, mensenhandel, handel in menselijke organen of weefsels, ernstige en georganiseerde fiscale fraude, met andere woorden criminaliteit die 'complexe mechanismen aanwendt of die gebruik maakt van procédés van internationale omvang', waaronder de BTW-carousels. (www.iec-iab.be)

Artikel 14 quinquies van het Koninklijk Besluit van 3 juni 2007 somt vervolgens de indicatoren op waar de bedrijfsrevisor moet op letten tijdens zijn controlewerkzaamheden. Deze indicatoren zijn:

1. de tussenkomst van opgerichte of overgenomen schermvennootschappen met maatschappelijke zetel in een fiscaal paradijs of offshore-centrum of op het privé-adres van een stroman, of die atypische verrichtingen uitvoeren gelet op hun maatschappelijk doel, of die een onzeker of incoherent maatschappelijk doel hebben;
2. het gebruik van vennootschappen waarin kort voor het uitvoeren van de verdachte financiële verrichtingen verscheidene statutaire wijzigingen zijn opgetreden zoals het aanduiden van een nieuwe bestuurder, de wijziging van de maatschappelijke benaming, de uitbreiding of wijziging van het maatschappelijk doel of de verplaatsing van de maatschappelijke zetel;
3. de tussenkomst van tussenpersonen (stromannen) die optreden voor rekening van vennootschappen betrokken bij de financiële verrichtingen;
4. het uitvoeren van financiële verrichtingen die verdacht of atypisch zijn gelet op de gewoonlijke uitoefening van de activiteiten van de onderneming, in sectoren die zeer concurrentieel zijn of bijzonder gevoelig voor BTW-carousel fraude, zoals bijvoorbeeld de sectoren voor computerapparatuur, voertuigen, telefonie (GSMs), textiel, hi-fi, video en electronica;
5. de zeer forse stijging in een korte tijdspanne van de omzet op recent geopende bankrekening(en) die tot dan toe weinig of niet gebruikt werden, door een exponentiële toename van het aantal verrichtingen en hun omvang;
6. de vaststelling van onregelmatigheden in de facturen die worden voorgelegd ter rechtvaardiging van de financiële verrichtingen, zoals het ontbreken van een BTW-nummer, nummer van een financiële rekening, factuurnummer, adres of data of wanneer deze gegevens niet kunnen worden verstrekt;
7. het gebruik van doorsluisrekeningen en de opeenvolging van meerdere verrichtingen, waaronder desgevallend zelfs beperkte opnames in contanten (afhouden van commissies), voor een omvangrijk totaal bedrag, terwijl er vaak nauwelijks enig positief saldo op de rekeningen staat;
8. het gebruik van tussenrekeningen of rekeningen van titularissen van niet-financiële beroepen als doorsluisrekening waardoor de identificatie van de werkelijke economische begunstigde en van de banden tussen de oorsprong en de bestemming van de fondsen wordt bemoeilijkt. Dit gebruik kan ook worden gekenmerkt door het aanwenden van complexe

vennootschapstructuren en juridische en financiële constructies die de beheers- en bestuurmechanismen weinig transparant maken;

9. de internationale dimensie van de financiële verrichtingen waardoor hun economische en financiële rechtvaardiging moeilijk kan worden begrepen daar ze zich meestal beperken tot het louter transiteren van fondsen die uit het buitenland komen en er weer naar vertrekken;
10. de weigering van de cliënt of zijn onmogelijkheid om onderliggende stukken voor te leggen aangaande de herkomst van de ontvangen fondsen of voorgehouden grondslag van de betaling;
11. het organiseren van insolventie door de snelle verkoop van activa aan verbonden natuurlijke of rechtspersonen of aan niet-marktconforme voorwaarden;
12. het gebruik van back-to-back leningen die erin bestaan fondsen naar het buitenland te transfereren voor een kredietaanvraag bij een bankinstelling in dat land waarbij de fondsen als garantie in bewaring worden gegeven om de geleende fondsen daarna naar het land van oorsprong te repatriëren, waardoor het proces wordt voltooid daar de vennootschap in werkelijkheid aan zichzelf leent;
13. de betaling van commissielonen aan buitenlandse vennootschappen zonder commerciële activiteit evenals de storting of overschrijving naar België vanuit dergelijke vennootschappen.

De bedrijfsrevisor is steeds verplicht om zijn volledige medewerking te verlenen aan de CFI als deze hierom vraagt (art. 3 §3). Vervolgens zal hij alvorens een klant aan te nemen, of als een huidige klant wil overgaan tot een verrichting van 10.000 EUR of meer, of een geldoverdracht, of bij twijfels over de waardigheid of aan de juistheid van de identificatiegegevens van een bestaande cliënt deze klant zeer goed moeten kunnen identificeren (art. 4, 5, 6 en 6bis). Deze identificatie gaat verder dan louter naam, adres, maatschappelijke zetel en een lijst van bestuurders. Deze identificatie verwacht dat de bedrijfsrevisor ook alle bestuurder individueel en alle vennootschappen hier rond gaat controleren. Vervolgens zal hij de rekeningen moeten controleren waar de geldtransacties op plaats vinden; een extra aandacht gaat uit naar betalingen van commissielonen naar een buitenlandse vennootschap en naar betalingen van de derde rekening van advocaten en notarissen.

De derde verplichting is de bewaringsverplichting (art. 7). De bedrijfsrevisor is verplicht ten allen tijden een bewijsstuk te bewaren van zijn pogingen tot identificatie en van alle stukken van de uitgevoerde verrichtingen. Dit om een reconstructie nadien tot stand te kunnen brengen.

De laatste drie verplichtingen zijn de waakzaamheidsverplichting (art. 8), de opleidingsverplichting (art. 9) en de meldingsverplichting (art. 11 tot 15). De waakzaamheidsverplichting behandelt de expertise die de bedrijfsrevisor aan de dag moet leggen bij zijn controlewerkzaamheden, dit specifiek aangaande ongebruikelijke verrichtingen. De opleidingsplicht bestaat erin dat elke bedrijfsrevisor op regelmatige basis cursussen volgt om ten allen tijden op de hoogte te blijven van de nieuwe ontwikkelingen van de wetgeving. Tot slot omvat de meldingsplicht de verplichting dat de bedrijfsrevisor elk vermoeden van witwaspraktijken moet melden bij de CFI zodat deze laatste al dan niet een onderzoek kan starten en dit kan overhandigen aan het Openbaar Ministerie.

Ter bescherming van de bedrijfsrevisor zal het meldingsdossier met de nodige anonimiteit behandeld worden. Bovendien zal hij genieten van immuniteit voor de burgerlijke rechtsvordering, de strafvordering en de tuchtvordering. Dit natuurlijk enkel als hij ter goeder trouw de melding gemaakt heeft en niet zelf deel uitmaakte van de witwaspraktijk.

De sancties op de niet-naleving van deze verplichtingen zijn enerzijds administratieve en tuchtrechtelijke sancties en anderzijds een repressieve aanpak van het witwassen via art. 505 van het Strafwetboek. De administratieve boete varieert tussen de 250 EUR en de 1.250.000 EUR met de daarbij komende openbaarmaking en reputatieschade. Het Strafwetboek bepaalt in art. 505 dat de bedrijfsrevisor medeverantwoordelijk wordt voor de fraude indien hij deze niet tijdig meldde, wat erge vergaande gevolgen met zich mee kan brengen. (seminarie van Mark Crommen)

6.5 Deontologische code

De bedrijfsrevisor dient over meer dan de zuiver technische en intellectuele capaciteiten te beschikken, hij dient zich ook te houden aan deontologische principes. De belangrijkste principes zijn deze van deskundigheid, onafhankelijkheid, confidentialiteit en confraterniteit. Deze principes werden in Beligië eerst vastgelegd in het KB van 16 maart 1957 tot vaststelling van het tuchtreglement van het IBR. Deze regels werden nadien grondig aangepast door de bepalingen van het KB van 10 januari 1994 betreffende de plichten van de bedrijfsrevisoren.

Hieronder vindt u een beknopte voorstelling van de belangrijkste zaken.

Hoofdstuk I: Het toepassingsgebied

Het KB van 10 januari 1994 is van toepassing op alle bedrijfsrevisoren en heeft betrekking op alle revisorale opdrachten. Hieruit blijkt dat de regels voor de bedrijfsrevisor worden uitgebreid naar de revisorenvennootschap waarvan hij of zij deel uitmaakt, evenals alle andere vennoten van deze vennootschap. Verder wordt duidelijk dat de deontologische regels ook gelden voor elke opdracht die de revisor uitoefent. Verder bepaalt Hoofdstuk I dat de bedrijfsrevisor de wettelijke en reglementaire bepalingen moet nalezen, evenals de controlenormen die worden opgelegd door het IBR en als de omstandigheid het vraagt ook de aanbevelingen van de Raad van het Instituut moet volgen. Als laatste wordt van de bedrijfsrevisor verwacht dat hij een houding aanneemt die waardig en rechtsgeschapen is, die blijkt geeft van respect t.o.v. confraters en die getuigd van onafhankelijkheid.

Hoofdstuk II: Verbodsbepalingen

Dit hoofdstuk bepaalt dat het de revisor verboden is om deel te nemen aan het bestuur van elke onderneming, behalve aan het bestuur van de revisorenvennootschap waar hij deel van uitmaakt. Hij mag ook geen opdrachten vervullen die behoren tot een ander beroep of opdrachten waarbij zijn onafhankelijkheid in het gedrang komt.

Hoofdstuk III: Bijzondere bepalingen aangaande onafhankelijkheid

Het is de bedrijfsrevisor verboden om een belangrijke functie uit te oefenen in een onderneming waar hij zelf het mandaat van commissaris uitoefent. Dit verbod geldt

ook als een bloed- of aanverwant tot in de tweede graad een belangrijke positie bekleedt. Hij mag ook geen ander financieel voordeel of belang hebben in de onderneming waar hij zijn mandaat uitoefent. Dit verbod omvat ook elke vorm van vergoeding of voordeel dat hij ontvangt. Als laatste mag hij geen opdracht aanvaarden in een onderneming waar hij gedurende de drie voorgaande jaren een functie bekleedde als bestuurder, zaakvoerder, afgevaardigd bestuurder of lid was van het directiecomité.

Hoofdstuk IV: Bepalingen betreffende de uitvoering van revisorale opdrachten

De bedrijfsrevisor mag enkel zijn opinie geven over de jaarrekening als deze gesteund is op doelgerichte en nauwgezette controlewerkzaamheden en hij mag geen verklaring uitbrengen over financiële staten die vooruitzichten inhouden. Verder moet de revisor schriftelijke aantekeningen maken van de verrichte controlewerkzaamheden en deze dienen 10 jaar bewaart te worden. Hij moet zijn verklaring steeds in eigen naam en voor eigen rekening handtekenen en blijft hierdoor steeds verantwoordelijk voor zijn aanvaarde opdrachten, ook al laat hij zich bijstaan door stagiairs of collega-revisoren.

Hoofdstuk V: Bijzondere regels van de plichtenleer

Hoofdstuk V bepaalt dat het ereloon van de bedrijfsrevisor moet worden vastgelegd in functie van de complexiteit van de opdracht en de aard en reikwijdte van de prestaties. Als hij een mandaat aanvaardt, moet hij nagaan of in deze onderneming de voorgaande 12 maanden reeds een bedrijfsrevisor werd belast met een revisorale opdracht. Indien dit het geval is moet hij deze schriftelijk op de hoogte brengen.

Hoofdstuk VI t.e.m. VIII zal ik hier niet behandelen daar deze geen meerwaarde geven aan deze masterproef.

(Dries e.a., 2001)

7 Eigen bevindingen bij het onderzoek naar de verwachtingskloof

7.1 Focusgesprek met particuliere beleggers

7.1.1 Eerste gesprek met de focusgroep

Om de verwachtingen van de particuliere beleggers aangaande de controle op de jaarrekening te kennen, heb ik een focusgesprek gevoerd met de leden van een beleggersclub. Deze beleggersclub heb ik gekozen omdat zij bestaat uit personen met verschillende opleidingen, achtergrond en kennis ter zake. Hierdoor werden verschillende standpunten en perspectieven vertegenwoordigd in deze groep. De bedoeling van dit focusgesprek was niet om een representatieve steekproef te bekomen van de samenleving maar wel om een vertegenwoordiging te bekomen van verschillende standpunten van particuliere beleggers.

Vooraleer het focusgesprek te voeren heb ik enkele onderzoeken bestudeerd die in de literatuurbespreking reeds aan bod kwamen. Hierna heb ik de belangrijkste oorzaken van de verwachtingskloof volgens de literatuur besproken met de particuliere beleggers. De grootste oorzaak van de verwachtingskloof volgens dit onderzoek is zonder twijfel fraude in een onderneming, en meer specifiek managementfraude. Tijdens het gesprek met de focusgroep werd hieraan dan ook de meeste aandacht besteed.

Als fraude ontdekt wordt in een onderneming waar de bedrijfsrevisor een goedkeurende verklaring heeft openbaar gemaakt, vindt het merendeel van de focusgroep dat de bedrijfsrevisor medeverantwoordelijk gesteld moet worden voor de fraude. Volgens hen is het namelijk de taak van de bedrijfsrevisor om fraude doelbewust op te sporen in de jaarrekening van de onderneming en deze te melden aan de aandeelhouders. Volgens hen heeft de bedrijfsrevisor in deze situatie zijn taak niet naar behoren uitgevoerd. De focusgroep is dan ook van mening dat de bedrijfsrevisor elke vorm van fraude, hoe klein ook, moet opsporen in de jaarrekening. Zij vinden dat de bedrijfsrevisor geen rekening moet of mag houden met de materialiteit. Zij zijn van mening dat elke grootte en vorm van fraude moet gemeld worden. Zelfs als een werknemer een relatief kleine fraude pleegt, ver

onder de materialiteitsgrens, oordelen zij dat de bedrijfsrevisor deze moet melden. Deze verwachting komt niet overeen met de wetgeving. De wetgeving bepaalt dat de bedrijfsrevisor alles in het werk moet stellen om het risico op mogelijke fraude of afwijkingen in de jaarrekening zo klein mogelijk moet houden. Hij is zeker niet verplicht om elke grootte van fraude openbaar te maken. Als de bedrijfsrevisor mogelijke fraude of afwijkingen ontdekt tijdens zijn controlewerkzaamheden, is hij verplicht deze te melden aan de leiding van de onderneming. Deze laatste moet dan de nodige acties ondernemen om een einde te stellen aan de fraude of afwijking en de nodige correcties doorvoeren in de boekhouding. Moest de leiding van de gecontroleerde onderneming niet de nodige acties ondernemen, of als de bedrijfsrevisor van mening is dat de ondernomen acties niet toereikend zijn, zal de bedrijfsrevisor deze fraude of afwijkingen voorleggen aan de eerste algemene vergadering volgend op zijn vaststelling. Enkel in dit laatste geval zal de fraude of afwijking bekendgemaakt worden aan de aandeelhouders. De bedrijfsrevisor zal dan ook niet alle afwijkingen of fraude melden aan de aandeelhouders zoals verwacht wordt in de focusgroep.

In tegenstelling met wat de focusgroep verwacht, is de bedrijfsrevisor niet verplicht om fraude doelbewust op te sporen in de jaarrekening. Als hij indicaties van mogelijke fraude vaststelt tijdens zijn controlewerkzaamheden, moet hij de werkwijze volgen uit bovenstaande alinea maar in geen geval zal hij doelbewust op zoek gaan naar fraude, dit is namelijk de taak van de forensische auditor. Verder zal de bedrijfsrevisor steeds de materialiteitsgrens in het oog houden. Aangezien de 'auditfee' wordt vastgelegd vooraleer de controlewerkzaamheden aanvangen, zal de bedrijfsrevisor tijdens de werkzaamheden geen tijd spenderen aan de relatief kleine bedragen maar zal hij enkel materiële afwijkingen melden aan de leiding van de onderneming. Dit alles om binnen het vooropgestelde budget zijn controletaak te volbrengen.

Als de bedrijfsrevisor een verslag onder voorbehoud openbaar maakt, vindt de focusgroep dit een teken van onkundigheid. Zij zijn van mening dat de bedrijfsrevisor zich ten allen tijde een goed beeld moet kunnen vormen van de jaarrekening aangezien hij de nodige opleidingen heeft gevolgd. De focusgroep vindt dat de bedrijfsrevisor al het nodige moet ondernemen om altijd de vereiste documenten op te vragen en te ontvangen van de onderneming zodat hij de jaarrekening kan beoordelen naar werkelijkheid. Zij verwachten dat de bedrijfsrevisor ook alle toekomstige risico's die de onderneming kan oplopen moet

bespreken in zijn verslag, ook al zou hun impact zich laten gelden op zeer lange termijn. Dit is ook in strijd met de wetgeving omdat de bedrijfsrevisor enkel het zogenaamde 'going concern' van de onderneming moet kunnen garanderen. Dit houdt in dat de bedrijfsrevisor ervan uitgaat dat de onderneming minstens voor het volgende boekjaar blijft bestaan. Dit enkel als de onderneming zijn huidige werkzaamheden blijft voortzetten zoals in het gecontroleerde boekjaar en behoudens grote conjuncturele of uitzonderlijke gebeurtenissen. Verder is het voor de bedrijfsrevisor praktisch niet altijd mogelijk om alle risico's verbonden aan bepaalde investeringen goed te kunnen inschatten, vandaar dat hij een verslag onder voorbehoud opstelt. Hij zal ook een verslag onder voorbehoud opstellen als hij van mening is dat de onderneming hem niet alle nodige documenten heeft bezorgd of als hij twijfelt aan de oprechtheid of juistheid van bepaalde documenten.

Voor ik het focusgesprek voerde, dacht ik dat beleggers de jaarrekening niet zo vaak raadpleegden om een onderneming te beoordelen. Dit idee werd slechts gedeeltelijk bevestigd. Een meerderheid van de geïnterviewde beleggers vertelde mij dat zij maandelijks ongeveer twee uur spenderen aan het opzoeken en bekijken van jaarrekeningen van ondernemingen. Hierbij moet ik wel vermelden dat deze groep beleggers bijna volledig uit personen bestond die een economisch getinte opleiding genoten. Het was opvallend dat de meeste particuliere beleggers die de jaarrekening van een onderneming opzoeken, de jaarrekening raadplegen die op de website van de desbetreffende onderneming staat. Velen onder hen wisten niet dat de zogenaamde jaarrekening die men vindt op de website van de onderneming vaak niet de officiële versie is. De onderneming neemt hier vaak ook zaken op zoals diploma's van bestuurders, loopbaan van bestuurders, extra informatie over de onderneming, enz. De meeste personen binnen de focusgroep wisten niet dat iedereen gratis de wettelijke jaarrekening van een onderneming kan opvragen bij de website van de balanscentrale en dat de jaarrekening op de website van de onderneming zelf meestal een vorm van marketing is voor de onderneming. Ik stond bij deze groep echter verstueld hoe weinig informatie zij gebruikten uit de jaarrekening. Zij bekeken hoofdzakelijk de uitgekeerde dividenden en de eventuele winst, een enkele belegger rekende de solvabiliteit, liquiditeit en rendabiliteit uit. Ik was verbaasd dat zij de toelichting van de jaarrekening nagenoeg niet kenden of gebruikten ondanks het feit dat men hier toch een schat van informatie in terugvindt over de toestand van de onderneming. Een andere groep beleggers binnen de focusgroep vertelde mij dat zij nog nooit een jaarrekening bekeken hadden. Zij volgen het advies van anderen. Mijn idee dat deze groep zich

hoofdzakelijk laat adviseren door zijn bank of door beleggingsadviseurs werd bevestigd. Het verwonderde mij ook dat beleggers dikwijls lukraak voortgaan op de mening van andere beleggers. Andere informatie bekomen de beleggers hoofdzakelijk bij Kanaal Z, Trends magazine, de krant de Tijd en de website van de onderneming.

Vervolgens werden de conclusies uit voorgaande onderzoeken bevestigd. Bijna alle beleggers in de focusgroep waren ervan overtuigd dat de bedrijfsrevisor alle posten van de jaarrekening moet controleren. In realiteit zal de bedrijfsrevisor enkel de posten controleren die materieel van aard zijn of posten die gevoelig zijn voor fraude of afwijkingen. De beleggers uit de focusgroep hadden geen begrip voor het feit dat de bedrijfsrevisor steeds de materialiteit in het oog houdt bij zijn controlewerkzaamheden. Zij zijn van mening dat elk bedrag in de jaarrekening gecontroleerd moet worden en liefst tot op de eurocent. Zij vroegen zich af hoe een bedrijfsrevisor een goedkeurende verklaring over een onderneming kan afleggen zonder alles in detail bekeken te hebben. De focusgroep begreep niet echt het nut van het waarheidsgetrouw beeld van een onderneming als enkel de materiële posten of fraudegevoelige posten uit de jaarrekening worden gecontroleerd.

Een andere bevestiging uit voorgaande onderzoeken is dat de particuliere beleggers van mening zijn dat alle specialisten in een bedrijfsrevisorenkantoor betrokken zijn bij de controlewerkzaamheden van een bepaalde auditklant. Zoals blijkt in 10.2 is dit niet steeds het geval. Het aantal en welke specialisten die betrokken zijn bij de controlewerkzaamheden zal voor het grootste gedeelte afhangen van de onderneming zelf.

Verder was ik verbaasd dat geen enkele belegger uit de focusgroep een andere taak van de bedrijfsrevisor kon opnoemen. Toen ik hen vertelde dat de bedrijfsrevisor ook wordt ingeschakeld bij de waardebepaling van een inbreng in een onderneming of soms optreedt als een tijdelijke bewindvoerder van een onderneming in moeilijkheden, kreeg ik een aantal vreemde blikken. Geen van de beleggers in de focusgroep wist dat dit ook tot de taakomschrijving van de bedrijfsrevisor behoort.

Alle beleggers van de focusgroep waren van mening dat de bedrijfsrevisor een onafhankelijke plaats moet innemen tijdens de algemene vergadering maar konden deze niet nader specificeren. Ze maakten wel duidelijk dat zij de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor zéér belangrijk vinden, maar dit vooral tijdens zijn

controlewerkzaamheden. De belangrijkste zaken die een bedrijfsrevisor volgens de focusgroep moet toelichten tijdens de algemene vergadering zijn: solvabiliteit, cash flow, omzet, winst/verlies, investeringen op korte en lange termijn, rendement versus ingebracht kapitaal, hoogte van het dividend en de koers/winst-verhouding. Aangezien de bedrijfsrevisor enkel vragen over zijn werkzaamheden mag beantwoorden, behoren de voorgaande opdrachten niet tot zijn taken. Deze zaken moet de onderneming eventueel zelf uitleggen of moet de belegger zelf bekijken en narekenen aan de hand van de informatie in de jaarrekening.

Verder was het merendeel van de focusgroep ervan overtuigd dat de bedrijfsrevisor de onderneming bijstaat bij het dagelijks bestuur van de onderneming en specifiek bij het nemen van grote investeringsbeslissingen. Dit is wettelijk verboden voor de bedrijfsrevisor. Hij mag in geen enkele omstandigheid interveniëren met het dagdagelijks bestuur van de onderneming. Moest de bedrijfsrevisor het niet eens zijn met een investeringsbeslissing van de onderneming die bekend gemaakt wordt tijdens de algemene vergadering, is de focusgroep van mening dat hij dit moet melden aan de aandeelhouders. De bedrijfsrevisor is dit echter niet wettelijk verplicht, enkel bij continuïteitsproblemen moet bij een signaal geven.

De relaties tussen de klant en de bedrijfsrevisor waren in eerste instantie voor de beleggers van de focusgroep van inferieur belang. Toen ik hen vragen stelde over specifieke klantenrelaties en de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor veranderde deze mening. Als eerste behandelde ik de situatie van de economische onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor van één klant. De focusgroep is van mening dat deze situatie zich in de realiteit nooit voordoet maar haalt wel aan dat de bedrijfsrevisor zijn onafhankelijkheid in deze situatie niet kan garanderen. De auditstandaarden stellen een limiet van 10% van het inkomen van de bedrijfsrevisor, ontvangen van één klant, vast.

De volgende relatie behandelde het leveren van niet-audit-diensten aan een auditklant. Hierin zien de beleggers uit de focusgroep geen echt probleem aangaande de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor. Zij zijn van mening dat de bedrijfsrevisor professioneel genoeg is om zijn taken naar behoren uit te voeren en dat zijn onafhankelijkheid niet in het gedrang komt door bijvoorbeeld ook fiscaal of juridisch advies te verlenen aan een auditklant. De wetgeving stelt dat het inkomen van de bedrijfsrevisor van de niet-audit-taken de auditfee bij beursgenoteerde ondernemingen niet mag overschrijden, behoudens bepaalde uitzonderingen.

De derde besproken klant-bedrijfsrevisor relatie is als een bedrijfsrevisor tewerkgesteld wordt bij een vroegere auditklant. De focusgroep is van mening dat dit wel een probleem vormt voor de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor. Zij zijn van mening dat de bedrijfsrevisor zijn verslag voordeliger zal opstellen voor zijn toekomstige werkgever en hierdoor zijn onafhankelijkheid niet kan garanderen. De wettelijke 'cooling-off' periode van twee jaar vindt de focusgroep te kort; zij vinden een periode van vijf jaar beter.

De laatste relatie handelt over het al dan niet regelmatig veranderen van bedrijfsrevisor. De beleggers van de focusgroep zien hier niet echt een bedreiging in voor de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor. Zij verwachten dat de bedrijfsrevisor zijn beroep steeds professioneel uitvoert en dat hij zich niet laat beïnvloeden door lange relaties met auditklanten. De ethische code bepaalt dat de bedrijfsrevisor om de vijf jaar dient te veranderen.

De voorlaatste groep vragen van het focusgesprek behandelde de vragen aangaande het controleverslag van de bedrijfsrevisor. Hier werd mij duidelijk dat slechts een aantal beleggers enkel het controleverslag van de bedrijfsrevisor lezen als het niet over een standaardversie gaat, de anderen hadden nog nooit een controleverslag gelezen. Zij vertelden mij dat een standaardverslag geen extra informatie geeft over de onderneming en een uitgebreider verslag wel. Het viel op dat de meeste beleggers zelf toegaven dat ze dit verslag te diepgaand analyseerden. Zij zullen echt 'tussen de regels' lezen om toch enige aanwijzing te vinden waarmee de bedrijfsrevisor eventueel aanhaalt dat de onderneming bepaalde risico's neemt die niet ten goede komen van de aandeelhouders. Dit zal zeker niet de bedoeling geweest zijn van de bedrijfsrevisor aangezien hij eventuele bemerkingen duidelijk zou verwoorden in zijn verslag.

Als laatste onderdeel van het focusgesprek behandelde ik de eventuele mogelijkheid om de verwachtingskloof te verkleinen. Hierop kreeg ik verrassend weinig reactie van de beleggers. Zij hechten relatief gezien weinig belang aan de werkzaamheden van de bedrijfsrevisor en hun interesse is niet van die aard om zich hieromtrent beter te laten informeren. Zij zijn van mening dat de bedrijfsrevisor zijn wettelijke taak moet volbrengen, maar vinden wel dat deze taak omvangrijker mag worden aangezien de verantwoordelijkheid van de bedrijfsrevisor volgens hen op dit moment beperkt is. Velen vinden het inrichten van bepaalde cursussen de beste oplossing om de verwachtingskloof te verkleinen. Nochtans vertelden ze mij achteraf dat zijzelf nooit een dergelijke cursus zouden volgen omdat zij zichzelf als

hobbyist-beleggers zien en hierdoor niet alles moeten kennen of weten van de wetgeving aangaande de controle van de jaarrekening. Moest er zich terug een situatie voordoen zoals bij Lernout & Hauspie zouden zij opnieuw de bedrijfsrevisor medeverantwoordelijk achten voor het niet melden van eventuele fraude. Ondanks het feit dat het opsporen van fraude niet tot de taak van de bedrijfsrevisor behoort, achtten de beleggers hem toch verantwoordelijk om elke grootte van fraude of onregelmatigheden te melden aan de aandeelhouders. Zelfs nadat ik de wettelijke taak van de bedrijfsrevisor omschreven had, bleven zij deze mening aangedaan.

7.1.2 Tweede gesprek met de focusgroep

Tijdens het tweede gesprek met de focusgroep van particuliere beleggers werd ingegaan op de problematiek dat de bedrijfsrevisor niet steeds de wetgeving volgt. De meest gekende voorbeelden hiervan zijn Enron en Parmalat. Bij deze bedrijven heeft de bedrijfsrevisor materiële afwijkingen in de jaarrekening vastgesteld en opgenomen in de werkdocumenten, maar heeft hij ervoor gekozen om deze niet te melden en aldus een goedkeurende verklaring af te leggen.

De focusgroep van particuliere beleggers reageerde furieus op dit soort praktijken. Naar hun mening is het immoreel van de bedrijfsrevisor om op zulke wijze zijn vertrouwenspositie te misbruiken. Als hoofdreden voor deze onwettige praktijken zien zij maar één oorzaak; persoonlijk gewin. Het persoonlijk gewin van een enkele bedrijfsrevisor maakt het goede aanzien van alle bedrijfsrevisoren kapot. De focusgroep haalt aan dat de media zich hoofdzakelijk focust op de slechte uitvoering van de taak van de bedrijfsrevisor.

Vervolgens vraagt de focusgroep zich af hoe dergelijke situaties zich kunnen voordoen. De desbetreffende beroepsorganisaties zouden volgens hun toch tijdig moeten kunnen ingrijpen zodat het niet mogelijk wordt voor de bedrijfsrevisor om een goedkeurende verklaring op te stellen. Zij begrijpen niet dat het IBR geen controlemechanismen heeft uitgebouwd waardoor de Belgische bedrijfsrevisor tijdig op de vingers getikt wordt. Zij vinden dat de werkdocumenten van de bedrijfsrevisor gecontroleerd moeten worden door een andere onafhankelijke persoon zodat eventuele afwijkingen vermeld moeten worden in de verklaring van de bedrijfsrevisor.

7.2 Gesprekken met bedrijfsrevisoren en opgedane kennis 'on the job'

Om de mening van de bedrijfsrevisoren te kennen, ben ik te rade gegaan bij mijn seniors en de vennoten van PKF bedrijfsrevisorenkantoor te Antwerpen en Brussel waar ik sinds 4 februari 2008 tewerkgesteld ben als junior auditor. Het merendeel van de verkregen informatie bekam ik via gesprekken tijdens de controlewerkzaamheden bij een auditklant of tijdens de afgesproken momenten. De bedrijfsrevisoren zijn gekozen omdat zij reeds geruime tijd hun titel als bedrijfsrevisor behaalden. Verder heb ik gesprekken gehad met een senior die op dit moment zijn laatste jaar van de stage tot bedrijfsrevisor volbrengt en met een junior auditor.

De heer D. De Jonge, vennoot audit PKF bedrijfsrevisoren te Antwerpen, bezit reeds 17 jaar zijn titel als bedrijfsrevisor en is 24 jaar werkzaam in de auditsector. Hij vindt dat de representatiebrief van het management niet bijdraagt tot de verkleining van het risico op managementfraude. Hij is van mening dat wie wil frauderen steeds een mogelijkheid vindt om deze fraude te verbergen in de jaarrekening zodat de bedrijfsrevisor deze niet zal ontdekken. Andere mogelijkheden om managementfraude tegen te gaan zijn volgens de heer De Jonge enerzijds een betere functiescheiding en een beter onderbouwde administratie in de onderneming zodat het moeilijker wordt voor het management om fraude te plegen. Anderzijds vindt hij dat de onderneming meer aandacht dient te spenderen aan de integriteit van haar management, en dat de onderneming beter geen systeem van variabele vergoedingen op basis van omzetdoelstellingen kan uitbouwen zonder te kijken naar de rentabiliteit. De rentabiliteit van een onderneming is belangrijker voor de onderneming dan een grote omzet omdat niet steeds een winst wordt nagestreefd. Verder vertelde hij mij dat het management, in samenwerking met bijvoorbeeld een leverancier van de onderneming, steeds fraude kan plegen die moeilijk door de bedrijfsrevisor ontdekt kan worden. Zeker als deze vorm van fraude reeds enkele jaren bezig is.

De Sarbanes-Oxley Act van 2002 heeft volgens de heer De Jonge een beperkte invloed op de Vlaamse ondernemingen. Het enige belangrijke wat volgens hem veranderd is, is dat het management van beursgenoteerde ondernemingen sindsdien een verklaring moet ondertekenen dat zij de boekhouding naar waarheidsgetrouw beeld hebben gevoerd.

Vervolgens zijn volgens de heer De Jonge nog vele ondernemingen van mening dat de verantwoordelijkheid van de jaarrekening volledig bij de commissaris of bedrijfsrevisor ligt en niet bij de onderneming zelf. Hierbij merkt hij wel op dat deze ondernemingen vaak voor de eerste keer hun jaarrekening openbaar moeten maken. Ondernemingen die reeds geruime tijd hun jaarrekening openbaar maken weten ondertussen dat zijzelf verantwoordelijk zijn om de jaarrekening op te stellen en dat zijzelf het risico dragen als er fraude werd verwerkt in de jaarrekening. Desondanks wordt de bedrijfsrevisor nog vaak aanzien als een 'zondebok' als fraude ontdekt wordt in een onderneming volgens de heer De Jonge. De onderneming vergeet soms dat de Raad van Bestuur in de eerste plaats verantwoordelijk is om mogelijke fraude tegen te gaan in de onderneming. De heer De Jonge voegt hier nog aan toe dat vele particuliere beleggers de bedrijfsrevisor ook steeds medeverantwoordelijk zullen achten omdat zij vaak gewoon meerdere partijen willen aanspreken om hun verloren geld terug te eisen.

Mevrouw R. Verheyen, vennoot audit PKF bedrijfsrevisoren te Brussel, bezit reeds 15 jaar haar titel als bedrijfsrevisor en is 20 jaar actief in de auditsector. Zij vindt dat de representatiebrief van het management een positief effect vertoont om managementfraude tegen te gaan maar haalt aan dat dit effect relatief beperkt is. Zij is van mening dat de managementfraude bekeken dient te worden op het niveau van de globalere evaluatie van het interne controlesysteem. Als het interne controlesysteem goed loopt en als dit het risico tot managementfraude tot een minimum herleidt, zal het management zelf minder mogelijkheden vinden om fraude te plegen. Mevrouw Verheyen denkt ook dat de bedrijfsrevisor niet alle fraude kan ontdekken in de jaarrekening, zij haalt ook de problematiek van samenspanning tussen de onderneming en leveranciers of klanten aan en vertelt dat deze nagenoeg onvindbaar is voor de bedrijfsrevisor.

Volgens mevrouw Verheyen zorgt de globalisering van de samenleving ervoor dat de SOX-wetgeving invloed heeft op de Belgische Wetgeving. Zij keurt het echter goed dat niet de volledige Wetgeving wordt overgenomen maar dat deze wordt bijgestuurd voor een Europese markt. Het valt haar wel op dat sinds de invoering van de Sarbanes-Oxley Act er in de samenleving anders wordt omgegaan met fraude, en dat er een toegenomen belangstelling is ontstaan voor interne controle en 'Corporate Governance'.

Vervolgens merkt mevrouw Verheyen op dat ondernemingen en beleggers sinds lange tijd weinig tot geen interesse vertonen in de auditsector. Het is vaak een 'ver

van hun bed'-show waar zij niet al te veel van willen weten of waar ze enkel iets van weten 'van horen zeggen' maar meestal niet de desbetreffende wetsartikels opzoeken om zo alles te weten te komen.

Toen ik de verwachtingen van de focusgroep van particuliere beleggers uitlegde aan beide bedrijfsrevisoren, reageerden zij niet verbaasd. Zij weten zelf dat hoofdzakelijk de particuliere beleggers veel meer zaken verwachten van de bedrijfsrevisor maar dat deze zaken niet tot hun wettelijke taak behoren. Zij zijn van mening dat de materialiteitsgrens ten allen tijde gevolgd dient te worden. Het is volgens hen praktisch onmogelijk om alles in de jaarrekening te controleren binnen de huidige budgetten of met het huidig aantal bedrijfsrevisoren. Deze volledige controle zou trouwens onbetaalbaar worden voor de gecontroleerde ondernemingen aangezien in deze situatie alle specialisten steeds betrokken zijn bij alle werkzaamheden, wat in de huidige situatie niet het geval is. Verder zal het zoeken naar een afwijking van enkele euro's snel meer kosten aan werkuren om de fout te zoeken dan dat het voor de onderneming zou opbrengen als de fout rechtgezet wordt. Verder merken zij op dat de controlewerkzaamheden van de bedrijfsrevisor enkel attesteren dat de jaarrekening is opgesteld naar het getrouw beeld van de onderneming, en dat de controle in eerste instantie bedoeld is voor de actieve aandeelhouders van een onderneming. De bedrijfsrevisor stelt zijn verslag in de eerste plaats dus niet op voor de particuliere beleggers maar eerder voor de controlerende aandeelhouders of voor beleggingsadviseurs.

Beide bedrijfsrevisoren zien niet echt een oplossing om de verwachtingskloof tussen de bedrijfsrevisor en de particuliere belegger te verkleinen. Het inrichten van bepaalde cursussen lijkt hen de beste mogelijkheid maar volgens hen zal slechts een minderheid van de particuliere beleggers dergelijke cursussen volgen. De instellingen die dit soort cursussen het best kunnen organiseren zijn volgens hen: banken, beleggingsadviseurs of het IBR.

V. Ceulemans, senior audit in zijn laatste jaar van de stage tot bedrijfsrevisor, en W. Kuyps, 2 jaar werkzaam als junior auditor, zijn dezelfde meningen toegedaan als beide bedrijfsrevisoren. Het enige wat de heer Ceulemans hier nog aan toevoegt, is dat als de bedrijfsrevisor alle fraude in de jaarrekening wil ontdekken hij dan een diepgaand of forensische onderzoek zal moeten voeren. Dit behoort tot het vakdomein van de forensische auditor en is niet een van de taken van de bedrijfsrevisor. De heer Kuyps merkt op dat de bedrijfsrevisor soms wel inspraak zou moeten hebben in het opstellen van de jaarrekening in relatief kleine

ondernemingen. Dit enkel als een 'samenstellingsverklaring', zoals deze wordt bepaald in de Nederlandse Wetgeving. Deze houdt in dat de bedrijfsrevisor de jaarrekening zelf opstelt en dat hij hier ook een beperkt nazicht op heeft uitgevoerd.

Hetgeen ikzelf heb bijgeleerd over de verwachtingskloof tijdens mijn werkzaamheden bij auditklanten is dat de materialiteit van de posten in de jaarrekening zeer belangrijk is en dat de onderneming vele zaken kan verbergen in zijn jaarrekening. Het verwonderde mij dat kleine bedragen bijna niet tot volledig niet bekeken worden tijdens de controle van de jaarrekening. Aanvankelijk dacht ik dat de bedrijfsrevisor het merendeel van bijvoorbeeld de kostenrekeningen zou controleren terwijl dit niet het geval is. Vaak wordt enkel gecontroleerd of een bepaalde kostenpost de vereiste 12 maanden bevat, maar worden de onderliggende facturen niet opgevraagd of gecontroleerd. Dit alles om zo min mogelijk te blijven stilstaan bij bedragen die het getrouw beeld van de jaarrekening niet zullen beïnvloeden. Verder werd mij duidelijk dat het management van een onderneming zonder enig probleem fraude kan plegen zolang deze bedragen de materialiteit niet overschrijden.

Vervolgens bleek dat de bedrijfsrevisor zijn controleverslag mentaal in de eerste plaats niet opstelde voor de particuliere beleggers maar meestal wel voor de financiële verslaggeving en voor de controlerende aandeelhouder. Dit is de persoon die het merendeel van de stemrechten bezit in een onderneming. De particuliere belegger wordt niet als eerste belanghebbende genoemd als het over het controleverslag gaat omdat uit het verleden blijkt dat deze groep vaak geen of niet voldoende kennis heeft van de auditsector.

Verder heb ik ondervonden hoe belangrijk de representatiebrief van het management voor de bedrijfsrevisor is. Op deze manier verklaart het management dat de jaarrekening naar getrouw beeld van de onderneming is opgesteld en dat zij alle nodige documenten ter beschikking zal stellen aan de bedrijfsrevisor. Moest er na de goedkeurende verklaring van de bedrijfsrevisor toch nog fraude worden vastgesteld, zal hij deze representatiebrief kunnen aanwenden om duidelijk te maken dat hij zijn werkzaamheden heeft uitgevoerd op de door het management goedgekeurde documenten. Dit behoudens eventuele fraude van de bedrijfsrevisor zelf of als hij ontdekte afwijkingen in de jaarrekening niet gemeld zou hebben.

Als laatste valt het mij ook op dat er uiterst zelden een afkeurende verklaring of een verklaring met voorbehoud wordt afgeleverd voor een beursgenoteerde onderneming. Mijn collega's vinden dit logisch omdat in deze ondernemingen vaak een degelijk onderbouwd interne controlesysteem aanwezig is dat de eventuele fraude of grote afwijkingen in een vrij vroeg stadium detecteert. Natuurlijk speelt de hogere materialiteitsgrens hier ook een niet onbelangrijke rol. Namelijk hoe hoger de materialiteit is, hoe groter de afwijkingen moeten worden vooraleer ze gemeld moeten worden aan de leiding van de onderneming. Verder zal de bedrijfsrevisor ook niet zomaar een afwijking melden aan de aandeelhouders in een beursgenoteerde onderneming. De bedrijfsrevisor zal in deze situatie het management eerst aanmoedigen om zijn aanbevelingen te volgen. Vervolgens zal hij duidelijk maken dat als hij grote afwijkingen moet melden aan de aandeelhouders de beurskoers wel eens een zeer zware klap te verduren zou kunnen krijgen die niet altijd in proportie staat tot de afwijking in de jaarrekening.

De nieuwe verklaring van de bedrijfsrevisor, zoals deze wordt voorgesteld door J. Griffith-Jones zou de verwachtingskloof volgens de heer De Jonge niet onmiddellijk kunnen verkleinen. Hij is van mening dat de verklaring: "Wij hebben de jaarrekening gecontroleerd en het klopt ongeveer, mits de bedrijfsleiding niet heeft gefraudeerd", afbreuk doet aan het beroep van bedrijfsrevisor. Verder verwacht hij dat het maatschappelijk verkeer deze verklaring zal interpreteren als een vorm van onkunde van de bedrijfsrevisor. De heer De Jonge is deze mening aangedaan omdat uit onderzoek reeds bleek dat de particuliere beleggers verwachten dat fraude wordt ontdekt in de jaarrekening. Deze mening zal niet onmiddellijk veranderen als de bedrijfsrevisor zijn verklaring aanpast.

Vervolgens behandelde ik het feit dat sommige bedrijfsrevisoren een goedkeurende verklaring afleggen hoewel hun werkdocumenten een reeks van materiële afwijkingen in de jaarrekening bevatten. Het werd duidelijk dat de ondervraagde bedrijfsrevisoren dit onderwerp als nefast zien voor de geloofwaardigheid van hun beroep. Als een financieel schandaal zich voordoet met medeweten van de controlerende bedrijfsrevisor, worden alle bedrijfsrevisoren aanzien als fraudeurs. Hierdoor zijn zij van mening dat het IBR strenger moet optreden tegen bedrijfsrevisoren die de wetgeving niet volgen. R. Verheyen haalt aan dat de bedrijfsrevisor een maatschappelijke taak te vervullen heeft en dat hij hierdoor ten allen tijden een objectieve verklaring over de jaarrekening dient op te stellen. Hierbij dient hij ook rekening te houden met alle materiële opmerkingen in de

werkdocumenten. Het zou niet mogelijk mogen zijn voor de bedrijfsrevisor om een goedkeurende verklaring af te leggen terwijl er duidelijke fraudesignalen ontdekt zijn tijdens de controlewerkzaamheden.

Volgens de ondervraagde bedrijfsrevisoren is deze problematiek moeilijk op te lossen omdat sommige bedrijfsrevisoren het persoonlijk gewin belangrijker vinden dan een eerlijke uitoefening van hun beëdigd beroep. Als alle werkdocumenten gecontroleerd worden door een andere bedrijfsrevisor zal de kans op het foutief afleveren van een goedkeurende verklaring verkleinen. De ondervraagde bedrijfsrevisoren vragen zich dan wel af wie controle gaat uitoefenen op de bedrijfsrevisor die een andere bedrijfsrevisor controleert, hier kunnen nog steeds onderlinge afspraken worden gemaakt. Bovendien zal deze werkwijze praktisch niet haalbaar zijn met het huidig aantal bedrijfsrevisoren en zal de kostprijs voor de gecontroleerde onderneming groter worden. Vervolgens mag men de relatie met een auditklant niet uit het oog verliezen. Een bedrijfsrevisor zal onprofessioneel overkomen bij zijn klant als zijn werk nogmaals gecontroleerd wordt. D. De Jonge haalt aan dat een politieagent die een parkeerboete uitschrijft ook niet wordt gecontroleerd door een andere politieagent om te zien of de eerste zijn werk goed uitvoerde.

Om elke vennootschap te verplichten te betalen voor een controle op de controlerende bedrijfsrevisor is naar de mening van de ondervraagde bedrijfsrevisoren een stap terug. Verder gaan zij in de verdediging door aan te halen dat PKF bedrijfsrevisoren op dit moment reeds werkt met computersoftware waarin een controleprogramma geïntegreerd is. Op deze manier kan elke auditmedewerker tijdens zijn controlewerkzaamheden bij een auditklant eventuele materiële afwijkingen melden in het controleprogramma. Hierdoor zal de verantwoordelijke bedrijfsrevisor in de software geen goedkeurend verslag kunnen verwerken. Dit software pakket heeft twee belangrijke nadelen. Het eerste nadeel is dat de verklaring van de bedrijfsrevisor niet rechtstreeks voortvloeit uit de software maar uit een afzonderlijk document waar de verantwoordelijke bedrijfsrevisor zijn verklaring, al dan niet een goedkeurende, dient te ondertekenen. Het tweede nadeel is dat de gemelde materiële afwijking in de software kan verwijderd worden, dit enkel door de persoon die de afwijking in de software meldde. De melding van de afwijking kan dus ten allen tijden uit het programma worden verwijderd, al dan niet onder eventuele druk van de controlerende bedrijfsrevisor.

Op 25 mei 2008 werd op het PKF hoofdkantoor te Antwerpen een seminarie over de witwaswetgeving gehouden. Na dit seminarie werd mij duidelijk dat het merendeel van de aanwezige bedrijfsrevisoren zich nogmaals bewust werd van hun verantwoordelijkheid aangaande het melden van eventuele fraude. Naar mijn mening is de impact van de opleidingsverplichting dan ook de belangrijkste om de bedrijfsrevisoren op regelmatige basis bewust te maken van hun verantwoordelijkheden.

7.3 Terugkoppeling met het literatuuronderzoek

De onderwerpen die besproken werden in het focusgesprek en de gesprekken met de bedrijfsrevisoren haalde ik uit de conclusies van voorgaand onderzoek. Het doel van de gesprekken was enerzijds een bevestiging te vinden met de literatuur en anderzijds om een mogelijke oplossing te vinden om de verwachtingskloof te verkleinen.

De conclusie van J. Dunn in 1996 was dat particuliere beleggers ervan uitgaan dat de revisor de juistheid van de jaarrekening kon garanderen en dat deze advies en bijstand moest verschaffen aan de onderneming. De mening van de beleggers uit de focusgroep is ongeveer dezelfde. Zij zijn ook van mening dat de bedrijfsrevisor de juistheid van de jaarrekening moet kunnen garanderen omdat hij, volgens de focusgroep, alle posten van de jaarrekening controleert. Vervolgens is de focusgroep ook van mening dat de bedrijfsrevisor moet interveniëren bij belangrijke investeringsbeslissingen, en hierover advies moet verschaffen aan de onderneming en aan de aandeelhouders.

Dit sluit deelwijze aan bij de conclusie van McEnroe en Martens uit 2001. Net zoals de focusgroep verwachten de onderzochte beleggers uit dit onderzoek dat de bedrijfsrevisor toezicht uitvoerde op het management. McEnroe en Martens' tweede conclusie was dat de onderzochte beleggers van mening zijn dat de bedrijfsrevisor doelbewust fraude ging opsporen in de jaarrekening. De focusgroep is ook deze mening aangedaan. Zoals ik meermaals heb aangehaald behoort het opsporen van fraude niet tot het wettelijk takenpakket van de bedrijfsrevisor.

Epstein en Geiger (1994) stelden de vraag welke groep, de particuliere beleggers of de bedrijfsrevisoren, verantwoordelijk is voor het ontstaan van de verwachtingskloof. Zij concludeerden dat niet één groep verantwoordelijk is maar dat beide partijen een stuk van de verantwoordelijkheid dragen. Als ik mijn eigen bevindingen hiermee vergelijk kom ik tot hetzelfde besluit. Enerzijds tonen de particuliere beleggers weinig interesse om op de hoogte te zijn van de wettelijke taken van de bedrijfsrevisor. Anderzijds zijn de bedrijfsrevisoren van mening dat hun controleverslag in eerste gedachte niet opgemaakt is voor de particuliere beleggers.

Het onderzoek van Epstein en Geiger (1994) onderzocht ook het niveau van zekerheid dat beleggers nodig hadden om te vrijwaren dat de jaarrekening vrij was

van materiële fouten. Aangaande fraude vond 71% van de ondervraagde beleggers dat de bedrijfsrevisor een absolute zekerheid moest geven dat de jaarrekening vrij is van materiële fouten t.o.v. 47% als het over een onopzettelijk fout gaat. Hier wordt duidelijk dat de particuliere beleggers een zwaarder belang hechten aan het rapporteren van fraude dan aan een onopzettelijke fout. De mening van de focusgroep over onopzettelijke fouten was dat iedereen wel eens fouten kan maken. De beleggers uit de focusgroep achten fraude ook veel belangrijker dan een fout. Zij willen ook een grotere zekerheid van de bedrijfsrevisor dat de jaarrekening vrij is van fraude dan dat deze vrij is van onopzettelijke fouten.

Als ik de mate van kennis terzake van de particuliere beleggers en de grootte van de verwachtingskloof vergelijk, kom ik tot dezelfde bevinding als Monroe en Woodcliff in 1994. Als de gebruiker van de jaarrekening minder kennis terzake heeft zullen zijn verwachtingen ten aanzien van de bedrijfsrevisor groter zijn dan iemand die meer kennis terzake heeft. Zoals ik aanhaalde waren er enkele particuliere beleggers in de focusgroep die een economisch getinte opleiding genoten. De verwachtingen die zij hebben aangaande de controle op de jaarrekening is inderdaad realistischer dan deze van de beleggers die minder kennis terzake hebben. De verwachtingskloof is dus kleiner bij particuliere beleggers die enige economisch getinte kennis hebben.

Het onderzoek van Monroe en Woodcliff behandelde ook de conclusies die beleggers trokken uit het commissarisverslag. Zij ondervonden dat de ondervraagde personen, net zoals de leden van de focusgroep, vaak zochten naar een verborgen boodschap van de bedrijfsrevisor aangaande de toekomstperspectieven van de onderneming. Zij waren van mening dat de woordkeuze van de bedrijfsrevisor in zijn controleverslag belangrijke informatie bevat die er in realiteit niet in verwerkt wordt. De bedrijfsrevisor zal steeds zijn verslag zo ondubbelzinnig mogelijk proberen op te stellen.

Tagage onderzocht in 2005 de relatie tussen de verwachtingskloof en de fysieke plaats, de toegevoegde waarde van de aanwezigheid, de aanwezigheidsduur en de reikwijdte van de vragen aan de bedrijfsrevisor tijdens de algemene vergadering. Zijn eerste conclusie was dat de ondervraagde beleggers de aanwezigheid van de bedrijfsrevisor als een grote meerwaarde zagen aan de algemene vergadering. De particuliere beleggers in de focusgroep woonden geen van allen ooit een algemene vergadering bij. Hierdoor heb ik de meerwaarde van de aanwezigheid van de bedrijfsrevisor niet kunnen vergelijken met dit deel van het onderzoek.

De tweede conclusie van Tagage was dat de bedrijfsrevisor best een onafhankelijke fysieke plaats kan innemen tijdens de algemene vergadering om zijn onafhankelijkheid visueel duidelijk te maken aan de aandeelhouders. Tagage kwam tot de constatacie dat de bedrijfsrevisor vooraan aan een aparte tafel plaatsneemt vanwaar hij ook eventuele vragen aangaande de jaarrekening kan beantwoorden. De beleggers in de focusgroep zijn ook van mening dat de bedrijfsrevisor best aan een aparte tafel dan deze van de Raad van Bestuur plaatsneemt om zijn onafhankelijkheid visueel aan te tonen. Verder kan niemand in de focusgroep een andere maatregel bedenken om de onafhankelijkheid nog te benadrukken tijdens de algemene vergadering.

De focusgroep wist dat de bedrijfsrevisor een spreekplicht aangaande de jaarrekening heeft en een spreekrecht heeft aangaande de andere zaken die besproken worden tijdens de algemene vergadering. Verder is de focusgroep van mening dat de bedrijfsrevisor de volledige aandeelhoudersvergadering moet bijwonen om te reageren op beslissingen van het management. Tagage daarentegen kwam tot het besluit dat de bedrijfsrevisor er beter aan doet om enkel tijdens de bespreking van de jaarrekening aanwezig te zijn om te antwoorden op vragen die handelen over zijn controlewerkzaamheden of over zijn controleverslag. Het merendeel van de ondervraagde beleggers in het onderzoek van Tagage gaven aan dat het stilzwijgen van de bedrijfsrevisor bij de bespreking van andere beslissingen van het management, zoals de bespreking van nieuwe investeringen, de indruk geeft van zijn goedkeuring aan de aandeelhouders. Immers de uitspraak luidt: "zwijgen is toestemmen". De focusgroep verwacht dat de bedrijfsrevisor steeds reageert als hij niet akkoord zou zijn met een beslissing van het management, wat op hetzelfde neer komt als de verwachting van de personen in het onderzoek van Tagage.

L. Bolton bespreekt een onderzoek van E. Dart uit 2007 wat de verwachtingen van institutionele en particuliere beleggers aangaande de bedrijfsrevisor-klant relatie onderzoekt. Als eerste onderzocht zij de verwachting van beleggers als de bedrijfsrevisor één klant heeft. De ondervraagde beleggers waren van mening dat de limiet van 10% van het inkomen van de bedrijfsrevisor, ontvangen door één klant voldoende zekerheid gaf zijn onafhankelijkheid te kunnen garanderen. De focusgroep haalt aan dat deze situatie zich in de realiteit nooit voordoet maar moest deze situatie zich voordoen vinden zij dat de bedrijfsrevisor niet onafhankelijk is.

Vervolgens onderzocht E. Dart of het verlenen van niet-audit-taken aan een auditklant een inbreuk vormt op de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor. Zij stelde vast dat dit het grootste risico vormde voor de onafhankelijkheid. Hoe meer niet-audit-taken een bedrijfsrevisor uitvoert bij een auditklant hoe kleiner zijn onafhankelijkheid wordt. De extra taken die de kleinste impact geven op de onafhankelijkheid zijn volgens dit onderzoek: tax advies, Human Resources, juridisch advies en het ontwikkelen van en de implementatie van informatiesystemen. De beleggers uit de focusgroep verwachten dat de bedrijfsrevisor intervenueert bij het dagelijks bestuur van de onderneming, dus ook bij de grote risicoafdelingen volgens het onderzoek van Dart. De grote risicotaken voor de onafhankelijkheid zijn: interne audit, waardering van vast actief en schulden, investeringsadvies en boekhouding. Vervolgens haalt de focusgroep enkel de taken aan die de minste impact hebben op de onafhankelijkheid zoals fiscaal en juridisch advies.

De 'cooling-off' periode van twee jaar voordat de bedrijfsrevisor tewerkgesteld mag worden bij een vroegere auditklant vinden de beleggers van de focusgroep te kort om de onafhankelijk te kunnen garanderen. Zij zouden deze periode verlengen naar vijf jaar. Dart concludeerde dat slechts een minderheid van de ondervraagden bevestigde dat de bedrijfsrevisor de periode van twee jaar moet aanhouden alvorens een functie te aanvaarden bij een vroegere auditklant. Deze problematiek heeft een kleinere impact op de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor in het onderzoek van Dart dan in mijn onderzoek.

De laatste onderzochte relatie in het onderzoek van Dart handelde over het veranderen van bedrijfsrevisor. De particuliere beleggers in het onderzoek van Dart vinden dat de onderneming vaak van bedrijfsrevisor moet veranderen. Zij vinden dat de onderneming best jaarlijks kan veranderen van bedrijfsrevisor. Dit staat volledig in contradictie met de mening van de focusgroep. Deze is namelijk van mening dat de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor niet in het gedrang komt als hij gedurende lange tijd de audit uitvoert bij een klant. Zij achten de bedrijfsrevisor professioneel genoeg om geen rekening te houden met langdurige relaties met een klant.

De onderzochte literatuur gaf aan dat het inrichten van bepaalde cursussen die handelen over de wettelijk controle van de jaarrekening, de manier bij uitstek zou zijn om de verwachtingskloof te verkleinen. Als ik dit vergelijk met mijn onderzoek zal het inrichten van cursussen slechts een zeer beperkte invloed hebben op de

verwachtingskloof. De beleggers uit de focusgroep geven aan dat zij zichzelf zien als hobbyist belegger en dat zij hierdoor niet alle zaken moeten weten. Zij verdiepen zich liever in de trend van de beurskoers dan in de wetgeving aangaande de controle op de jaarrekening.

De problematiek die zich voordoet als een bedrijfsrevisor geen rekening houdt met ontdekte fraudesignalen in de werkdocumenten wordt nagenoeg niet onderzocht in de literatuur. De reden hiervoor is dat bedrijfsrevisoren nooit zullen zeggen dat zij ooit een goedkeurende verklaring ondertekende terwijl er duidelijke fraudesignalen aanwezig waren. Dit noemt men in de methodologie de problematiek van het sociaal wenselijk gedrag. De literatuur spreekt enkel over de problematiek, de immoraliteit hiervan en de impact op het beroep maar geeft geen mogelijke oplossingen of voert geen onderzoek uit. Hierdoor kan ik voorgaand onderzoek niet vergelijken met mijn bevindingen.

7.4 Conclusie

De literatuurstudie en de gevoerde gesprekken maken duidelijk dat het maatschappelijk verkeer bepaalde verwachtingen heeft van de bedrijfsrevisor die niet bij wet zo bepaald zijn. De beste voorbeelden hiervan zijn opsporing en melding van fraude. De samenleving is van mening dat de revisor bewust op zoek moet gaan naar mogelijke verborgen fraude in de jaarrekening en dat hij deze steeds dient te melden aan de aandeelhouders. Toch spreekt het Instituut van Bedrijfsrevisoren (2007) nergens in zijn taakomschrijving van de auditor over het opsporen van mogelijke fraude. Zij spreekt enkel over de audit en de eventuele adviesfunctie van de revisor. Het Koninklijk Nederlands Instituut van Registeraccountants (2007) voegt hieraan toe dat de taak van de auditor in de eerste plaats een controletaak is en geen detectivetaak. Zo zal een auditor die de wettelijke voorschriften volgt in bepaalde mate getraind zijn om aandachtig te zijn voor fraudesignalen, maar moet hij de eventueel gepleegde fraude of onopzettelijke fouten niet doelbewust opsporen.

Vervolgens verwachten de particuliere beleggers dat de handtekening van de bedrijfsrevisor een waarborg biedt dat de jaarrekening vrij is van fraude. De handtekening van de bedrijfsrevisor betekent echter dat de jaarrekening naar het getrouw beeld van de financiële situatie van de onderneming is opgebouwd maar geeft geen uitsluitel van eventueel verborgen fraude van het management.

7.5 Voorgestelde maatregelen

7.5.1 De verwachtingen van de particuliere beleggers in lijn brengen met de wettelijke taken van de bedrijfsrevisor

Na het voeren van dit onderzoek stel ik mij de vraag of de particuliere beleggers de verwachtingskloof eigenlijk zelf ervaren. Zij tonen geen echte interesse om hun kennis aangaande de wetgeving over de controle op de jaarrekening bij te schaven door cursussen bij te wonen. Zij zien zichzelf als hobbyist beleggers en zijn van mening dat ze hierdoor niet alles dienen te weten.

Bovendien vinden de bedrijfsrevisoren dat zij hun verslag niet specifiek voor de particuliere beleggers schrijven maar voor de personen die de beleggers adviseren. De intentie om in het controleverslag extra uitleg te voorzien over de beperkingen van de controlewerkzaamheden en de verantwoordelijkheid omtrent fraude is een stap in de goede richting. Helaas heb ik vastgesteld dat slechts een beperkt gedeelte van de particuliere beleggers het controleverslag naleest. Ik ben dan ook van mening dat de extra uitleg in het controleverslag slechts een geringe verkleining van de verwachtingskloof betekent.

Wat zijn dan wel mogelijke maatregelen om de verwachtingskloof te verkleinen?

De maatregelen die het IBR kan nemen om in de toekomst de verwachtingskloof te verkleinen zijn beperkt. Het zou voor de particuliere beleggers duidelijker zijn als alle wetgeving aangaande de controle van de jaarrekening in een document samengevat en gepubliceerd wordt op de website van het IBR. Deze samenvatting zou in een gemakkelijk te begrijpen taal geschreven moeten worden. Verder zou deze onderwerpen moeten omvatten zoals: de taken en verantwoordelijkheden van de bedrijfsrevisor, de taken en verantwoordelijkheden van de forensisch auditor, de beperkingen van de controlewerkzaamheden en de regels aangaande fraude opsporing en melding.

Een andere mogelijkheid voor het IBR om de verwachtingskloof te verkleinen is de hulp inschakelen van de media. Zo zou het IBR bijvoorbeeld een campagne kunnen starten op Kanaal Z waarin zij de wetgeving kort en bondig verwoord. Andere mediakanalen die aangesproken kunnen worden zijn Trends Magazine en de krant De Tijd. Deze drie zijn de meest geraadpleegde informatiebronnen voor de particuliere beleggers waardoor zij op deze manier iets zullen bijleren over de taken

van de bedrijfsrevisor zonder een cursus te moeten volgen. Op deze manier zien zij zichzelf nog als hobbyist belegger maar ondertussen krijgen ze een groot deel informatie mee. Een ander voordeel van deze aanpak is dat de belegger alle informatie vanuit zijn zetel kan raadplegen en verder zelf geen verplaatsing moet doen om een cursus te volgen.

De maatregelen die door de particuliere beleggers genomen zouden kunnen worden, zijn het zich beter laten informeren over de controlewerkzaamheden, taken beperkingen en verplichtingen van de bedrijfsrevisor. De personen die deze informatie het best kunnen geven zijn bankbedienden en beleggingsadviseurs omdat deze hoofdzakelijk advies geven aan de particuliere beleggers. Ik denk dat de verwachtingskloof zal verkleinen als deze personen een informatiebrochure meegeven aan de particuliere beleggers die hen om advies vragen.

Een bijkomend onderzoek naar de verwachtingskloof tussen de beleggingsadviseurs en de taken van de bedrijfsrevisor zou nuttig zijn. Op die manier kan men afleiden of het nuttig zou zijn of deze groep de particuliere beleggers op een goede manier kunnen bijstaan om hun verwachtingen bij te stellen.

7.5.2 Wat als de bedrijfsrevisor de wet niet volgt?

In eerste instantie zou het onmogelijk moeten worden voor een bedrijfsrevisor om ontdekte fraudesignalen te negeren en een goedkeurende verklaring openbaar te maken. Dit kan volgens mij slechts op één manier gebeuren. Dit is het volledig integreren van een audit-softwarepakket. Dit softwarepakket zou de volledige controlewerkzaamheden, en alle documenten die nadien openbaar dienen gemaakt te worden, moeten bevatten.

Zo zou elke audit-medewerker steeds moeten werken in dit softwarepakket en nooit in andere programma's zoals Excel, Word of andere data verwerkingsprogramma's. Als een audit-medewerker een deel van zijn controlewerkzaamheden verwerkt in een ander programma zal de problematiek blijven bestaan omdat men dan de meldingen van fraudesignalen kan laten verdwijnen of kan vernietigen. Vervolgens zou het praktisch onmogelijk moeten zijn om gemelde fraudesignalen te verwijderen uit het softwarepakket. Het moet mogelijk blijven om een menselijke fout, die een fraudesignaal meldt waar er helemaal geen is, recht te zetten zodat de vennootschap geen schade wordt berokkent. Hierbij denk ik bijvoorbeeld aan een extra controle van het fraudesignaal door een onafhankelijke bedrijfsrevisor, in dienst van het IBR, die het gemelde fraudesignaal kan verwijderen uit de software.

Verder zou de verklaring over de controlewerkzaamheden, en dus over het getrouw beeld van de jaarrekening, rechtstreeks moeten voortvloeien uit het softwarepakket. De commissarisverklaring zou een aparte pagina moeten bevatten met alle opmerkingen die tijdens de controlewerkzaamheden werden gemeld. Naar mijn mening kan het nuttig zijn om een verplichting op te leggen aan de Raad van Bestuur van een onderneming om deze opmerkingen te bespreken met haar aandeelhouders. Deze extra verplichting zorgt voor een grotere transparantie van de onderneming en toont de aandeelhouders dat de onderneming niets te verbergen heeft.

Het softwarepakket zou vervolgens een automatische puntengradatie moeten bevatten die een waarde toekent aan elk gemeld signaal van een afwijking in de jaarrekening. Als de gecumuleerde punten in deze puntenschaal een vooraf bepaald getal overschrijden zou de software automatisch de desbetreffende verklaring moeten opstellen, deze puntenschaal zal nauw samenhangen met de materialiteitsgrens. De verklaring kan elke vorm aannemen zoals gedefinieerd in

Hoofdstuk 3.1.4. De verantwoordelijke bedrijfsrevisor zou niet de mogelijkheid mogen krijgen om de commissarisverklaring te wijzigen naar een goedkeurende verklaring als de gecumuleerde impact van de afwijkingen volgens de software de materialiteit overschrijdt. Op deze manier zal de bedrijfsrevisor rekening houden met elk materieel fraudesignaal en zal hij geen foutieve goedkeurende verklaring kunnen afleggen. Een situatie zoals zij zich voordeed bij Parmalat, waar vele kantoren van Deloitte en Touche waarschuwde voor fraudesignalen maar waar de verantwoordelijke bedrijfsrevisor toch een goedkeurende verklaring aflegde, zou op deze manier vermeden worden.

Een andere, makkelijkere en sneller uitvoerbare oplossing, is dat elk werkdocument van een bedrijfsrevisor wordt gecontroleerd door een door het IBR aangestelde bedrijfsrevisor. Deze laatste zou voltijds tewerkgesteld zijn bij het IBR en zijn fee zou niet doorgerekend mogen worden naar de gecontroleerde vennootschap maar zou betaald moeten worden door het IBR of door de overheid. Op deze manier zal de gecontroleerde vennootschap niet de lasten dragen van de controle op de controle en zal het beroep van bedrijfsrevisor op termijn terug hersteld worden in zijn eer.

Als laatste maatregel die het IBR kan nemen om ervoor te zorgen dat de bedrijfsrevisor steeds zijn wettelijke taak volgt, is het inlassen van meer seminars die de verantwoordelijkheid van de bedrijfsrevisor aangaande fraude behandelt. Deze relatief eenvoudige maatregel zorgt voor een grotere bewustwording bij de bedrijfsrevisoren. Op deze manier worden de bedrijfsrevisoren vaker met hun neus op de feiten geduwd dat hun verantwoordelijkheid aangaande fraude groter is dan zij soms denken, ook al volgen zij op dit moment alle verplichte opleidingen. Vervolgens is het duidelijk uitleggen van de eventuele sancties bij niet-naleving van de verplichtingen ook een drukkingsmiddel in de goede richting.

Lijst van geraadpleegde werken

American Institute of Certified Public Accountants (AICPA) (2004) 'Forensic services, audits and corporate governance: Bridging the gap' (online) (bezoekt op 10 maart 2008)

Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres

< URL: http://ftp.aicpa.org/csc/bv/resources/laws-rules/AICPA%20Professional%20stds/2004_07_Forensic_Audit_Paper.PDF >

American Institute of Certified Public Accountants (AICPA) (2005) 'Discussion paper: Using forensic procedures and specialists in financial statements audits' (online) (bezoekt op 10 maart 2008)

Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres

< URL: <http://www.ifo.org/site/index/asset=file/type=files/filename=5736700324477344a73772.pdf> >

Blackman, C. (2006) The Fraud of Incompetence, Journal of Accountancy, 201(1), 41

Bolton, L. (2007a) Auditor independence: what investors think, Accountancy Magazine, 140(1369), 94-95

Bolton, L. (2007b) Investors need convincing on auditor independence, Accountancy Magazine, 140(1369), 6

Chenok, B. (1994) Worth repeating: Perception vs reality, Journal of Accountancy, 177(1), 47-51

Crommen, M. (2008), De Intellectuele dienstverlener versus de witwaswetgeving, opleidingsseminarie van 25 mei 2008

De Accountant (2007), Amerikaanse cfo's hebben weinig vertrouwen in opsporen fraude door accountant (online) (bezoekt op 9 mei 2008)

Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres

<URL:<http://www.accountant.nl/Accountant/Nieuws/Amerikaanse+cfo's+hebben+weinig+vertrouwen+in+opspo> >

De Accountant (2008), KPMG-topman: nieuwe accountantsverklaring moet verwachtingskloof dichten (online) (bezoekt op 9 mei 2008)

Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres

< URL: <http://www.accountant.nl/Accountant/Nieuws/KPMG-topman+nieuwe+accountantsverklaring+moet+ver> >

De Boer, H. en van Zutphen, L.C. (1995) Business control en auditing, recente ontwikkelingen in internationale verband, 69-70

Dorantes, A.R. & Perez, J.M. (2003) 'The expectation gap: consideration of fraud in a financial statement audit'

(online) (bezoekt op 21 januari 2008)

Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres

<URL:http://content.silasparkers.com/383/36900/383_36900_December2003ChristianManagementReport.Dorantes.pdf >

Dries, R.; Van Brussel, L. en Willekens M. (2001) Handboek Auditing, 6, 87-89, 31-41

Dunn, J. (1996) Auditing, Theory and Practice, second edition, 48-52

Epstein, M.J. en Geiger, M.A. (1994) Investor views of audit assurance: recent evidence of the expectation gap, Journal of Accountancy, 177(1), 60-66

Freewebgate (2007) Sarbanes-Oxley Act

(online) (bezoekt op 15 november 2007)

Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres

< URL: http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=107_cong_bills&docid=f:h3763enr.tst.pdf >

Garcia-Benau, M.A. en Humphrey, C. (1992) Beyond the audit expectations gap: Learning from the experience of Britain and Spain, European Accounting Review, Vol. 1, 303-331

Giacomino, D.E. (1994) Expanding the auditors' role to narrow the expectation gap, Business Forum, Summer/ Fall 1994

Greveling, G. en De Groot, A. (2002) Een gezonde dosis scepsis, De Accountant, 109(1), 56-59

Hamilton, J. (2007) ASB starts project to revise its audit standards, Public Accounting Report, 31(19), 2

Het Nieuwsblad (2007), Niet actief meegewerkt aan fraude (KPMG)

(online) (bezoekt op 8 mei 2008)

Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres

<URL:<http://www.nieuwsblad.be/Article/Detail.aspx?ArticleID=B18503827070814>>

Het Nieuwsblad (2008), KPMG aan bod op proces L&H

(online) (bezoekt op 8 mei 2008)

Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres

<URL:http://www.nieuwsblad.be/Article/Detail.aspx?ArticleID=DMF01022008_029

Hoge Raad van de Economische Beroepen (HREB) (1998) 'Jaarverslag 1997'

(online) (bezoekt op 15 december 2007)

Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres

< URL: <http://www.iec-iab.be/ned/download.aspx?type=1&id=53&file=35> >

Homburg, G.H.J. (1993) Bestrijding en preventie van fraude, Justitiële verkenningen, 19(1), 8-34

Hoogendoorn, M.N. (1993), Het belang van de jaarrekening: interactie tussen gebruikers, verschaffers en controleurs, Bedrijfskundige Signalementen, 20-24, 31-38

Hunnington, I.K. (1992) Fraud: Prevention and Detection, Londen, Butterworths

Instituut van Accountants en de Belasingsconsulenten (2008), Een strikte

Informatieverplichting'

(online) (bezoekt op 17 mei 2008)

Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres
< URL: http://www.iec-iab.be/ned/publicaties_info_accountancy.aspx?id=1708 >

Instituut van de Bedrijfsrevisoren (1996), De rol van de commissaris-revisor t.a.v. fraude en onregelmatigheden, Brussel, Instituut van de Bedrijfsrevisoren, 39

Instituut van de Bedrijfsrevisoren (2005), Vademecum van de bedrijfsrevisor: Deel II: Wetgeving en beroepsnormen, Antwerpen, Standaard Uitgeverij

Instituut van de Bedrijfsrevisoren (1999) 'Jaarverslag 1998'
(online) (bezocht op 20 januari 2008)
Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres
< URL: http://www.ibr-ire.be/ned/pub_jaarverslag1998.aspx >

Instituut van de Bedrijfsrevisoren (2007) Persbericht 31/08/07
(online) (bezocht op 10 mei 2007)
Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres
< URL: <http://www.ibr-ire.be/ned/download.aspx?type=1&id=3204&file=2805> >

Instituut van de Bedrijfsrevisoren (2007) Persbericht 09/11/07
(online) (bezocht op 10 mei 2007)
Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres
< URL: <http://www.ibr-ire.be/ned/download.aspx?type=1&id=3315&file=2898> >

Instituut van de Bedrijfsrevisoren (2008) De Bedrijfsrevisor: een onpartijdige deskundige (online) (bezocht op 10 februari 2007)
Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres
< URL: http://www.ibr-ire.be/ned/revisor_onpartijdig.aspx >

Instituut van de Bedrijfsrevisoren (2008) De audit van de jaarrekening
(online) (bezocht op 10 mei 2007)
Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres
< URL: http://www.ibr-ire.be/ned/revisor_audit.aspx >

Instituut van de Bedrijfsrevisoren (2008) De wettelijke opdrachten van de bedrijfsrevisor (online) (bezocht op 10 mei 2007)
Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres
< URL: http://www.ibr-ire.be/ned/revisor_opdrachten.aspx >

Instituut van de Bedrijfsrevisoren (2008) Het mandaat van commissaris
(online) (bezocht op 10 mei 2007)
Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres
< URL: http://www.ibr-ire.be/ned/revisor_audit_mandaat.aspx >

Instituut van de Bedrijfsrevisoren (2008) Het commissarisverslag
(online) (bezocht op 10 mei 2007)
Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres
< URL: http://www.ibr-ire.be/ned/revisor_audit_verslag.aspx >

Instituut van de Bedrijfsrevisoren (2008) IBR berichten 13/2008
(online) (bezocht op 10 mei 2007)
Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres
< URL: http://www.ibr-ire.be/ned/downloads/Encart_13_Ned.pdf >

- Killesse, A. en Vanstapel, F. (2004) Externe audit in publieke sector, 99
- Koninklijke Nederlands Instituut van Registeraccountants (NIVRA) (2007) Fraude en het mbk, Informatiebrochure nr 902, 10
- Lammers, E.J. (2001) Forensic Auditing: Een nieuwe discipline in België, CED.Samsom, Diegem, 19-21, 60, 28-30, 136
- Lynn, S. (2006) The Chilling Effect of Sarbanes-Oxley: Myth or Reality, The CPA journal, 76(6), 14-19
- Mineco (FOD Economie 2008), Omschrijving Bedrijfsrevisoren (online) (bezocht op 10 mei 2008)
Dit Document is online consulteerbaar op het volgende webadres
<URL:http://mineco.fgov.be/SME/Intellectual_professions/Intellectual_professions_nl-07.htm >
- McEnroe, J.E. en Martens, S.C. (2001) Auditors and investors' perceptions of the expectation gap, Accounting Horizons, 15(4), 345-358
- Monroe, G.S. en Woodcliff, D.R. (1994) An empirical investigation of the audit expectation gap: Australian evidence, Accounting and Finance, May, 47-74
- Pheijffer, M. (2000) De forensische accountant : het recht meester, Koninklijke Vermande, Den Haag, 399
- Pheijffer, M. e.a. (1997) Financieel rechercheren; theorie en praktijk, Kluwer, Deventer, 193
- Porter, B. (1993) An empirical study of the audit expectation-performance gap, Accounting and Business Research, 24(93), p. 49-68
- Schelluch, P. en Gay, G. (2002/3) The expectation gap revisited, Departement of Accounting & Finance Monash University
- Schochaert, D. En Merlin, Y. (2006) Fraude en onwettige handelingen: ISA's 240 en 250, Accountancy & Bedrijfskunde, 26(6), 24-36
- Studies IBR (2003) De aansprakelijkheid van de Bedrijfsrevisor: Burgerrechtelijke, Strafrechtelijk en Tuchtrechtelijke aspecten, Instituut van de Bedrijfsrevisoren, Recht/2003, p. 13-20
- Tagage, M.M.H. (2005) Een onderzoek naar de aanwezigheid van de accountant in de AvA van beursgenoteerde bedrijven, NIVRA-Nyenrode, opleiding doctoraal Accountancy
- Van Eeghen, L.J. (2004) Discontinuïteit en de expectation gap (online) (bezocht op 8 mei 2008)
Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres
<URL: <http://www.hocker.nl/publicaties/lve-discontinuïteit%20en%20de%20expectation%20gap.pdf> >
- Verman, P. (2006) De Verwachtingskloof (online) (bezocht op 9 mei 2008)
Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres
< URL: http://pwc.blogs.com/nl/2006/12/de_verwachtings.html >

Wikipedia (2007) Sarbanes-Oxley Act
(online) (bezoekt op 12 oktober 2007)
Dit document is online consulteerbaar op het volgende webadres
< URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Sarbanes-Oxley_Act>

Bijlagen

Bijlage: Bevoorrechte getuigen

Bijlage: Bevoorrechte getuigen

Interview Beleggersclub

- 6 april 10.00 tot 12.00 te Genk
- 25 mei 10.00 tot 12.00 te Genk

Interview Bedrijfsrevisoren PKF

Tijdens periode van 4 februari t.e.m. 25 mei

Geen exacte data doordat ik tijdens het werk verschillende vragen stelde aan de desbetreffende bedrijfsrevisoren en auditoren in opleiding.

Bedrijfsrevisoren: Danny De Jonge, Ria Verheyen

Auditoren in opleiding: Vincent Ceulemans

Junior auditor: Wannes Kuypers